

פירושי רש"י ובית מדרשו למסכת נדרים*

א. האם חיבר רש"י פירוש לנדרים | ב. עדויות מתקופת הראשונים על קיומו של פירוש רש"י לנדרים | ג. המפרש הנדפס בשם רש"י וחיטובותיו | ד. מחברי החטיבות | ה. אודות "הפירוש" המובא בשטה מקובצת | ו. אודות "רש"י כת"י" | ז. סוף דבר | ח. נספח א: רשימת פירושים אשכנזיים קדומים לתלמוד בבלי | נספח ב: הבאות מדומות של פירוש רש"י נדרים | נספח ג: דעת האחרונים על המפרש המיוחס לרש"י | נספח ד: פירות הנושרים.

א. האם חיבר רש"י פירוש לנדרים¹

בדפוס י תלמוד בבלי מסכת נדרים נדפס לצד הגמרא פירוש בתבנית פירושי רש"י לש"ס שהמדפיסים² מייחסים אותו לרש"י (להלן: 'המפרש'). על ייחוס פירוש זה לרבנו היצחקי יצאו עוררין במהלך הדורות ונראה שהוסכם כי פירוש זה אינו מרש"י³. במאמר זה נראה האם רש"י כתב פירוש למסכת נדרים והאם פירוש זה נשתמר בידינו, ונבקש להציע זוויות ראייה חדשות בסוגיה זו ולהתוות כיווני פתרון לבעיית "המפרש" לנדרים.

רבי בצלאל אשכנזי העתיק בהגהותיו פירוש מכתב יד לשלושת הדפים הראשונים של המסכת (להלן: 'פירוש'), אותו ייחס לרש"י⁴. שריד מכתב יד אחר של פירוש המיוחס לרש"י לכמה דפים

^{*} עריכת המאמר נעשתה בשיתוף עם הרב יעקב גולדשטיין מירושלים.

1 ביבליוגרפיה מקוצרת: 1. "י"נ אפשטיין, "לפירושי הריב"ן ופירושי וורמייזא", תרבי"ן ד (תרצ"ג) עמ' 34-11, 192-193, 295-296. נכלל גם בספרו מחקרים בספרות התלמוד ובלשוונות שמיות, ג, ירושלים תשנ"א (להלן: אפשטיין). 2. ד' צומבר, מאמר על פירוש רש"י להמסכתות נדרים ומו"ק, ברלין תרכ"ז (להלן: צומבר). 3. הגהות והשלמות מכת"י למסכת נדרים, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תש"ן (להלן: הגהות והשלמות מכת"י). 4. תלמוד בבלי עם שינויי נוסחאות... (ב' חלקים) מסכת נדרים, ירושלים תשמ"ה-תשנ"א, מכון התלמוד הישראלי השלם (להלן: דק"ס השלם).

2 כבר בדפוס ונציה השני (רפ"ג) כתב המדפיס בשער המסכת: מסכת נדרים עם פירוש רש"י וכו'. הייחוס לרש"י מופיע רק בדפוסים, אולם לא נמצאו כת"י מפירוש זה (ראה הע' 63), כך שקשה לדעת את ייחוסו בתקופת טרום הדפוס. בשו"ת מהר"ם מינץ (קראקא שע"ז, סימן סה), הובא מפירוש זה (לנדרים סה, ב) בשם רש"י, ומאחר ומהר"ם מינץ נפטר קודם שנת רמ"ג הרי שכבר כארבעים שנה לפחות קודם הדפוס נפוץ פירוש זה כפירוש רש"י. וראה עוד להלן, סביב הע' 51, שלא כל הפירוש שלפנינו יוחס אצל מהר"ם מינץ לרש"י.

3 ראשון למערערי יחוס הפירוש לרש"י, הוא ר' בצלאל אשכנזי, "בנין שלמה לחכמת בצלאל – הגהות רבי בצלאל אשכנזי למסכת נדרים", בתוך 'הגהות והשלמות מכת"י': נדפס גם בשם 'שטה מקובצת נדרים, גייטסהד תש"ן. ה'פירוש' נדפס קודם לכן בנפרד בידי י' פריימן ב'הצופה לחכמת ישראל, יא-יב (בודפשט תרפ"ז-תרפ"ח), מכ"י הגהות רב"א הנוכר. לדעתו זו של רב"א הסכימו כל האחרונים, ראה נספח ג.

4 "הפירוש שבדפוס אינו מפירוש רש"י ז"ל, והילך פירוש רש"י שנמצא בכתיבת יד", ובסוף ההעתיקה כתב המעתיק, ר' שלמה עדני תלמיד רב"א: "עד כאן מה שמצאתי מפ"י רש"י כ"י בזו המסכתא, וכמדומה לי

במסכת נדרים נדפס בשנים האחרונות בידי הרב אביגדור אריאלי⁵ (להלן: 'רש"י כת"י').

בטרם ניגש לברר ולדון בטיב חיבורים אלו המיוחסים לרש"י העומדים בפנינו, יש לברר האם היה קיים פירוש מרש"י למסכת נדרים. בדיקת שאלה זו מציגה בפנינו את הממצאים הבאים:

א. בחידושיהם למסכת נדרים לא הביאו רוב המפרשים הראשונים (הלא המה: הרשב"א, הר"ן, הרא"ש⁶, הרי"ד⁷, רנב"י⁸, בעלי תוספות ישנים, תוספות רבינו פרץ⁹, תוספות תלמיד רבינו פרץ¹⁰, והפירוש המיוחס לריטב"א בשטה מקובצת¹¹) בשום מקום דברים ושמועות מפירוש רש"י לנדרים¹². קרוב לודאי שאלו היה לפני מפרשים אלו פירוש רש"י היו מזכירים אותו רבות, כדרכם בכל הש"ס.

ב. חיבורי הר"ן והרא"ש לכל הש"ס הינן במתכונת חידושים או תוספות ולא נכתבו כפירוש שיטתי¹³, למעט מסכתות שלא נכתב עליהן פירוש רש"י¹⁴. במסכת נדרים כתבו שניהם "פירוש", ונראה משום שלמסכת זו אין פירוש רש"י ובאו להשלים את החסר.

שערי ישי, אלא שלא הספיק הרב ׀רב"א׀ ז"ל להעתיקו". גם רמ"ע מפאנו (תשובות, ויניציאה ש"ס, סימן כו; הועתק להלן הע' 376) העיד כי בירו כתב יד על פירוש רש"י השונה מן הנדפס ואשר דבריו מכוונים לפשט ההלכה. אפשר שהיה זה כתה"י שעמד לפני רב"א, ויתכן שהיה זה פירוש אחר שהיה נפוץ באיטליה, ראה להלן בסוף פרק ב.

5 א' אריאלי, "לקט ראשונים", בתוך: "קובץ מפרשים למסכת נדרים", ירושלים תשס"ג. ראה עוד בפרק ו. 6 בפירושו, תוספתיו ופסקיו.

7 בתוספותיו ובפסקיו לנדרים אין מובאות בשם "המורה" שהוא כינויו השגור של רש"י בפיו (תוספות הרי"ד הנדפסות הן מהדורה תליתאית שכן בדף כו, ב וכו', ב מזכיר מה שכתב במהדורה ראשונה ושניה, ולא בדקתי בכת"י ששון 557 שהוא ממהדורא קמא). כמו כן מאריך הרי"ד בתוספתיו לנדרים לבאר פשט הגמרא, כנראה מפני שלא היה לו רש"י, כאמור למעלה אודות הר"ן והרא"ש.

8 הוא ר' נתן בן יוסף תלמיד רמב"ן, שחיבורו על הלכות הרמב"ן לנדרים הובא בשטה מקובצת. 9 היינו כל הקטעים החתומים מהר"פ, בספר הנדפס ב"קובץ מפרשים – כלילת יופי" בשם "תוס' וליקוטי ראשונים מתלמיד רבינו פרץ", וכן שני קטעים בדפים ט, א – י, א בספר המכונה שם "פירוש ר"פ", שכתוב בסופם "רבינו פרץ", שהם בלבד "תוס' רבינו פרץ". כל שאר הקטעים שבספרים הנ"ל לקוחים מספרים אחרים. ראה עוד בהע' 198 וסביבה (גם התוס' הנדפסים על הדף דפים נא, ב – סג, ב; עט, ב – צא, ב הם תוס' רבינו פרץ, כמו שמוכח מההשוואה לספרים הנ"ל, ואכמ"ל).

10 היינו התוס' הנדפסים על הדף (א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשמ"ו, ע' 618). אמנם לענ"ד לא כל התוספות הנדפסות בנדרים הם מתלמידי רבינו פרץ אלא רק מדף ה, א עד בערך דף כט. ועוד חזון למועד.

11 ראה הערה 59.

12 בנספח ב ידובר אודות המובאות המדומות שבספרי הראשונים.

13 ר"א ליכטנשטיין, מבוא לחידושי הר"ן ע"ז (מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ן, עמ' 14); ב' דבליצקי, מבוא לתוספות הרא"ש נדרים (מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ד, הע' 1, 2). ואף שכתב הרא"ש פירוש למסכת נויר, הרי שאינו מזכיר לאורך הפירוש ובתוספותיו למסכת זו את פירוש רש"י שלא היה מצוי אצל הרבה מהראשונים (ו'פירוש הרא"ש' המובא בשטמ"ק סוטה אינו אלא תוספתיו. ראה: י' ליפשיץ, מבוא לתוספות הרא"ש סוטה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ח).

14 הרא"ש כתב פירושים לכל המסכתות בש"ס שלא נכתב עליהן פירוש רש"י. והן: סדר זרעים, שקלים, נויר (ראה בהערה הקודמת), תמיד, מדות, קנים, סדר טהרות. הר"ן לא כתב פירוש אלא על נדרים, ולא על שאר המסכתות הנ"ל, מאחר ואינן הלכה למעשה (ראה: ר"א ליכטנשטיין, מבוא לר"ן ע"ז שם, עמ' 16. לדבריו

מנחם 1134567

ג. גם בעל נימוקי יוסף, אשר דרכו בכל מקום להעתיק פירוש רש"י בסתמא, במסכת זו בחר להעתיק את פירוש הר"ן בסתמא¹⁵. כמותו נהג ר' יעקב ן' חביב בספר 'עין יעקב' אשר דרך כלל מעתיק את פירוש רש"י מתוך דפוסי ספרד או מתוך כתבי יד ספרדיים שהיו לפניו¹⁶, ובמסכת נדרים אינו מביא כלל פירושי רש"י אלא את פירוש הר"ן.

ד. נמצאו תשע עדויות מארצות שונות (פרובנס, אוסטרייך, ספרד) של מפרשים מחכמים הראשונים אשר מצטטים מפירוש המיוחס בפייהם לרש"י. נראה גם כי בצרפת היה שימוש בפירוש זה כאשר כונה "הקונטרס", ככינויו הנפוץ של פירוש רש"י בצרפת. מעדויות אלו נבקש ללמוד כי רש"י אכן חיבר פירוש לנדרים, מאחר ולא נראה כלל שבשלוש ארצות שונות¹⁷ בתקופה הסמוכה לרש"י יתייחס בטעות פירוש אליו¹⁸. עדויות אלו יבואו בפרק הבא.

הסיבה שהר"ן כתב פירוש לגמ' נדרים היא מאחר והר"ף לא כתב הלכות למסכת זו, וזה אינו, שהרי כבר הרמב"ן השלים הלכות הר"ף).

15 ראה במבוא לר"ף נדרים שבש"ס עזו והדר, שהדגישו את כל הקטעים בנמוקי יוסף הלקוחים מהר"ן.
16 י' מלחי, פירוש רש"י למסכת ברכות – הנוסח שלנו והנוסחאות האחרות (חבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשמ"ג), עמ' 91-88; ב' דבליצקי, מבוא לפירוש רש"י על מסכת הוריות על פי כת"י פארמא, ירושלים תשס"ה, עמ' 17-15; א' ארנד, "עיונים במסורות הנוסח של פירוש רש"י למסכת ראש השנה", סידרא כ (תשס"ה), עמ' 10, הע' 25. כל האמור בא רק בדבר עין יעקב דפו"י (שאלוניקי רע"ו-רפ"ב), כי בדפוסים המאוחרים 'תוקן' הנוסח לנוסח המצוי בדפוסים.

17 אני מניח באן את פרובינצא וספרד לשתי ארצות שונות, כי בהרבה מסכתות לא היה להם אותו פירוש רש"י, דוגמת מסכתות סוכה והוריות (עיי' לקמן בנספח א' הע' 288) ומסכת קידושין (עיי' בהערה הבאה) ומסכת ראש השנה (ראה ארנד שם [הע' הקודמת], עמ' 14), ודלא כדברי אפשטיין (להלן הע' 52) שכך את חכמי פרובינצא עם חכמי ספרד. [ומה שכתב שם שהראשונים הספרדים ייחסו את המיוחס לרש"י נדרים ונויר ותענית לרש"י, אין לזה שורש וענף כלל, ואדרבה ברור שלפני הראשונים שהביא שם היו במסכתות אלו פירושי רש"י האמתיים ולא מה שנדפס, ואכמ"ל.]

18 על אף שגם בתקופת הראשונים היו מעט פירושים שנתייחסו בטעות לרש"י, ומהם: 1. פירוש מבית מדרשו של רש"י למסכת קידושין שהדפיס אפרים קופפר (ראה להלן הערה 312), יוחס לרש"י בחיבורו של החכם הפרובינציאלי יטה לא נודע למי' (ראה במבוא שם). [מה שכתב קופפר אודות המאירי התלמיד הרשב"א – אף הוא חכם פרובינציאלי כנראה מדמינו הרב לשיטת תלמיד הרשב"א מן ההר – אינו מדויק. שכן הם השתמשו בפירוש רש"י שלפנינו אלא שבעותק שלפניהם נכנסו הוספות מפירוש זה, ולפני חכמי ספרד היה כלפניו בלא שום הוספות]. 2. פירוש תלמיד רש"י לסוכה (א' קופפר, פרוש מסכת סוכה מבית מדרשו של רש"י, מיקיני נרדמים, ירושלים תשמ"ד; גם: מ' הרשור, מהדורא קמא של רש"י למסכת סוכה, גנוזות א [תשמ"ד], עמ' א-10). קופפר והרשור גם שניהם הוכיחו יפה שאינו לרש"י. בחידושי הריטב"א יוחס לרש"י. 3. פירוש הרשב"ם לבבא בתרא כט, א – נג, א, יוחס בפי המאירי ל"גדולי הרבנים" (כינויו הרשמי של רש"י בפי המאירי). 4. פירוש רגמ"ה למסכת מועד קטן, יוחס בתוספות הר"ד לרש"י (ראה להלן הע' 278).

בארבע דוגמאות אלו נמצא שרק מקור בודד הוטעה (בדוגמא הראשונה שאר חכמי פרובינציא – המאירי, תלמיד הרשב"א ורבו אברהם מן ההר [המיוחס לתוס' ר"י הוקן] השתמשו בפירוש רש"י שלפניו; בדוגמא השניה יתכן שכל חכמי ספרד טעו בייחוסו ודבר זה טעון בירור נוסף; בדוגמא השלישית שאר חכמי פרובינציא כרבי אברהם אב"ד ור' יצחק קרקווא מנרבונה יחסו את הפירוש כדבעי לרשב"ם ולא לרש"י; ובדוגמא הרביעית שאר חכמי איטליה כבעל שבלי הלקט מייחסים הפירוש לרגמ"ה). לעומת זאת מצינו שכל חכמי ספרד ייחסו לרש"י פירושים שהוכח כי אינם לו, והם: 1. המפרש להוריות המיוחס לרש"י אצל הרמ"ה, הרמב"ן, הריטב"א, תוס' הרא"ש (שנכתב בספרד), ריב"ש, רשב"ץ, מהר"י קורקוס, ור"א מזרחי (ראה: ב' פירוש

ה. מעדויות נוספות בתקופת הראשונים עולה כי פירושו של רש"י לנדרים היה מצוי בתקופה זו במספר עותקים מצומצם ונחשב היה לנדר¹⁹.

ב. עדויות מתקופת הראשונים על קיומו של פירוש רש"י לנדרים

להלן רשימת מפרשי התלמוד הראשונים המביאים מפירוש רש"י על נדרים. לא מניתי כאן אלא את העדויות בהן נאמר במפורש כי רש"י פירש כן בפירושו לנדרים, או שהביאו פירוש מרש"י על דבר הנמצא רק במסכת נדרים²⁰:

1. רבנו אברהם מן ההר²¹ מצטט ומביא בחידושיו מפירוש רש"י לאורך כל המסכת, וגם הרבה ממה שכתב בסתמא לקוח מפירוש רש"י²². יתר על כך העיד רבי אברהם, כי במקום אחד נחסר פירוש רש"י שבידו ובמקומו בחר להביא מפירושו של "משלים פירוש רש"י"²³, אך קשה להסיק שרש"י דילג חצי סוגיא ולא פירשה, ויותר נראה שבהעתק ממנו העתיק הסופר את כתב היד שעמד לפני ראמ"ה נחסר עמוד והשלימו הסופר מפירוש אחר, וצייין כי רש"י לא פירש עמוד זה²⁴.

דבליצקי [שם הע' 16]. יוער כי טעה בציונו למאירי יב, א וכוונתו המאירי לרש"י כריתות ו, א). ראה עוד בהע' 288. 2. פירוש הריב"ן לפרק חלק, יוחס לרש"י בפירושי הרמ"ה ור' דוד בונפיד ובפי ריימונד מרטיני הספרדי (ר"ש ליברמן, שקיעין, ירושלים תרצ"ט, ע' 94-92; ושם האריך להוכיח כי בידי חכמי צרפת היה את פירוש רש"י המקורי לפרק חלק. ראה עוד בשורת המאמרים ב'תריבין' לג-לה על אודות פירוש רש"י לפרק חלק, ומכל מה שהובא שם יש חיזוק לדברי ליברמן. וראה עוד הע' 333). אולם שתי דוגמאות אלו אינן מלמדות על הכלל בהיותן כולן מאיזור גיאוגרפי אחד ובתקופה אחת, אבל לא נמצא פירוש שיתיחס בטעות לרש"י בתקופת הראשונים בשתי ארצות שונות או יתר.

19 שהרי אנו מוצאים אצל הר"ף המובא בשטמ"ק שהיה בידו פירוש רש"י לנדרים רק עד דף ח (ראה הע' 27). ומהר"ף בתשובה (הובאה לקמן הע' 35) כותב לשואל שלפי מה שזכור לו מפירוש רש"י נדרים קושיית השואל איננה, אך מסיים: "אלא שאין לי עכשיו הפירוש".

20 בנספח ב הובאו כל המובאות שמקורן ברש"י ממסכתות אחרות, או שנתבררו כטעויות דפוס.

21 מהר"ם רמ"י בלוי, ניו יורק תשכ"ב. במהדורה זו הודגשו כל המקומות בהן נכתב "רבינו שלמה" (כינויו של רש"י בפי ראמ"ה בכל חידושיו לש"ס), כך ניתן לזהותן בקלות. גם בחידושי למסכת נויר (נדפסו עם חידושי נדרים) מביא ראמ"ה בדף ב, ב ד"ה כמשעה מרש"י לנדרים כ, ב. בדף כד, ב הביא פירוש רש"י לפ"ק ונדרים (יא, א), ובדף לב, א הביא רש"י נדרים, עיי"ש בהערה.

22 הערת המהדיר (רמ"י בלוי) לדף טז, א הערה 37. פירוש ראמ"ה נדפס שם מאוטוגרף, ומבדיקת כתב היד עלה כי מספר פעמים כתב המחבר בין השיטין לפני הציטטה "פירש רבינו שלמה" ובסופה בין השיטין "עד כאן", ובמקום אחד עשה להיפך, שמתחילה כתב "פירש רבינו שלמה" ואח"כ מחק. ונראה למהדיר לבאר שבתחילה העתיק ראמ"ה דברי רש"י בסתמא ואחר כך ביקש להביא את דעת החולק, אז הוסיף בין השיטין לפני הציטטה פירש "רבינו שלמה" ובסופה "עד כאן". ובמקום שכתב כן מתחילה ואחר כך מחק, היינו שתחילה סבר להביא דעת החולק על רש"י ואחר כך חזר בו, וממילא לא היה צריך לכתוב "פירש רבינו שלמה". הרי שכל מקום שלא הביא חולק על רש"י או שהיה לו להעיר על דבריו העתיק את דבריו בסתמא.

23 כד, א ד"ה ר"א: "ומשלים פירוש רבינו שלמה פירש וכו' והעיקר כמו שפרשנו, וזה המשלים לא פירש כלום במימרא דאביי ורבא (כג, ב), שרבינו שלמה לא פירש אלא עד אי זכור בשעת הנדר". אבל בתחילת המשנה בדף כד, ב חזר ראמ"ה להביא פירוש רבינו שלמה כסדר (גם רמב"ן בשבועות כט, א הביא את פירוש רש"י לריש המשנה בנדרים כד, ב).

24 וכדרך הסופרים. דוגמא לזה נמצאת בכת"י של חידושי הר"ן לב"ב, שכתב הסופר בסוף פ"א: "מכאן ועד סוף

2. רבי מנחם המאירי בחיבורו 'בית הבחירה' לנדרים מביא עשרים פעם לאורך כל המסכת²⁵ פירושים בשם "גדולי הרבנים", כינוי השמור בפי הרב המאירי לרש"י לבדו.
3. הרי"ץ²⁶ מביא שש פעמים פירוש רש"י²⁷ עד דף ה בלבד.
4. הרמב"ן בחידושו לשבועות²⁸ מביא שלוש פעמים את פירוש רש"י לנדרים.
5. הריטב"א בשלושה מקומות מביא מפירוש רש"י²⁹. יתכן שלפני הריטב"א לא עמד פירוש רש"י, מאחר ואחד מהם³⁰ הוא בתוך העתקת הרא"ה, ואפשר גם השנים האחרים לקוחים מחידושי הרא"ה³¹.
6. בספרי ארבעה ראשונים שאינם למסכת נדרים נמצאה הפנייה בודדת לפירוש רש"י הפרק השמיט הוא [הר"ן] ו"ל", ובהערות המהדיר (ר"א ליכטנשטיין, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ו, הע' 2) הראה שאינו נכון כלל, שהרי נמצא בכת"י אחר פירוש הר"ן לדפים אלו. גם במכות יט ע"ב כתבו המדפיסים: "מכאן ואילך לא פירש רש"י", וכבר הוכח (א"מ ליפשיץ, רש"י, ורשה תרע"ב, עמ' עה) מפירוש הריב"ן כג. ב ד"ה הופיע, כי לפני הריב"ן עמד פירוש רש"י לדפים אלו.
25. רשימת המובאות על פי רשימת האישים במהדורות מכון התלמוד הישראלי השלם (ירושלים תשל"ד): עמ' ה, יט, לה, לו, לז, מא, נו, עג, עז, פז, קמג, קנא, קפז, קמג, רכז, רנו, רנז, רנח, מה שהביא בעמ' כ כנראה הוא מרש"י נזיר ב, ב (שהיה לפני המאירי), ובעמ' לח, מט, קעד, שי, הוא ממסכתות אחרות כמו שצויין במקומם בפנים או בהערות במהדורה הנ"ל. גם בשבועות לו, א עמ' קיח הביא המאירי את תירוק גדולי הרבנים בסתירת הסוגיות בנדרים יא, א ושבועות לו, א ואיננו ברש"י לשבועות, על כרחך שהוא מרש"י לנדרים, וכן הוא בחידושי ראמ"ה כאן בנדרים ונראה מלשונו שהם מדברי רש"י.
26. הובא רבות בשטה מקובצת לנדרים. ראה הע' 361 שהוא חכם פרונינציא מתקופת הרמב"ן.
27. ג, א ד"ה וכתב הרי"ץ: שם ד"ה והקשה; ד, ב ד"ה וקמ"ל (שייך לדף ה, א); ו, א ד"ה כתב הרי"ץ (ושם צ"ל ולפירוש רש"י ז"ל); ז, ב ד"ה כי; ח, א ד"ה עליו להשכים. גם דבריו שבדף ה, א ד"ה נר גדול נראים מועתקים מפירוש רש"י בהשוואה לדברי ראמ"ה שם (הציונים לפי שטח מקובצת המפואר, מהד' ברמן ברוכמן, ירושלים תשנ"ז). ראה עוד הבאה מדומה ברי"ץ בנספח ב אות יד (ומכך שלא הביא בהמשך המסכת אפילו פעם אחת דברי רש"י, נראה שהיה לו פירוש רש"י רק לשמונת דפים הראשונים של המסכת).
28. כ, ב ד"ה ויש לי ראייה מביא מרש"י לנדרים ח, א; כה, א ד"ה חומר מביא מרש"י לנדרים טז, ב; כט, א ד"ה ואוקימנא הביא גרסת רש"י בנדרים כד, ב. יש להעיר על הערת מהר"ח (ראה הע' 386) כי הסיבה שרמב"ן במסכת זו לא השתמש בפירוש רש"י לנדרים היא מחמת שלא היה לפניו. ואלו דברי תימה, שהרי רמב"ן לא כתב כלל חידושים למסכת נדרים אלא "הלכות" המשלימות את הלכות הרי"ף, ובהן מעתיק הרמב"ן רק את הגמ' ומקצת הגאונים ואינו אמור להזכיר כלל את פירוש רש"י.
29. יג, ב ד"ה והא (מהדורות א' יפהן, מה"ק, ירושלים תשל"ז, עמ' פג, ובהע' 18); טז, ב ד"ה ופרקינן (עמ' קסב). דבר זה הביא הריטב"א גם בחידושו לשבועות כה, א ד"ה הא דתנן, ואפשר שהעתיק זאת מחידושי הרמב"ן שם, אך אינו נראה מאחר והריטב"א הביא דברי רש"י באריכות יתרה מאשר הרמב"ן; פט, א ד"ה מסר (שם עמ' תשז, ושם הדברים מסומנים בתוך דף פח, ב בשל טעות הדפוס שלא צויין דף פט, א בעמ' תשה ד"ה אמרה). גרסת רש"י שהביא הריטב"א בתחילת טז, א נראה שהם דברי רש"י בשבועות יט, ב (ראה שם בהע' 308).
30. האחרון (בדף פט, א), שהביאו בשם "מורי הרב". לשון זאת משמשת אצל הריטב"א לציון הרשב"א והרא"ה, ומאחר ובחידושי הרשב"א לא נמצאו דברים אלו נראה שהם מהרא"ה (גם אותם הסבורים שהחידושים לנדרים המיוחסים לריטב"א אינם לו, מודים שמחבר החידושים הוא תלמיד הרשב"א והרא"ה).
31. לפני הריטב"א ודאי שלא עמד פירוש רש"י בשלמות לכל המסכת, דא"כ היה מביאו כדרכו רבות לאורך המסכת ולא רק בין הדפים יג-טז, לכן סביר יותר להניח שהריטב"א משתמש במקומות אלו במקורות משניים. ומהר"ח (ראה הע' 386) כתב שריטב"א בנדרים לא מביא דברי רש"י כיון שפירושו לא עמד לפניו.

³² ³³ ³⁴ ³⁵

לנדרים. והם: אור זרוע³², ההשלמה³³, הטור³⁴, ומהרי"ק³⁵.

7. הבאות מסופקות:

בתוספות תלמיד רבנו שמשון³⁶ לדפים ע, א – עט, א מובא פירוש ה"קונטרס" חמש פעמים³⁷, ונראה שהוא פירוש רש"י, אם כי יתכן בהחלט שהוא פירוש הרשב"ם³⁸.

³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸

32. אור זרוע, ויטמיר תרכ"ב, הלכות קריאת שמע, סימן כב: "פירש רש"י בנדרים (פא, א)".
33. שבועות פרק ג (ההשלמה לסדר נויקין, מהד' י' לובצקי, ח"ב, ורשה תרס"ח, עמ' 12) הביא רש"י לנדרים טז, ב.
34. בטור, יורה דעה, הלכות נדרים, סימן ריז הביא בשם רש"י שפירוש 'אספרגוס' הוא מין כרוב. תבנת 'אספרגוס' זו נזכרת בנדרים נג, ב וכן פירש ראמ"ה שם בשם רש"י. אף שמילה זו נמצאה גם במקומות נוספים (ברכות נא, א; פסחים קי, ב), הרי שם (וכן בקידושין עא, ד"ה אנבגא) פירש רש"י: "משקה היוצא מן הכרוב", וכמו שמוכרחים לבאר שם מתוך הענין, ועל כרחנו הוא מרש"י לנדרים.
35. שורש קעו: "ואשר תמחה על סוגיא דריש פרק הנודר (נד, א) וכו' כדפירש שם רש"י לפי הנלענ"ד אלא שאין לי עכשיו הפירוש עכ"ל".
36. נדפסו מכת"י בהגהות והשלמות מכת"י. במהדורות הגמ' של וגשל-נהרדעא (ירושלים תש"ס) ועוז והדר (ירושלים תשס"ח) נדפסו ע"פ הגהות ישנות הנדפסות. תוספות אלו לא נתחברו בידי בעל התוספות הנדפסות לשאר המסכת, אלא בידי תלמיד ר' שמשון משאנץ (דף עט, א ד"ה והחריש: "תימה למורי ר' שמשון"). על תוספות אלו יסד הרא"ש את תוספותיו ופירושו לנדרים, והן התוספות המובאות בחידושי הרשב"א והמאירי.
37. עב, א ד"ה הו, עג, א ד"ה פרט; עד, א ד"ה מאי ('ותירץ בקונטרס התם דהתם דשני', ועל כרחנו הוא ט"ס, מאחר ורש"י ביבמות כט, א לא פירש כלום, וגם שם לא קשיא מידי ורק הכא קשיא אמאי לא תירצו כדהתם, וצ"ל: "ותירץ בקונטרס דהתם בחר דשני"); עה, א ד"ה הרי (דיבור זה הובא גם ב"תוספות רבינו פרץ" מהד' תשמ"ט [נראה הע' 198], ושם נכתב בטעות לשון "המורה", אבל המעתיק תיקן בשולי הגליון "הקונטרס" והמעתיק שבא אחריו טעה והכניס תיבה זו בשורה הבאה בד"ה וסבר: "פי' הקונטרס תנאי", ראה נספח ב, אות ה). ובדף מט, א ד"ה ודבר הובא פירוש בתוספות הנדפסים בשם "הקונטרס", ובמקו"א הוכחתי שהתוס' הנדפס מדף מה, ב עד דף נא, א הם חלק מתוספות תלמיד ר' שמשון.
38. אף על פי שבררר כלל כשמביאים רבותינו הראשונים פירוש בשם "קונטרס" נמצאים הדברים בפירוש רש"י (ראה ר"א מגיד, בית אהרן, חלק ח, ניו יורק תשל"ב, עמ' רכב-רכג, רכו-רכח), אין זה כפי שסבורים העולם שפירוש רש"י מכונה בפי הראשונים "קונטרס", אלא שהפירוש הפשטני הנפוץ בלימוד המסכת נקרא בפי הראשונים "קונטרס", ובהיות שבררר כלל הפירוש הנפוץ הוא פירוש רש"י לפיכך על הרוב "הקונטרס" מכון לפירוש רש"י. ואולם במסכתות שבהם נפוצו פירושים אחרים שדחקו את השימוש בפירוש רש"י, כדוגמת פרק ערבי פסחים שרש"י קיצר בו מאוד ואת מקומו תפס פירוש רשב"ם נכדו, שם "קונטרס" מכון לפירוש הרשב"ם. וכן במסכת בבא בתרא מדף כט ואילך שרש"י לא פירשה ולפיכך ה"קונטרס" שם הוא רשב"ם. וכן בפרק שלישי של מסכת מכות נקרא פירוש הרשב"ם בפי התוספות "הקונטרס" (ראה אפשטיין בנספח). ואחר שקיימים עדויות לקיומו של פירוש הרשב"ם לנדרים (מובא ממנו בתוס' הנדפס דף טו, א ד"ה כנדר יודף כח, ב ד"ה ה"ג ובתוס' ישנים אות פט, קיג, קלה, וב"שיטה" המובאת בשטה מקובצת י, ב ד"ה נדר), לפיכך אפשר שהקונטרס שהובא בתוס' תלמידי ר' שמשון הוא פירוש רשב"ם. אבל אין נראה שכוונתו לפירוש הריב"ן, מאחר ואין כל עדות בספרי הראשונים לקיומו של פירוש מריב"ן למסכת נדרים. וגם אינה "לפירוש" המובא בשטמ"ק (הוא גם הנדפס בשם תוס' ר"פ, ראה להלן פרק ה, אות ג), כי בדף עה, א העתיק בתוס' כת"י לשון "הקונטרס" והעיר עליו, וב"פירוש" – תוס' ר"פ שם – פירש כתוס' כת"י ולא כ"קונטרס" שהביא. וקצת ראייה שהכוונה היא לרש"י כי מה שהביא תוס' כת"י בדף עג, א ד"ה פרט הובא בראמ"ה בסתמא, ומה שהביא בדף עב, ב ד"ה והא הובא בסתמא ב"שטה" בשטה מקובצת שדרכו להעתיק את דברי רש"י בסתמא וכדלהלן. לעומת זאת בדבריהם בדף עז, א ד"ה א"ל אשתיקן יש משמעות שלא עמד לפני בעל תוס' כת"י רש"י לנדרים. ועי' לקמן הערה 58.

תקופה⁵⁴, עמד רק הפירוש לשמונת הדפים הראשונים של המסכת.

אשכנז: בסוף האלף החמישי – ימיו של מחבר ה"שטה" לנדרים – היה הפירוש מצוי. מתחילת האלף השישי ולפחות עד שנת ה"א פ"ח – ימיו של הרא"ש – לא היה הפירוש מצוי. ובין השנים ה"א קצ"ה-רל"ג – תקופתו של מהר"ם מינץ – כבר היתה חטיבה ה של המפרש הנדפס לנדרים מיוחסת לרש"י⁵⁵.

אוסטרייך: בין השנים ד"א תתק"נ-ה' אלפים – ימיו של בעל אור זרוע – היה הפירוש מצוי. איטליה: בין השנים ד"א תתק"מ-תתק"צ – ימיו של מהר"י דטראני – לא היה הפירוש מצוי, אולם בין השנים ה"א ק"צ-ר"ל – לפני המהרי"ק היה הפירוש מצוי, ובשנות הש' – זמן הרמ"ע מפאנו – ייתכן שהיה מצוי פירוש זה באיטליה⁵⁶.

ספרד: העדויות מצביעות על תופעה תמוהה, ולפיה בין השנים ד' אלפים תתק"ע לה"א ס' – ימיהם של הרמב"ן, הרא"ה, הרשב"א⁵⁷ והרנב"י – עמד הפירוש לפני חלק מחכמי ספרד (הרמב"ן והרא"ה), בעוד בפני חלק אחר (הרשב"א והרנב"י) לא עמד הפירוש⁵⁸.

גם בדור הבא, בין השנים ה"א ס' עד ה"א ק' – ימיהם של מפרש חידושי נדרים המיוחסים לריטב"א בשטמ"ק⁵⁹ והטור – התופעה חוזרת על עצמה, ובעוד לפני בעל הטורים עמד הפירוש⁶⁰ לא עמד לפני מחבר החידושים הנ"ל המיוחסים לריטב"א.

משנת ק' עד גירוש ספרד – ימי הר"ן, בעל נמוקי יוסף ובעל עין יעקב – נשתקע הפירוש ולא היה מצוי כלל.

לסיכום: לקראת סוף האלף החמישי היה הפירוש מצוי ברוב הארצות פרט לאיטליה. ובאלף השישי: במאה הראשונה, בפרובנס וכן אצל חלק מחכמי ספרד היה הפירוש מצוי. ואילו בצרפת ואשכנז ואצל חלק מחכמי ספרד לא היה הפירוש מצוי. ובמאה השניה היה הפירוש מצוי רק בפרובנס ואיטליה.

54 ראה הע' 361.

55 ראה לעיל הערה 50.

56 ראה הע' 4.

57 חידושי הרשב"א לנדרים נכתבו בחיי הרמב"ן הנזכר בהם בתואר נר"ו (כ, א ועוד).

58 ולא זו בלבד שלא עמד לפני הרשב"א פירוש רש"י לנדרים, אלא שנראה שלא ידע כלל על קיומו של פירוש מרש"י למסכת זו, ובדף עג, א כתב שתוס' תירצו בשם "הקונטרסים" אף שבתוס' כת' (שהוא שעמד לפניו, ראה הע' 36) מופיע תירוץ זה בשם "הקונטרס" סתמא, מאחר והיה פשוט בעיניו שאין הכוונה לרש"י. וכיוצא בזה דף עד, א ד"ה הב"ע כתב בשם תוספות סתמא את התירוץ המובא בתוס' כת"י ד"ה מאי בשם הקונטרס.

59 נדרים (כל המסכת) וכתובות נט, ב ואינו מהריטב"א, ראה דברי א' יפהן בסוף המבוא לריטב"א נדרים מהר" מוסד הרב קוק (ירושלים תשל"ז). המחבר מזכיר בדף כה, א את הרמב"ן בתואר ז"ל (נפטר ה"א ל'), ובדף כא, א ד"ה מאן כתב ר' יונה ז"ל (נפטר ה"א כ"ד), ומאחר ואינו מזכיר חכמים מאוחרים יותר נראה זמנו בתקופה זו בה חי גם הריטב"א (גם מייחסו לריטב"א קצת ראייה שהיה באותו דור).

60 למרות שציטוט בודד עדיין אינו מוכיח על מציאותו של הספר לפניו, וסביר יותר להניח שהעתיק מכלי שני.

ג. המפרש הנדפס בשם רש"י וחטיבותיו

כבר כתבו האחרונים כי המפרש הנדפס לנדרים אינו מפירוש רש"י⁶¹. בפרק זה אבוא להראות כי המפרש אינו אחיד⁶², ומורכב מחמש חטיבות שונות שהתחברו בנפרד בידי מחברים שונים. בפרק הבא יבוא דיון על זמנם ומקומם של מחברי החטיבות השונות. [אציין כי לא ידוע לנו על כתבי-יד של המפרש⁶³, לפיכך בחינתו של זה תעשה על פי המפרש הנדפס בלבד.]

השלמות בתוך דברי המפרש

מציינו בלשון המפרש השלמות מפירושים אחרים שסומנו במפורש כהשלמה:

כתב מעתיק המפרש (כב, ב): "חסר הנה והעתקתיו מפירוש רבינו גרשום", ולאחר ג' דפים (כה, ב): "ע"כ מפירוש ר"ג". נמצא שנחסר עותק המפרש בין הדפים כב, ב – כה, ב והושלם בידי המעתיקים מפירוש רגמ"ה.

השלמה נוספת בדברי המפרש נעשתה בידי מעתיק בדף לט, א אחרי ד"ה גזירה, וסומנה כיאות: "לא מצאתי יותר מזה הלשון וזהו (א"ל) [ל"א]"⁶⁴, ולאחריה בא ביאור הסוגיה מסוף דף לח, ב בסגנון אחר, אך ברוב הדיבורים⁶⁵ התוכן שוה בשתי הלשונות ובחלקם הקטן דברים שלא נתבארו בלשון ראשון⁶⁶. מכאן מוכרח שלא המפרש העתיק "לשון אחר" לבאר הסוגיא, אלא המעתיק הוא שעד כאן עמד לפניו מפרש אחד, ומכאן העתיק ממפרש אחר שהיה לפניו, וכפל במקום התפר חצי עמוד גמרא עם שני הפירושים. הרי בידינו עדות מפורשת מן המעתיק

61 דבריהם הובאו בהרחבה להלן, נספח ג.

62 רא"ב קעפעטש, "הערות שונות", קובץ בית אהרן וישראל, טז, גליון ו [צו] (אב-אלול תשס"א), עמ' קכב, כתב שהאר"ן במבוא לדקדוקי סופרים השלם על מסכת נדרים ונזיר בענין המפרש למסכתות אלו שהוא כעין שטה מקובצת, אולם בדק"ס השלם לנדרים שלפנינו (ירושלים תשמ"ה-תשנ"א) שהכותב אכן היה בין עורכיו אין זכר לדברים אלו ושמא נשמטו בידי העורך האחרון.

63 ראה הע' 2. כתב היד המובא באוצר לעזי רש"י (תל אביב תשנ"ו) בנדרים (מס' 1200 ועוד) הינו של פירוש רש"י על הרי"ף שהוא עיבוד "הפירוש" בשטמ"ק (כדלהלן פרק ה). נראה שגם לפני בעל "הגהות ישנות" לא עמד כתב יד, והגהותיו למפרש הם על פי דפוס שונצ'ינו ולא מכתב יד, כי מהשוואה להגהותיו לגמרא לר"ן ולתוספות. הגהותיו למפרש רובן ככולן מסברא באופן בולט, ופעמים שהגהותיו נכונות מסברא ומתוך הפירוש מתברר שלפני המפרש עמדה גרסה אחרת בגמרא (וראה גם הע' 66, 188). על הגהות בודדות ציין המגיה שהן על פי ס"א, ובדף י, ב הוסיף דיבור חדש ברש"י. לעומת זאת, רבות מהגהותיו לגמרא לר"ן ולתוס' לא ייתכנו מסברא גרידא, כהוספת משפטים שלמים וכיוצ"ב (ראה מבוא להגהות והשלמות מכת"י, עמ' 10). נראה שלא עמד לפניו כתב יד אלא דפוס שונצ'ינו, או שהשתמש באותו כתב יד שעמד לפני המדפיסים. על דפוס שונצ'ינו לנדרים ראה: רנ"ר רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, מינכן תרל"ז, עמ' כו הערה 26; מבוא לדק"ס השלם, עמ' 33 הע' 9.

64 הגהות הב"ח אות ה; אפשטיין, עמ' 174. בדפוסים שלפנינו פתחו את ראשי התיבות: "אמר ליה", ואין לו מובן.

65 ד"ה אפילו וד"ה במקום וד"ה כדאמר וד"ה שהרי.

66 ובהגהות ישנות מחק מסברא חלק מהדיבורים הכפולים ואחרים העביר לעיל דף לח, ומחק את המשפט לא מצאתי יותר מזה הלשון וכו', אבל ציין שבס"א כלפנינו, וכן עיקר.

הערה 67

הערה 68

שמדף לט ד"ה למנחרותא עד סוף המסכת הוא מפרש אחר⁶⁷.

ערות נוספת להשלמה היא מדברי מהר"ם מינץ בתשובה⁶⁸ שהביא דברי רש"י לנדרים (סה, ב), והוא מהמפרש שם, ובתשובה אחרת הביא דברי רש"י (ח, ב) ולא נמצא במפרש שם. נראה שעמד בפניו המפרש בחלקו, כאשר חלקו האחר שונה מזה שלפנינו.

בפרק זה נזכר בס"ד שהיו עוד כמה חלקים מן המפרש שנחסרו עם הזמן והשלימום הסופרים מפירושים אחרים בלא שטרחו לציין כי מדובר בהשלמה מפירוש אחר, ותופעה זו מוכרת היא בספרות הראשונים⁶⁹.

67 אפשטיין (לעיל הע' 64) סבר שההשלמה היא מקומית בלבד ו"המעתיק לא רשם עד כמה נמשכת השלמה זו". ולי נראה כמו שביארת, מלשון "לא מצאתי יותר מזה הלשון", וכן ממה שלא ציין לסיומה של השלמה. ומה ששיער אפשטיין שחטיבה זו נמשכת לפחות עד דף מז, ב צדק למחצה, לפי מה שיתבאר בפרק זה שחטיבה ה מסתיימת בדף נ, א (וראה עוד הע' 122).

68 ראה לעיל הערה 50 וסביבה.

69 אמנה כאן מקצת הדוגמאות הפוזרות בספרות זו: 1. ברשב"ם בבא בתרא (שנוצינו ר"ע?) קנו-קסח הושלם מפירוש רגמ"ה (מ"ל קצנלנבון, מבוא לפירוש רשב"ם הקצר לפרק חזקת הבתים, ירושלים תשמ"ה, עמ' ב). 2. פירוש ר' אליקים ליומא מדף פד, א ואילך הושלם מפירוש רש"י (ד' גנחובסקי, מבוא לפירוש ר"א, ירושלים תשכ"ד, עמ' 44). 3. בפירוש ר' שלמה בן היתום למועד קטן הושלמו הדפים ב, א – ג, א ד"ה חוורת מפירוש רגמ"ה (נ' זק"ש, קובץ ראשונים למסכת מועד קטן, ירושלים תשכ"ו, במבוא לפירוש רגמ"ה, עמ' 12). 4. בכת"י רש"י סוכה שעמד לפני ראמ"ה הושלם עמוד אחד מתוך פירוש תלמיד רש"י לסוכה (ראה הע' 337). 5-12. שמות הפירושים שצוינו בנספח א (אותיות ט, לה, מא, מו, מט, נ, נב) נמצאו בכתבי יד או בדפוסים המכילים את פירוש רש"י למסכת, מלבד דפים בודדים שהושלמו מפירושים אלו בלא ציון. 13. השלמת פירוש רש"י סוכה כת"י מינכן מס' 216 מדף נה מפירוש אחר לא ידוע (ד' גנחובסקי, שם, עמ' 47). 14-15. פירוש ריב"ן ליבמות שהובא בנספח א אות מג נדפס מתוך שני כת"י של רש"י יבמות שמעורב בהם פירוש ריב"ן (מבוא לדק"ס השלם, יבמות, ירושלים תשמ"ג, עמ' 33). 16. בפירוש רשב"ם לבבא בתרא (דפוס ויניציאה ש"י) פז, א – פט, ב; קל, ב – קלב, ב אין הפירוש מרשב"ם אלא מאחד הראשונים (המביא רשב"ם שלוש פעמים שם). מדרפוס וילנא ואילך נדפס פירוש רשב"ם בדפים אלו בשולי הגיליון (י"ל גם בנפרד בשם 'פירוש הרשב"ם המקורי' בתוך פירוש הרשב"ם הקצר הנזכר בתחילת הערה זו) מדרפוס לובלין ואילך עורבב הפירוש הנ"ל עם פירוש הרשב"ם המקורי ע"פ הגהות מהרש"ל, וכ"ה בכל הדפוסים כיום.

דוגמאות מעידות בספרי חידושים ותוספות: 1. חידושי הרשב"א לבבא מציצא מפרק ה בארבעה כת"י מכילים את פירוש הרמב"ן (ר"א ליכטנשטיין, מבוא לרשב"א בבא מציצא, מה"ק, ירושלים תשס"ו, עמ' ז). 2. בכת"י חידושי הרשב"א לעבודה זרה דפים כו, א – נא, א מתוס' רא"ש (חידושי הרשב"א ע"ז, זכרון יעקב תשמ"ח, בהע' שם). 3. חידושי הריטב"א הישנים לבבא מציצא מורכבים משני חיבורים: עד דף יג, א הם חידושים מתלמיד הרשב"א והרא"ה, ומשם ואילך מחכם פרוכנצאי (מחבר שטה לא נודע למי על קידושין, ואכמ"ל), ראה ר"א הלפין, מבוא לחידושי הריטב"א החדשים לבבא מציצא, לונדון תשכ"ב. 4. בתוספות הרא"ש לקידושין (בדפוס פיסא תקס"ו) הפרק האחרון הוא מתוספות רבינו פרץ (ה' פרוש, מבוא לתוספות רבינו פרץ קידושין, ירושלים תשנ"ו). 5. התוספות לשבת שבדפוסים שלפנינו מפרק יז (קכב, ב) אינם מתוספות טוך אלא עיבוד תוספות שאנן (דעת י"נ אפשטיין שהובא אצל א"א אורבך, בעל התוספות, עמ' 603, ליד הערה 22; נ"י הכהן, אוצר הגדולים אלופי יעקב, א, ערך תוס' שבת). 6. בכת"י תוספות ר"י הזקן ותלמידו לשבת, פרקים ז-זי הם מתוספות רבנו יהודה משירליאון (א' שושנה, מבוא לתוספות ר"י הזקן ותלמידו, ירושלים תשס"ז עמ' 53-48). 7. אחד מכתבי היד של תוספות טוך קידושין דפים מד, א – נו, א הושלמו מתוספות הרא"ש (א"צ שינפלד, מבוא לתוספות טוך קידושין, ירושלים תשמ"ב, עמ' ט). 8. תוספות נדרים

סתירות בדברי המפרש

מלבד האמור, בתוך גופם של דברי המפרש יש סתירות פנימיות מפירושי בדפים מסוימים לפירושי בדפים אחרים, תופעה המעידה שוב על חוסר התאמה של הפירושים הנובע מהדבקה פירושים ממחברים שונים. לדוגמה: בדף נו, ב ד"ה הלכה כתב המפרש כדעת הרמב"ם⁷⁰, שהאומר לאשתו קונם שאת נהנית לי ונהנתה הוא לוקה, ובדף טו, א ד"ה אמר ר' אבא כתב כדעת הר"ן⁷¹ שהיא לוקה.

גם בחציה השני של המסכת יש סתירות פנימיות, דוגמת דברי המפרש בדף מט, א שאינם ממפרש דף נא, א. בדף מט, א פירש את משנת "הנודר ממעשה קדרה", ובדף נא, א שנכפלה בו בדפוסים משנה זו שב ופירש המפרש את המשנה בדרך אחרת⁷².

הבחנת החטיבות השונות על פי סגנון המיוחד להן

הערה 70

לצורך ההבחנה בין החטיבות, יש לבדל אותן ראשית על פי המינוחים המיוחדים השגורים

בכל חטיבה. בדיקה של לשונות המפרש מעלה את הממצאים הבאים:

- בין הדפים נא, א – ס, א נוטה המפרש לסמן את תחילתו של תירוץ הגמרא במקומות מסופקים בלשון "תריץ". ביטוי זה חוזר על עצמו 7 פעמים בדפים אלו⁷³.
- ביטוי זה מופיע באותו הקשר גם בין הדפים כה, ב⁷⁴ – לט, א⁷⁵ 12 פעמים⁷⁶. הביטוי

שבדפוס מורכבים מכמה חטיבות, כמו שהוכחתי במאמר נפרד. 9. בכתב היד של תוספות נדרים שעמד לפני מחבר הגהות ישנות, נוספה עוד חטיבה (ראה הע' 36). 10. תוספות בבא קמא בכת"י המזויאון הבריטי, עד פרק החובל הן תוספות תלמידי רבנו פרץ, ומשם ואילך הן מתוספות שאנן (ב"ז פרג, מבוא לתוספות תלמידי רבינו פרץ על מסכת בבא קמא, ירושלים תשמ"ד). 11. כת"י מינכן 258 הכולל חידושים לקידושין מבית מדרשו של הרשב"א עשוי שתי חטיבות (א' שושנה, יד רמ"ה על מסכת קידושין, ירושלים תשנ"ה, מבוא, עמ' 11-18). 12-13. ספר שיטות הקדמונים על גיטין עשוי שלוש חטיבות (ר"א שושנה, יד רמה ושיטות הקדמונים על מסכת גיטין, ירושלים תשס"ב, מבוא עמ' 18-27). 14. תוספות קידושין בכת"י אוקספורד עד דף יח, ב הן עירוב על תוספות הרא"ש, תוספות שלפנינו ותוספות טוך, ומדף יט, א ואילך הן מתוספות טוך כת"י ד (דק"ס השלם, יבמות, ירושלים תשמ"ג, מבוא, עמ' 33-34). 15. תוס' הנדפסות לפרק ערכי פסחים הן מאוחרות מהתוספות למסכת זו (הגהות וציונים מהד' עזר והדר תחילת ערכי פסחים).

70 הל' נדרים י, יב. והמפרש כתב: "נמצא עובר בלא יחל במה שנהנית ממנו קודם הפסח", ורב"א חש בסתירה זו והגיה "נמצאת עוברת", אבל לפי גירסתו המשפט "במה שנהנית ממנו קודם הפסח" מיותר.

71 נדרים טו, א ד"ה הלכה.

72 מסורת הש"ס נא, א: "ברם בשינוי פירוש רש"י במתנאי דלעיל מט, א ומה שפרש"י הכא במכון אחר צריך פנים".

73 נב, ב אחרי ד"ה פירות וד"ה אמר רבא; נד, ב ד"ה תריץ מי; נח, ב ד"ה תריץ הא; נט, א ד"ה תריץ מעשר וד"ה אלא לעולם; ס, א ד"ה תריץ.

74 מיד לאחר סיום ההשלמה מרגמ"ה.

75 ראה לעיל, סביב הע' 64, שהמעתיק העיד כי מכאן ואילך מתחיל מפרש חדש.

76 כו, ב ד"ה תריץ לה באומר; כז, א ד"ה תריץ לה באומר; כח, א ד"ה תריץ הכי תנא; כח, ב אחר ד"ה וליתני; כט, ב ד"ה תריץ לא צריכא וד"ה אלא; לא, א אחר ד"ה אבל שוה; לה, א ד"ה תריץ אחדא; לה, ב ד"ה ולטעמך; לו, ב ד"ה מאי; לו, א ד"ה בקטן (ראה בהגהות הב"ח); לח, ב ד"ה לעולם. ביטויים דומים באותם הדפים הם: "ומתריץ ר' יוחנן" – לו, א ד"ה ומתריץ; "ומשיב הש"ס" – לח, ב ד"ה אלא.

תורה מדרש

דערמזנ

777

שָׁמַיִם

מכלל זה נר

הרועת

1. דרימזיג

— 444 —

— 44 —

735 777575

א ד"ר רב

ב. ד"ה ב.

בב"ד"ה

א"ד"ה

א"ת"ק

ר"ד"ה ז

נרצח

ר"ה רמז מזי

ה' ומזעל'ה

א ד"ר

יום השחר

יפזר "איר

[illegible]

12345

4.6. The Role of the Teacher

— 225 —

1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 26

2016-2017

אוצר החכמה

זר זרע

ד"ר אמר

שלמה מר

פ"י: יב. א

ה אבל : פ

אמר עז

ג'דירי: יג

127 : 127

שני 7.7

וְאֵת הַיָּם

72 'ע' 7

דמפרשי" מופיע בה פעמיים⁹⁹, והביטוי "ענין אחר" 3 פעמים¹⁰⁰.

הבחנת חטיבות בחלקה הראשון של המסכת

עד כה ראינו שמדף לט, א התערבו בשני מקומות (נא, א – סא, א; סו, ב – עז, ב) חטיבות אחרות בחטיבה ה. בשורות הבאות נבחן את הדפים ב, א – לט, א.

בתחילת הפרק צויין כי דפים כב, ב – כה, ב הינם מפירוש רגמ"ה, על פי עדותם המפורשת של המעתיקים. כמו כן התבאר כי מדף לט, א היא חטיבה חדשה, אותה ציין המעתיק: "לא מצאתי יותר מזה הלשון וזהו ל"א"¹⁰¹. בדיקת קבוצת הדפים כה, ב – לט, א מעלה כי קבוצה זו שונה מהחטיבה של דפים ב, א – כב, ב בנקודות הבאות:

1. בקבוצה זו מופיע הביטוי "תריץ" המיוחד לקבוצת הדפים נא, א – ס, א, ואינו מופיע כלל בדפים ב, א – כב, ב.

2. ביטויים אחרים (ענין אחר; אית ד...; ועוד) הרגילים בחטיבה ב, א – כב, ב לא מופיעים בחטיבה כה, ב – לט, א.

מכאן ניתן להסיק כי קבוצת הדפים ב, א – כב, ב אינה מאותה חטיבה של קבוצת הדפים כה, ב – לט, א¹⁰².

הבחנת חטיבה נוספת

בחנינה מחודשת של חטיבת הדפים ב, א – כב, ב מצביעה על סתירות ושינויים בין דברי המפרש בקבוצת הדפים ב, א – ד, ב ובין המפרש לדפים ה, א – כב, ב:

1. במשנה (ב, א) ביאר המפרש את דברי המשנה "מנודה אני לך ר"ע היה חוכך בזה להחמיר", ושב וביארה בדף ז, א¹⁰³.

2. לא זו בלבד שביאר משנתנו פעמיים, אלא שב וביארה באופן אחר. בדף ב, א פירש מנודה אני לך – כפי שאם היה בנדוי היה אסור לו "לישא וליתן בהדיה" כך אסר נפשיה עליה¹⁰⁴, ובדף ז, א כתב כמנודה ש"אסור לההנותו" כך אהא אסור ליהנות ממך¹⁰⁵.

99 פב, ב ד"ה מיפר; פט, ב ד"ה רהיט.

100 עט, א ד"ה קראי; צ, א ד"ה דכתיב וד"ה דומנין.

101 לעיל הע' 64.

102 לפי הנחה זו עמדו לפני המעתיק שני פירושים, האחד הסתיים בדף כב, ב ורעהו החל ברף כה, ב, והשלים את החסר מפירוש רגמ"ה ולא ידע שאינם מאותו מפרש.

103 להשוואה, הר"ן והרא"ש פירשו משנה זו בדף ז, א לכד, כיון שבגירסתם נכתבה שם. בכל מקום שהראשונים מפרשים המשנה שלא במקומה, בגירסתם נכתבה היכן שפירשוה, מאחר ובכתבי היד הקדומים של הגמרא בתחילה נכתבה משנת הפרק בראשו ולאחריה נעתקו דברי הגמרא. ברבות הימים החלו הסופרים להעתיק את המשניות בתוך דברי הגמרא, וכל סופר העתיק בחלוקה שונה לפי ראות עיניו, ונמצאו בכתבי היד של התלמוד חלוקות רבות ושונות (ראה: שטה מקובצת, תמורה כה, ב, אות יט, מחלוקת ראשונים במיקום המשנה; ר"א הלפרן, מבוא לתוספות ישנים נדרים, לתודן תשכ"ו, פרק ד, אות ה).

104 היינו שסבר כדעת רוב הראשונים שמנודה מותר בהנאה, ולכן נדחק לפרש שכמו המנודה שאסור לישא וליתן

3. עוד סתר דבריו, שבדף ז, א פירש "מחכך" – "כאדם שמתחכך אילך ואילך", דיינו "שמתחכך" הוא לשון "חיכוך", אבל בדף ב, א כתב "היה מחכך להחמיר" ולא ביאר בזה מאומה. ושמא טעות סופר היא וצריך לתקן: "היה מחכה להחמיר"¹⁰⁶, והרי שמפרש "מחכך" מלשון "מחכה".

4. עוד סתר דבריו, שבדף ד, א (ד"ה והא חטאת חלב) כתב: "דאי אמר הרי עלי חטאת חלב לא אמר כלום", ובדף ו, א (ד"ה דברין קיימין) כתב: "שאם אמר הרי זו עלי חטאת אע"ג דלא היה מחויב הואיל ואמר עלי דבריו קיימין"¹⁰⁷.

5. המפרש לדפים ב, א – ד, ב רומז בדבריו הקצרים תירוצים לקושיות נוספות שיש להקשות בדברי הגמ'¹⁰⁸: כמעט שאין בו דיבור שאין בו חידוש, ופירושו מכון היטב לפשט הגמרא¹⁰⁹. לעומתו המפרש מדף ה, א ואילך שונה ממנו בתכלית¹¹⁰.

מתוך דברים אלו נראה כי חטיבת הדפים ב, א – ד, ב נפרדת מהחטיבה ד, ב – כה, ב, ומקום התפר הוא בדף ד, ב ד"ה אלא.

סיכום חלוקת החטיבות

על פי עדויות המעתיקים, סתירות פרשניות פנימיות, ביטויים וסגנונות לשוניים מיוחדים לקבוצות דפים, כפילויות פרשניות, ניתן לקבוע שהמפרש לנדרים מורכב משש חטיבות. כדלהלן:

חטיבה א: ב, ב – ד, ב ד"ה אלא (משוער), מצטיינת בפירושים על פי פשט הסוגיה ובסילוק קושיות רבות בקצרה¹¹¹. אין בחטיבה זו ציוני מראי מקומות¹¹², ופעם אחת מופיע בה לשון "לישא אחרנא" (ב, ב ד"ה הלין).

חטיבה ב: ה, א – כב, ב. בחטיבה זו מופיעים ברצף גבוה הביטויים: "ענין אחר" (3), "אית

אברהם

בהדיה ודיינו משום שאסור לעמוד בארבע אמותיו, כך אהא אסור לך.

105 כשיטת ר' ברוך בר שמואל (ר"ן ז, א ד"ה ירושלמי ורשב"א שם) שמנודה אסור בהנאה.

106 כמו שביאר בעל "הפירוש" בשטה מקובצת ז, א (ובתוספות רבינו פרץ, ראה להלן פרק ה שהוא עיבוד "הפירוש" בשטמ"ק), ובערוך ערך חך ג' פירש היה "מקוה" להחמיר.

107 עמד בסתירה זו הגאון ר' ישעיה פיק בחידושו (ד, א) וסוף דבריו: "ומצוה ליישב".

108 כפי שיראה המעיין בספרו של רב"צ ידלר, תפארת ציון, ירושלים תשמ"ו. גם אני הדל בחידושי לנדרים דליתי מלוא חפניים פנינים ומרגליות מפירושו, ואני תפילה שיזכני השי"ת להוציאם לאור במהרה, אכ"ר.

109 ראה לדוגמא דף ד, ב בד"ה אי הכי שביאר את דברי הגמרא כפשטם וכל הראשונים נדחקו מאוד בביאורה (וראה חידושי הגר"ס ומשמרות כהונה שם).

110 שתי דוגמאות לפירושים תמוהים: 1. ה, א ד"ה והא מתני' פירש שהיא קושיה על ריב"ח מדברי שמואל, ויש להקשות גברא אגברא קא רמית (והרא"ש ותוספות שם פירשו שהיא קושיה על שמואל עצמו ממתני' דחרם); 2. ה, א ד"ה אי הכי פירש שהקושיה למה האריך שמואל כולי האי, ותמוה שהרי שמואל באמת לא האריך אלא תלמודא הוא דתריך לעיל דהכי קאמר שמואל, ואמאי לא הדר ביה תלמודא ממאי דתריך לעיל (וע"כ כפירוש הר"ן ותוספות, שהקושיה היא דלשון שמואל דאמר "עד שיאמר", משמע דבלא זאת אינו נאסר).

111 אפשר לומר בלי הגזמה, שמבחינה זו חטיבה זו היא ברמתם של פירושי רש"י.

112 על אף שיכול היה לכתוב את כל מראי המקומות שציין רש"י כת"י בדפים אלו והוכחו בע' 245. וראה הע' 84.

דאמרי" (4), "אית דמפרשי" (1), "לישנא אחרינא" (5)¹¹³. רגילים בה ציוני מראי מקומות, ופעם אחת יש בה הפנייה מלאה לשם המסכת ושם הפרק¹¹⁴. יש בה כמה פירושים תמוהים שאינם כפשט הסוגיא¹¹⁵.

חטיבה ג: כב, ב – כה, ב, על פי עדות המעתיק היא פירושו של רבנו גרשום מאור הגולה. מפני קיצורה אין בחטיבה זו איפיון מיוחד¹¹⁶.

חטיבה ד: כה, ב (סוף ההשלמה מרגמ"ה) – לט, א ("לא מצאתי יותר מזה הפירוש"); נא, א (לכל הפחות מהמשנה, ולכל היותר מדף נ, ב ד"ה קופא"¹¹⁷) – ס, א (סוף פרק ז). חטיבה זו מיוחדת בסימון "תריץ" בכל תירוץ שלא ברור היכן הוא מתחיל (21). "המורה" נזכר בה 4 פעמים¹¹⁸, ונזכרו בה שני ביטויים יחודיים: "הם הכא נמי"¹¹⁹, "מפי רבי"¹²⁰. לא נזכרו בה הביטויים: "ענין אחר", "אית ד..."¹²¹. גם בחטיבה זו נמצאו הרבה פירושים תמוהים¹²¹.

חטיבה ה: לט, א – נ, ב (לכל הפחות עד ד"ה מן, ולכל היותר עד נא, א במשנה); ס, א – סו, ב¹²²; עז, ב¹²³ – צא, א. חטיבה זו מיוחדת בביטויים: "אית דגרסי" (6), "ענין אחר" (8), "אית ד..." (13). לשונות יחודיות לה הן: "המורה לא פירש"¹²⁴, "ולישנא קמא עיקר"¹²⁵, "וספרים דכתיב בהו"¹²⁶. נמצא בה ציוני מראי מקומות¹²⁷ ומצויות בה הפניות גם לשם המסכת וגם לשם הפרק (8). בחטיבה זו נמצאו מעט פירושים תמוהים¹²⁸.

חטיבה ו: סו, ב – עז, ב¹²⁹. מצוי בה הביטוי "ענין אחר" (5), ולא נמצא בה הביטוי "אית

¹¹³ ח, א ד"ה והלא מושבע; יח, ב ד"ה אסור; כ, ב ד"ה בני תמורה וד"ה בני עירוביא (פעמיים).

¹¹⁴ ראה הערות 83, 84.

¹¹⁵ עיין לעיל הע' 110, וסביב הע' 395.

¹¹⁶ אפשר שחטיבה א וחטיבה ג מיד מחבר אחד יצאו, אלא שלא מצאתי תימוכין לכך.

¹¹⁷ ראה הע' 86.

¹¹⁸ כו, ב סוף העמוד (ע"ש בהגו"צ בשם הגי"ש); לה, א ד"ה או – "אמר לן המורה" (פעמיים); נג, א ד"ה אסור – "גריס המורה במסכתא זו"

¹¹⁹ לה, ב ד"ה על; "הם" בפרסית עתיקה תרגומו "גם", וביטוי זה מורגל בפי הגאונים ובכתבי מפרשי מגנצא ותלמידי רש"י (ב' דבליצקי, לעיל הע' 16, עמ' 8). ובספר פני צבי לנדרים שם, שלא ידע על קיומו של ביטוי זה, מחק בלשון המפרש כאן את תיבת 'הם'.

¹²⁰ נח, ב ד"ה ומעשר – "מ"ד".

¹²¹ ועמדו עליהם האחרונים (ראה הע' 395), והבי"י כתב אודותיו (חו"מ קפו) "דלא חש לקמחיה".

¹²² ודלא כמ"ש אפשטיין (ראה הערה 67) שהפירוש לדפים לט, א – מח, ב אינם ממפרש סא, ב.

¹²³ בערך. ראה הע' 97 וסביבה.

¹²⁴ מא, א ד"ה סימן.

¹²⁵ מב, א ד"ה יורד ואוכל.

¹²⁶ מו, ב ד"ה אבל בבציר.

¹²⁷ לט, א ד"ה כדאמו; מז, א ד"ה תנן; עט, ב ד"ה והתניא; סג, א ד"ה דאין; פד, א ד"ה והתניא; פח, ב ד"ה ורמינהו.

¹²⁸ ראה: הגהות יעב"ץ סה, א; מלא הרועים לט, ב ד"ה וכי.

¹²⁹ בערך. ראה הע' 97 וסביבה.

תמונה:12345671234567

ד...". במקום אחד נמצאת בה לשון "ענין אחר מפי רבי"¹³⁰. נמצאו בה מראי מקומות למימרות שהביאה הגמ' והפניות גם לשם המסכת וגם לשם הפרק.

תמונה:12345671234567

ד. מחברי החטיבות

האם אחת החטיבות היא מפירוש רש"י

לאחר בירור החטיבות השונות ב"מפרש" נדרים, מוטלת עלינו מלאכת הבדיקה האם אחת מן החטיבות מכילה את פירוש רש"י, או שמא כולן כאחת מיוחסות לרש"י בטעות¹³¹.

חטיבה א (ב, א – ד, ב) אינה לרש"י, מאחר ופירושים וציטוטים שמביאים בשמו ראמ"ה¹³² והרי"ץ¹³³ אינם במפרש שלפנינו, או שהוא חלוק עליהם¹³⁴.

חטיבה ב (ה, א – כב, ב) אינה לרש"י. גם בה לא הובאו במפרש דברים שהביאו בשמו ראמ"ה¹³⁵, הרי"ץ¹³⁶, הרמב"ן¹³⁷, והמאירי¹³⁸, או שהובאו דברים החלוקים על דברי המפרש¹³⁹

¹³⁰ עה, ב ד"ה ע"א מ"ר ומה אדם. ראה סוף פרק ד' אודות חטיבה זו.

¹³¹ המובאות דלהלן הינן חלקיות, והמעין ימצא סתירות ומובאות נוספות שאינן מצויות במפרש בכל חטיבותיו.

¹³² ב, א ד"ה ידות, בשם רש"י: "ידות – דברים שהן יד ופתיחה לנדר", ואינו במפרש; בדף ג, ב ד"ה שעה אחת, הביא ראמ"ה שרש"י פירש שאם אכל ושתה קם ליה בבל תאחר וכו' באיסורא בעלמא לא מוקמינן ליה מספיקא דאיכא למימר וכו' ואינו במפרש.

¹³³ בשטמ"ק ג, א ד"ה והקשה, כתב הרי"ץ: "פירש רש"י ז"ל כלשון בנ"א שרגילין לכפול דיבורם", ואינו במפרש; ד, ב ד"ה ותו כתב הרי"ץ: "ולדברי רש"י ז"ל לאו גבי הדרני תניא, דאי איתא הוי ליה למימר אימא סיפא", ואינו במפרש, ואף שמשמע שכן דעתו (ד"ה אי הכי), הראיה שהביא בשם רש"י (דא"כ הול"ל אימא סיפא) איננה.

¹³⁴ ד, ב ד"ה ותו כתב הרי"ץ: "ולדעת רש"י נצטרך לפרש וכו' אלא אי אמרת שכבר אמר, מאי שנא סיפא דמאחר לה ומאי שנא ירשא דמקדים לה", הרי שגם לדעת רש"י הוא מפרש קושיית הגמ' כפירוש הר"ן, אבל בדעת המפרש לא ניתן לפרש כן (ראה במשמרות כהונה ובחידושי הגרו"ס שם).

¹³⁵ ה, א ד"ה אלא, כתב ראמ"ה: "נמצא בפירוש רש"י אלא אי איתמר וכו' הוא אסור וחבירו מותר, ותמיה אני כיון דתנן הכי בהדיא ריב"ח מאי אתי לאשמועינן וכו' עכ"ל", ואינו במפרש; שם ד"ה דלא, כתב ראמ"ה: "ופירש רש"י לא משמע איסור אכילה כלומר וכו' והאי דקתני לעיל וכו' עכ"ל", ואינו במפרש; בדף ה, ב ד"ה ומשני אין וד"ה לוקמא ובדף ז, א ד"ה נדינא ובדף ח, א ד"ה והלא, הביא ראמ"ה מרש"י ואינו במפרש; ח, ב כתב ראמ"ה (והמאירי עמ' מא) בשם רש"י דהא דבעינן "מכנפין" הוא מתורת קנס, ואינו במפרש; ט, א ד"ה הריני, כתב ראמ"ה בשם רש"י: "ואי משום שבועת זירוזין כיון דאמר הימנו לא שייך שבועת זירוזין", ואינו במפרש; בדף יא, א ד"ה סבירא ובדף יח, ב ד"ה כמעשר דגן וד"ה כתרומת הלשכה, ואינו במפרש; נויר ב, ב הביא ראמ"ה מרש"י נדרים כ, ב ואינו במפרש.

¹³⁶ ז, ב ד"ה כי הוה, כתב הרי"ץ (והמאירי) בשם רש"י דהוה שרי לנפשיה כדי שיהא מותר עם אנשי ביתו, שהמורה צריך שיתרחקו ממנו כל אדם אפילו אנשי ביתו, ואינו במפרש; ח, א ד"ה עליו להשכים, כתב הרי"ץ שרש"י פירש על האומר וכו', ואינו במפרש.

¹³⁷ שבועות כ, ב ד"ה ויש לי ראיא, ואינו במפרש ד"ה והלא.

¹³⁸ יד, א (עמ' כו), ואינו במפרש. וראה לעיל הע' 135-134.

¹³⁹ ראמ"ה ח, א ד"ה ה"ג ר"ש והוא דמתנו הביא פירוש רש"י, וסותר למפרש ד"ה מתנו וד"ה תנו; מאירי כא, א (עמ' פו) בשם רש"י, סותר למפרש ד"ה אמר לו (ושם צ"ל כיון דרחק, ולא כנרפס בטעות כיון דרייקי).

בחטיבה זו. גם הרי"ד ציטט בתוספותיו¹⁴⁰ את פירוש זה בכינוי "המפרש", וכתב שכן פירש המורה [=רש"י] בשבועות. כמו כן נמצאו סתירות רבות בין פירוש זה ובין פירושי רש"י במסכתות אחרות¹⁴¹.

חטיבה ג (כב, ב – כה, ב) מיוחסת לרבנו גרשום מאור הגולה. מבדיקה של חטיבה זו עולה כי אי אפשר לייחסה לרש"י, מאחר שדברים שכתב ראמ"ה בשמו¹⁴² אינם נמצאים בחטיבה זו.

חטיבה ד (כה, ב – לט, א; נא, א – ס, א) גם היא אינה לרש"י, מאחר שדברים שהביאו ראמ"ה¹⁴³, מאירי¹⁴⁴ ומהרי"ק¹⁴⁵ בשם רש"י אינם במפרש שם, או שפירש דעתו היפך הדברים¹⁴⁶.

חטיבה ה (לט, א – נ, ב; ס, א – טו, ב; עז, ב – צא, א) היא היחידה המיוחסת לרש"י כבר חמישים שנה קודם לדפוס¹⁴⁷, אך גם היא אינה לרש"י. דברים שהביאו ראמ"ה¹⁴⁸ והמאירי¹⁴⁹ בשם רש"י לא הובאו במפרש או שנתפרשה דעתו אחרת, דברים שכתב המפרש סותרים את דברי רש"י במקומות אחרים¹⁵⁰, וקיימת עדות כי בזמן קדום לא יוחסה חטיבה זו לרש"י¹⁵¹.

¹⁴⁰ טו, ב ד"ה קרבן לא אוכל לך, ראה הע' 171.

¹⁴¹ ראה הע' 391. יבואר כאן כי אף שידוע שדרכו של רש"י לשנות פירושי ממסכת למסכת (ראה: ר"א מגיד, בית אהרן, ח, ניו יורק תשל"ב, ערך אין מקשין מרש"י על רש"י; ב' דבליצקי, מבוא לפירוש רש"י הוריות כת"י פארמא, ירושלים תשס"ה; ד' שמואל ראטה, וילקט יוסף, שנה י [תרס"ח], סימן פו), הרי כתב רדב"ז (שו"ת, חלק ח, סימן קמא, ד"ה ואני): "דאף דלפעמים רש"י ז"ל פליג אדידיה, היינו בפירושים וטעמים אבל בדין לא פליג אדידיה אחד מני אלף". וכן יש להוכיח מחידושי רמב"ן וריטב"א לשבועות יח, א שהקשו סתירה מדברי רש"י בפירושו לשבועות לפירושו במסכת הוריות. ומה גם ריבוי סתירות ודאי יש בו לערער על יחוס פירוש לרש"י.

¹⁴² כב, ב ד"ה אדעתא דהכי; כג, ב ד"ה עקריה לנדריה; כה, ב ד"ה שאכל.

¹⁴³ לא, ב ד"ה בחזרה; נו, א ד"ה זוקפה; ס, א ד"ה ריבויא – כל מה שכתב בשם רש"י אינו במפרש.

¹⁴⁴ ריש פרק חמישי ביאור רש"י לפירוש המשנה, אינו במפרש נא, א.

¹⁴⁵ שורש קעו מדברי רש"י נדרים נד, א ואינו במפרש.

¹⁴⁶ ראמ"ה לה, ב הביא שרש"י פירש "מדעתו" כיון שאין לאביה רשות כה, ובמפרש ד"ה לעולם כתב הואיל ואינו משיא אלא מדעת עצמו; נח, א ד"ה דילמא – במפרש כתב להיפך.

¹⁴⁷ ראה הע' 2 וסביב הע' 50.

¹⁴⁸ מז, ב ד"ה לוח, כתב שרש"י לא פירש זאת הבעיא ולא קונם שאני נהנה, ובמפרש שם פירשן; מח, ב סוד"ה מוכיח כתב כי ממה שכתב רש"י בסוף הפרק מוכח שגרס "אבל אמר והן לפניך כדי שיבוא אבא מותר", ובמפרש ד"ה אבל מפורש כאן כגירסה זו; מט, א ד"ה מבושל, כתב: "פירש רש"י דאינו חי ואינו מבושל כמאכל בן דורסאי שלוק שנתבשל הרבה וכו' ואית דמפרשי מבושל כל צרכו שלוק מבושל יותר מדאי", והמפרש בד"ה הנודר פירש כ"אית דמפרשי"; שם הביא פירושי רש"י לרכיכי ואשוני, והמפרש פירש להיפך; סד, א ד"ה וחכמים אוסרים הביא לשון רש"י ואינו לשון המפרש; עט, א ד"ה אתקשט בשם רש"י – אינו במפרש; פו, ב ד"ה קונמות – העתיק לשון רש"י ואינה לשון המפרש; פט, א ד"ה מסר האב – הביא פירוש רש"י ואינו במפרש (וראה בהערותיו של ר"א יפהן לחידושי הריטב"א שם שכתב "דלא כפירוש רש"י", שנראה שכונתו לדברי רש"י שהביא ראמ"ה); צ, ב ד"ה יעשו – הביא פירוש רש"י וסותר למפרש.

¹⁴⁹ מט, א (עמ' קפו) – כתב ביאור רש"י למעשה רתחא ואינו כפירוש המפרש בד"ה רתחא, וכן מה שהביא שם על "היורד מן הקדרה" אינו מה שכתב המפרש בד"ה היורד.

¹⁵⁰ ס, א במשנה, לדברי המפרש הראיה שכתב רש"י בראש השנה טז, א ד"ה להבא אינה (ראה בפתח עינים לחיד"א, ראש השנה שם, שנתקשו בזה ר' ניסים רוזאילו ואבי החיד"א, ותייך החיד"א שמפרש נדרים אינו

חטיבה ו (סו, ב – עז, ב) אינה לרש"י, מאחר ודברים שהביא ראמ"ה בשמו אינם בדברי מפרש חטיבה זו¹⁵².

הבחנת בית המדרש בו התחברו חטיבות המפרש

כאמור, מסקנת הדברים שכל החטיבות במפרש נדרים אינם מפירוש רש"י שהיה בידי הראשונים. עם זאת, נראה שכולן שייכות לבית מדרשו של רש"י, היינו חוג מפרשי אשכנז וצרפת בתקופת רש"י ורבותיו הקרובים זה לזה בסגנונם ובדרך לימודם¹⁵³.

1. סגנונו של המפרש בכל חטיבותיו חופף לסגנון הכתיבה הכללי המשתקף בפירושים אלו, והביטויים "ענין אחר", "אית ד..." , "לישנא אחרינא" ואחרים המצויים בו מורגלים בפירושי חוגי אשכנז וצרפת.

2. פירושי המפרש בכל חטיבותיו שווים במקומות רבים לפירושי רש"י שהביאו הראשונים¹⁵⁴.

3. הפירושים הסתמיים שבספר הערוך¹⁵⁵ מקורם על דרך רוב מפירושי רבינו חננאל¹⁵⁶ או מפירושי מגנצא המיוחסים לרגמ"ה. מכיון שרבנו חננאל כמו שאר הגאונים לא כתב פירוש על מסכת נדרים¹⁵⁷, נראה שכל הפירושים הסתמיים בענייני מסכת נדרים¹⁵⁸ מובאים מפירושי מגנצא, ובמקום אחד¹⁵⁹ כתב בפירוש: "פירוש תלמידי חכמים ממגנצא".

רש"י; מא, א ד"ה תליסר – סותר דברי רש"י ברכות כ, א ד"ה תלת עשרי אפי; מט, ב ד"ה מצלינן – אינו כמשמעות דברי רש"י ברכות כב, א ד"ה אפשר ור"ה טז, א ד"ה קציר; ס, א ד"ה בגידולי – סותר דברי רש"י בפסחים לד, א ד"ה הטבל (ראה חקרי לב, חלק א, סימן קלט, דף ריד, ב ד"ה הן); סב, ב ד"ה וליטול – סותר דברי רש"י בגיטין נט, ב ד"ה וליטול (ראה: עיני כל חי, נדרים שם; בתי כנסיות, סימן קלה); סה, א ד"ה במנין – סותר את דברי רש"י בפירוש התורה שמות ד, יח (שו"ת מהריב"ל, חלק ד, סימן כד; שו"ת תורת אמת, סימן רל. בכהנות עולם, סימן ריו וסימן רכח, תירץ שמפרש נדרים אינו רש"י); פא, א ד"ה שאין – סותר את דברי רש"י בבא מציעא פה, א ד"ה שאין (ראה יפה ללב, חלק ו, דף קלו, א); שם ד"ה ורדימוס בר' יוסי – דבריו סותרים את גירסת רש"י במועד קטן כה, ב וגם רש"י כת"י על מועד קטן (ראה סדר הדורות ערך ר' מנחם בר' סימאי, ולא ידע שהמפרש נדרים אינו מרש"י); פד, א ד"ה אומר – סותר את דברי רש"י במכות יז, א ד"ה או (ראה שלמי נדרים), וכן דברי רש"י בבכורות יא, ב ד"ה במאי (ראה אפקי ים, חלק א, סימן יא, אות יט); צ, ב ד"ה יעשו – אינו כפירוש רש"י ליבמות קיב, א ד"ה יעשו.

151 בדף מ, ב כינה מגיה קדמון חטיבה זו בשם "המפרש" (סמוך להערה 188), הרי שלא היתה או מיוחסת לרש"י. 152 סח, א ד"ה ואי אמרת; עג, א ד"ה אותה; עז, ב ד"ה שתדורי – מה שהביא מרש"י אינו במפרש; עב, א ד"ה ופירוש בנשואה הביא ראמ"ה פירוש רש"י וחלק עליו, והמפרש פירש כראמ"ה.

153 וכן כתב ר"צ כהנא מלובלין (ראה להלן הע' 385) שהמפרש לנדרים הוא מרגמ"ה או תלמידיו, והיינו מקדמוני אשכנז; את רשימת מפרשי אשכנז וצרפת הקדומים הידועים לנו ראה להלן, נספח א.

154 א' קפלן, מבוא לפירוש ראמ"ה, ירושלים תשס"ג, עמ' 5.

155 ראה ח"י קהוט, מבוא לערוך השלם, וינה תרל"ח.

156 במקום אחר האוכתי להראות שכל מה שהובא בתוספות בשם רבנו חננאל בבבא בתרא ב, א – יד, ב הובא ממה שכתב הערוך בסתמא, מאחר ובעל התוספות הניח שכל פירוש סתמי בערוך שאינו נמצא בפירושי רגמ"ה מקורו בדברי רבנו חננאל (השוה לסוטה יג, ב בתוס': "פירש ר"ח וכו'. ערוך", ובערוך שם לא כתב "פירש ר"ח", אלא פירש כן בסתמא).

157 ומה שהביא ב"מ לרין, אוצר הגאונים, נדרים, ירושלים תש"ב, עמ' 108, מובאות מכתבי הראשונים מפירוש

מבדיקת הפירושים הסתמיים שהביא הערוך בענייני נדרים עולה כי במקומות רבים זהה תוכן הפירושים לפירושי המפרש בכל חטיבותיו. יתר על כן, נמצאו מקומות¹⁶⁰ בהם זהה לשון המפרש ללשון הערוך.

לעומת זאת, אין אפילו חטיבה אחת המתאימה כולה מבחינה לשונית לפירושי הערוך, ובכל חטיבה קיימים פירושים שאינם עולים בקנה אחד עם פירושי הסתמיים¹⁶¹ וכן עם הבאתו מ"פירוש תלמידי חכמים שבמגנצא"¹⁶².

מכאן נראה כי בעל הערוך עשה את שימוש באחד מפירושיה הקדומים של קבוצת פירושי מגנצא, שהמפרש לנדרים על חטיבותיו נמנה על שורותיה בתקופה מאוחרת יותר. קווי הדמיון בין המפרש לבין הפירוש שעמד לפני בעל הערוך באים מנביעתו של זה מבית מדרשו של זה¹⁶³.

זמן מחברי החטיבות ומקומם

עתה עומדת בפנינו מלאכת זיהוי מחברי החטיבות, ובמסגרת ידיעותינו על חכמי אשכנז הקדמונים, מלאכה זו הינה כמעט בלתי אפשרית. אחת, מאחר ומחברי הספרים מחוג זה (למעט

ר"ח לנדרים, כולם ממסכתות אחרות, וכבר כתב שם שיש להטיל ספק ברובן אם מקורן מפירוש לנדרים או ממסכתות אחרות.

158 ראה: אוצר הגאונים נדרים (ראה הע' הקודמת), עמ' 121 ואילך; הערוך על הש"ס, ח"ב, בני ברק תשנ"ב; הובאו בסוף ש"ס עוז והדר.

159 ערך 'כפי' ב על נדרים מח, ב (אבל "פירוש הרב של חכמי מגנצא" שבערך 'שחק' הוא מפירושים לכתובות קד, ב, ו"פירוש אחר מן חכמי מגנצא" שבערך 'תבליא' הוא מפירוש רגמ"ה בבא בתרא לג, ב).

160 ערך 'נד': "נודד וסר מן טעם דאביי", ובמפרש טז, א ד"ה רב אשי "נודד וסור מטעמיה דאביי"; ערך 'ערך' ב: "ערך חלקו של כל שבת ושבת כתוב בו ולא סגיא דלאו הכי, לפי שכעסו וחטאו נוסף עליהם רוב חכמה", ובמפרש כב, ב ד"ה מפני "שכתוב בו ערך חלקו של כל שבת ושבת, לא סגיא דלאו הכי, ולפי שבעטו וחטאו נוסף עליהם רוב חכמה שאר ספרים להטריחן יותר"; ערך 'מנהרותא': "לצורך עבדות עשוין ולא להתפסם ולא נאהא היא לו", ובמפרש לה, ב ד"ה למנחרותא עבידן "לצורך עבודה עשויים ולא להתפסם"; ערך 'זמה': "כלומר אין אדם יודע אותה שנושא אם מותרת אם אסורה לו", ובמפרש נא, א ד"ה זו "כלומר זו מה היא שאין אדם יודע אותה אשה שהוא נושא אם מותרת לו אם לאו"; ערך 'קפל' א: "עד שיקפלו הסכינים שקצצו בהן התאנים ומצניעין אותן (ס"א) [פ"א] שחורזין הקצעות בקיסמון שקורין סירטי", ובמפרש סא, ב ד"ה אמר עד: "עד שמכפילין הסכינים שקצצו בהן התאנים ומצניעין אותן כמו מקפילין את הסטים ע"א שיקפילו עד שחורזין אותן (בקוצי) [בקיסמון] ועושין אותן שירטי"ט כמו ליטרא קיצעות וכו'". כל המובאות מחטיבות ב, ד ו-ה, מאחר וחטיבות א ו-ג קצרות מאד ואת דפי חטיבה ו הערוך כמעט לא פירש.

161 בחטיבה א, ב, א ד"ה היה חוכן אינו בדיוק כהערוך, ערך 'חך' ג. בחטיבה ב: ז, א ד"ה ר"ע אינה כהערוך שם; הערוך, ערך 'רס א' אינו תואם למפרש יח, ב. בחטיבה ד: נא, א ד"ה הרמוצה אינו כפירוש הערוך, ערך 'קרקז'. בחטיבה ה: מו, ב ד"ה אבל בבציר אינו כפירושי הערוך, ערך 'תפס'; פט, ב ד"ה רהיט אינו כערוך, ערך 'תבליא'.

162 מח, ב ד"ה כיפי אינו כפירוש תלמידי חכמים ממגנצא שבערך 'כיפי' ב, ראה להלן בניתוח חטיבה ה.

163 תופעת פירושים דומים מבית מדרש אחד מוכרת ונפוצה, וניתן למנות עליה את הפירוש המיוחס לרש"י למעילה שרובו ככולו העתקה מפירוש רגמ"ה. גם הבאות רבות מפירוש ר' אליקים נמצאו בפירושי מגנצא המיוחסים לרגמ"ה, מאחר ור' אליקים עשה בהם שימוש (ד' גנחובסקי, מבוא לפירוש ר' אליקים יומא, ירושלים תשכ"ד, עמ' 24-25), ראה הע' 280.

בודדים¹⁶⁴) הינם עלומי שם. שנית, מחמת החומר המועט ששרד בידינו בכל חטיבה. בשורות הבאות נבקש לסקור את הממצאים העולים מתוך בחינה מדויקת של החטיבות¹⁶⁵.

חטיבה ב (ה, א – כב, ב): יש יסוד להניח¹⁶⁶ כי בעל "הפירוש" לנדרים המובא בשטה מקובצת, שהיה חברו של רש"י¹⁶⁷, השתמש בחטיבה זו. בארבעה מקומות¹⁶⁸ כתב "אית דמפרשי" וכו' ונמצאו הדברים בחטיבה זו, ובמקום שכתב המפרש שני פירושים העתיק בעל "הפירוש" רק את העיקרי לדעתו¹⁶⁹, ובמקום אחד כתב פירוש שלישי¹⁷⁰. אם כן הדבר, הרי שחטיבה זו היא מפירוש שנכתב לפני דורו של רש"י.

חטיבה זו עמדה לפני הרי"ד אשר כינה אותה בשם "המפרש"¹⁷¹. גם בתשובת בעלי התוספות¹⁷² הובאו דברי המפרש¹⁷³ בכינויו "מפרש". לא ידוע היכן נכתבה חטיבה זו¹⁷⁴.

164 ר' אליקים, ריב"ן, רבינו שמעיה ורשב"ם, שפירושיהם ידועים על שמותיהם.

165 על חטיבה א, מחמת קיצורה לא מצאתי סימנים, ואולי היא ממחבר חטיבה ג.

166 אפשטיין, עמ' 171-172 (ללא הבחנת החטיבות, ולכן טעה שכל המפרש הוא המובא בפירוש).

167 הועתק גם בספר המכונה תוס' ר"פ ותלמידיו, ובליקוטי הגאונים שבספר יגל יעקב (פיתוס, בתוך ברית יעקב, ליוורנו ת"ס), ראה אודותיו באריכות בפרק ה ובפרט סביב הע' 224.

168 ח, ב בשטמ"ק ד"ה ושי"מ ובמפרש ד"ה צדיקים; י, א בשטמ"ק ד"ה ור"י ובמפרש ד"ה איתמר וד"ה תיקנו; יג, א בשטמ"ק ד"ה מאן שמעת ובמפרש ד"ה ר"מ; כב, א בתוס' ר"פ ד"ה כאילו הקריב ובמפרש ד"ה כאילו וד"ה ברישא.

169 י, ב במפרש ד"ה כדירין הביא שני פירושים ובפירוש שהובא בתוס' תלמידיו ר"פ שם פירש כפירוש הראשון; יב, א במפרש ד"ה והא נותר, ובפירוש בשטמ"ק יא, ב "כאית דמפרשי"; שם במפרש ד"ה מאותו היום ובפירוש בשטמ"ק כפירוש הראשון; יב, ב במפרש ד"ה ואבע"א עקאמרת וכו' וכ"ה בפירוש ודלא כאית דמפרשי במפרש שם (ואפשטיין טעה בזה); יט, א ד"ה הניחא וכו' ע"א אלא אי קשיא וכו' וכ"ה בפירוש באריכות ובביאור היטב (אך לא כל "אית דמפרשי" הוא המפרש, שכן מצוין ב"פירוש" שבשטה מקובצת לשון "אית דמפרשי" בזמן שבמפרש הובא כפירוש הראשון, ראה שטה מקובצת ח, א ד"ה ויהיב; יב, א ד"ה ת"ש; כב, ב ד"ה חוץ מן האומר).

170 במפרש כ, ב ד"ה ודומה הביא שני פירושים, ובפירוש בתוס' ר"פ שם כתב פירוש שלישי.

171 תוס' רי"ד טו, ב ד"ה קרבן לא אוכל לך "והמפרש פירש לא שבועה לא אוכל לך אסור ואפילו לר"מ דהכי גמרינן במסכת שבועות דבשבועה אית ליה לר"מ מכלל לאו אתה שומע הן, וכך ראיתי שפירש גם המורה [=רש"י] בריש פרק שבועות בתרא", והיא לשון המפרש טז, א ד"ה לא "לא שבועה לא אוכל לך אסור אפילו לר"מ דהכי גמרינן במסכת שבועות דבשבועה אית ליה לר"מ מכלל לאו אתה שומע הן".

172 אי"א גוסס, תשובות בעלי התוספות, ניו יורק תשי"ד, תשובה מו, עמ' 115 והע' 6 שם.

173 ז, ב ד"ה אין בין.

174 אפשטיין (ראה הע' 166) ביקש להוכיח כי "המורה" המובא ב"פירוש" אינו מורו של המפרש, ומנה בין הדברים שלוש ראיות מחטיבה זו: 1. יג, א ד"ה ה"ג מני מתני' וכו' "אית ספרים דכתיב בהו רישא וכו' ומורי לא גרס", ובמפרש ד"ה אי ר"מ, גרס ברישא; 2. יז, א ד"ה גמרא "כתוב בספרים וכו' ואמר לן המורה בשם רבו דליתיה עיקר וכו'", ומאחר ולא הזכיר המפרש כלל גירסא זו מוכח שלא נכתב הפירוש בבית מדרשו; 3. יט, א ד"ה א"ל, פירש בעל "הפירוש" כדברי המפרש שם ד"ה דאילו, וכתב כי השיבו עליו בני הישיבה וחזר המורה ופירש פירוש אחר. אך לאחר עיון נראה כי אין בדבריו כלום, כי הראיה הראשונה אין בה ממש כמו שיראה כל מעיין היטב בסוגיה, והראיה השנייה תמוהה שהרי י"ל שהמפרש לא הזכיר כלל גירסה זו משום שמורו דחה אותה, והראיה השלישית לכדה אינה מוכרחת כי סוף סוף גם המורה פירש תחילה כדברי

חטיבה ג (כב, ב – כה, ב): חטיבה זו יוחסה לרגמ"ה בפי המעתיקים, ואין סיבה לפקפק ביחוסה¹⁷⁵. רגמ"ה עצמו כפי הנראה לא כתב פירוש לתלמוד¹⁷⁶, אבל הפירושים שכתבו תלמידיו בבית מדרשו נקראו על שמו.

חטיבה ד (כה, ב – לט, א; נא, א – ס, א): שלא כחטיבה ב, חטיבה זו אינה מבית מדרשו של מחבר "הפירוש", מאחר ומורו של מחברה אינו "המורה" המובא ב"פירוש"¹⁷⁷. במקום אחד מתאים פירושו לגירסת "המורה בשם דב"ש" שהובאה ב"פירוש"¹⁷⁸, ודב"ש הלא הוא ר' דוד הלוי בר שמואל בר דוד הלוי ממגנצא שהתיישב בשפיירא, ורש"י שאל ממנו ומכנהו מורי¹⁷⁹, ויתכן ששמע זאת המורה בזמן שהותו של רדב"ש במגנצא. בחטיבה זו נמצאו ששה לעזים בצרפתית¹⁸⁰, ואם כן המפרש הוא צרפתי.

חטיבה ה (לט, א – נ, ב; ס, א – סו, ב; עז, ב – צא, ב): חטיבה זו התחברה בלי ספק באותו בית המדרש שנתחבר בו "הפירוש" לנדרים¹⁸¹. הנחה זו מתבררת מהנתונים הבאים:

רש"י

המפרש, וגם לאחר שחזר בו עדיין יש מקום לסברתו הראשונה (בתלמיד ר"פ י, ב ד"ה לא אמר כלום "ויש גורסין וכו' אך לא מפי המורה", ובמפרש לא כתב שם דבר).

175 ראה אחת ליחס זה: כג, א כתב ב"פירוש" בשטמ"ק "באוכלא דקצרי – כף מנוקב יש להם לכוכסים שמזלפין מתחור מים על הבגדים. וי"א שהבגדים מגהצין בתוכו כשנסחט המים מן הבגדים יוצא לחוץ דרך אותן נקבים ואחרון זה [פירש המורה] (אפשטיין, עמ' 171) בשם רבו", וברגמ"ה שם "אוכלא דקצרי – כלי שמשמים בו הכוכבים בגדיהם" כפירוש השני מרבו של מורו של בעל הפירוש. ומאחר וה"פירוש" נכתב ע"י חברו של רש"י כאמור למעלה הרי סביר להניח שמורו הוא תלמיד רגמ"ה.

176 ראה: מבוא לפירושי רגמ"ה לבבא בתרא (בני ברק תשנ"ח), עמ' 17-18; ש' גאטעסמאן, "פירוש קדמון לסדר קרשים", ישרון יד (תשס"ד), עמ' כז. ומה שקצת ראשונים מייחסים פירושים לרבנו גרשום כונתם לציין שאלו נכתבו בבית מדרשו. ובהנחה זו נסתר בניינו של י' תא-שמע, "על פירוש רבינו גרשם מאור הגולה לתלמוד", קרית ספר נג, ב (תשל"ח), עמ' 365-356.

177 1. כו, ב: "ותוריהו גריס המורה בנות שוח ובנות שבע" (גרסת הגהות ישנות), וב'פירוש' בשטמ"ק כתב דבעלמא גרסין בנות שבע ולא הכא; 2. לה, א ד"ה או כתב המפרש בשם המורה דקונם פרה שאני הנאה לך ותנה במתנה לשואל מותר לשואל להנות ממנה, וב'פירוש' בתוס' ר"פ ד"ה אסור כתב דאסור לשואל להנות אם נתנה במתנה; 3. נח, ב ד"ה אסור "ל"א וכו' מפי רבי", וה'פירוש' בברית יעקב לא הביא פירוש זה; 4. ב'פירוש' בברית יעקב נז, א הביא גרסת המורה, ואינה כגרסת המפרש.

178 כו, ב ד"ה והלא הכופרי: "בצלים של אותו מקום", ובשטמ"ק שם: "בצל הכופרי בצלים של אותו מקום והכי גריס המורה בשם דב"ש, ואית דגרסי (כופרי) [כופרים]", היינו שיש גורסים כופרים והיינו בצל של כפרים כדברי ה'פירוש' והערך ערך 'כפר' א (ראה גם תוס' שם ד"ה כופרי).

179 אפשטיין שם הערה 151; א"מ וייס, שמות חכמים, בני ברק תשס"ט, ערך יח הע' 176 (וטעה והחליף ר' דוד הלוי אביו של ר' שמואל ממגנצא בר' דוד הלוי בנו של ר' שמואל ממגנצא).

180 נא, ב ד"ה מן הקום; נב, א ד"ה ובקיפה; נה, ב ד"ה זומית; שם ד"ה פסקיא; שם ד"ה אנפליא; נח, ב ד"ה ודילמא. ראה: מ' קטן, אוצר לעזי רש"י, מספרים 1197, 1198, 1199, 1201, 1202, 1204, וראה בהערותיו לשני הלעזים האחרונים.

181 אפשטיין הבחין בכך בשעה שהכיר רק מקצת חטיבה זו (לט, א – מת, ב), ולאחר שהתבררו עוד חלקים מחטיבה זו (מט, ב – נ, ב; ס, א – סו, ב; עז, ב – צא, ב) והתגלו עוד חלקים גדולים מן "הפירוש" בתוס' ר"פ התאשרה הבחנה זו.

איתא דרש"י

- ¹⁸², ומהם במפרש בהרחבה יתרה על הפירוש. ^{איתא דרש"י}
- יש לפחות שבע השוואות לשוניות ביניהם¹⁸³.
- בחמשה מקומות כתב המפרש "אית דמפרשי", "אית דגרסי" וכוונתו לפירוש¹⁸⁴.
- בשבעה מקומות הביא המפרש רק את הפירוש הראשון מתוך שניים שכתב הפירוש¹⁸⁵, חוץ ממקום אחד שהביא רק את השני ובו העיד בעל הפירוש "שכך פירש המורה"¹⁸⁶.

182 מו, ב בפירוש בתר"פ ד"ה אמר ר"נ למחצה וכו' וי"ג בביצין והוא כלי חרס וכו', וכן הוא במפרש מו, ב ד"ה אבל בבציר; נא, א בפירוש בשטמ"ק ד"ה ה"ג וכו' אית דאמרי וכו' ואית דאמרי וכו', וגם במפרש שם ד"ה יודע אית דאמרי וכו' ואית דאמרי וכו'; סה, א בפירוש בתר"פ ד"ה ארנבת חיה שני פירושים, וכן במפרש סה, א ד"ה ארנבא הביא את שני הפירושים בסדר הפוך; סו, ב בתר"פ ד"ה ושרייה הביא שני פירושים וכתב שהשני עיקר, ובמפרש הביא את הפירוש העיקרי בלשון הראשון ואת הפירוש הראשון בתור ע"א; צ, א בפירוש בשטמ"ק ד"ה ושרקיה שני פירושים, וכ"ה במפרש ד"ה דכתיב בשינוי סדר.

183 לט, א במפרש ד"ה למנחרותא וד"ה לפטומא, ובפירוש בתר"פ שם ד"ה למנחרותא; שם במפרש ד"ה שהרי עומד, ובפירוש בתר"פ ד"ה ואבע"א (ובשניהם גם אותה קושיה ותשובה, ונמצאת גם במפרש חטיבה ד לט, א ד"ה גזירה, אבל הדמיון הלשוני רק למפרש חטיבה ה); מב, א במפרש ד"ה יורד ואוכל ואית דמפרש וכו', והיא לשון הפירוש בתר"פ ד"ה ובשביעית; נ, א לשון המפרש ד"ה יודע, דומה קצת ללשון הפירוש בשטמ"ק שם; ס, ב לשון המפרש ד"ה כר"נ, דומה קצת ללשון הפירוש בתוס' ר"פ ד"ה כמאן אזלא וכן בסד"ה היינו כר"נ; סא, ב המפרש ד"ה אמר עד, שוה לפירוש בתר"פ ד"ה עד שיקפלו; צא, א לשון המפרש ד"ה התם, דומה ללשון הפירוש בשטמ"ק שם. וראה הע' 97.

184 מב, א כתב המפרש ד"ה יורד ואית דמפרש וכו' ובשביעית כלומר אם הגיעה שביעית לא ירד לתוך שדהו וכו', וזהו הפירוש בתר"פ ד"ה ובשביעית כלומר הגיעה שביעית לא ילך לתוך שדהו דהוי ליה הנאה וכו'; מו, ב אית דמפרשי וכו', והם דברי הפירוש בשטמ"ק מד, א ד"ה מפני הרמאים (וז"ל והכא נמי מתרץ רבא וכו'); סו, ב במפרש ד"ה בשילי ואית דגרסי וכו', והם דברי הפירוש בתוס' ר"פ ד"ה תרין טלופחין; פב, ב במפרש ד"ה מפר נמי אית דמפרשי וכו', וזהו הפירוש המובא בתוס' ר"פ ד"ה משתי ככרות; פט, ב במפרש ד"ה רהיט אית דמפרשי וכו', וכעין זה כתב בפירוש בתוס' ר"פ ד"ה ותובלייא (כולם כשהמפרש כותב "ענין אחר" אכן כוונתו לפירוש, ראה: מא, א ד"ה אבל; מב, ב ד"ה ודילמא; סא, ב ד"ה עד נע"פ הפירוש שבתוס' ר"פ שאינו מביא פירוש זה, אך אינו מוכרח כי אולי השמיט הפירוש השני כדרכו); צא, א ד"ה דזימנין ע"א. ולשון ע"א שבדף סו, ב באה מאחר ובפירוש הביא שני פירושים ונקט שני עיקר, לכן כתב המפרש את הראשון בתור ע"א. ולשון ע"א שבדף מט, ב ד"ה ע"א אי – אין שם מהפירוש כדי להשוותו).

185 לט, ב בפירוש בתר"פ ד"ה בן שלו וכו' וי"מ וכו'; נ, ב בפירוש בשטמ"ק ד"ה לא אומניה; ס, ב בפירוש בשטמ"ק ד"ה אמר רבינא אית דמפרשי וכו', והמפרש ביאר כפירוש ראשון שפירש "הפירוש" והובא בתר"פ ד"ה היינו כר"נ; שם בשטמ"ק ד"ה כי איצטרך פירוש הראשון "ככתוב בעמוד" (=כמפרש) וי"ע"א מצאתי ולא מפי המורה" אינו במפרש; עד, א דברי המפרש ד"ה נדרה עם חשכה הם כפירוש ראשון בפירוש בשטמ"ק עט, א ד"ה נדרה; פג, ב בפירוש ד"ה ה"ג ואית דגרסי וכו', ובמפרש ד"ה דיספור; צא, א בפירוש בשטמ"ק ד"ה וכן כתב: "כיון דלא סגי לה דלא אמרה אין יורה כחץ, דאית לה כיסופא דקמבוזה נפשה וכו'. הכי גרס המורה מפי דב"ש, כיון דלא סגיא דלא אמרה אם יורה חץ או לא, כששחיתה אומרת השמים בניי לבינך היו שואלין על מה היא אומרת כך עד שהיא אומרת אם יורה כחץ או לא. וכלשון שבפנים =פירוש ראשון] גריס נמי המורה". ובמפרש שם: "התם נמי אית ליה כיסופא דכיון דלא סגיא לה דלא קאמרה גבי בי דינא [אין] יורה כחץ, אי לאו דהכי הוא לא קאמרה, ואהכי מהימנא".

186 מג, א בפירוש בשטמ"ק ד"ה א"ל לבעל פרה וכו': "והכי מפרש המורה, קונם שאני חורש וכו'" ("והכי מפרש

מנתונים אלו נראה כי מפרש חטיבה ה השתמש ב"פירוש" שקדם לו¹⁸⁷.

נראה להוכיח כי המפרש התחבר בישיבת וורמייזא¹⁸⁸, בידי תלמיד ר' יצחק הלוי¹⁸⁹, וניתן להוכיח שאינו מחכמי מגנצא¹⁹⁰. בחטיבה זו ישנם שלושה לעזים¹⁹¹.

המורה"ם משמעו ככתוב להלן [אפשטיין שם הע' 160], וכיוצ"ב בשטמ"ק צא, א ד"ה וכן בפירוש, במפרש ד"ה אינה פנויה וד"ה קונם. (מט, א ד"ה שלוק הביא תור"פ שני פירושים ובמפרש כפירוש בתרא, אך הפירוש שבתור"פ אינו שלם ואפשר שבפירוש השלם ציין שהעיקר כפירוש זה.)
187 ישנן 3 סתירות בלבד בין דברי המפרש בחטיבה ה ובין דברי הפירוש: 1. במשנה שברך סג, ב דברי המפרש הם היפך דברי הפירוש בשטמ"ק ד"ה אלא [והשג"ה] (וחש בזה מלקט השטמ"ק והעיר בצידו שדברי הפירוש בזה הם היפך הכתוב בעמוד=במפרש), ויש להעיר ששיטת הפירוש היא יחידאית ולא נמצא לה חבר; 2. בדרך פט, א המפרש ד"ה וסימניך לא פירש כדברי הפירוש בשטמ"ק ד"ה וסימן, ויש להעיר ש"הפירוש" עצמו כתב שפירושו דחוק; 3. בדרך צ, א בפירוש בשטמ"ק ד"ה אבל פירש שני פירושים והמפרש פירש באופן אחר, ומלשונו "והא דאמרין וכו'" משמע שבא להשיג על דברי הפירוש (בדרך נ, א כתב הפירוש בשטמ"ק ד"ה ה"ג דאית דגרסי נפש בהמתו וטעות הוא, ובמפרש ד"ה יודע נמצא לפנינו "יודע צדיק נפש בהמתו", אבל יתכן שגם המפרש גרס "יודע צדיק דין דלים" כמו הפירוש, אלא שתיקנו המדפיסים את לשונו כדרכם בכל הש"ס להשוות את לשונות ד'בירי המתחיל' ברש"י ללשונות הגמ').

188 המפרש דף מ, ב ד"ה ועבד פירש: "לפי שביומי ניסן רבין נוטפין על הזוחלים מחמת הגשמים, וכל נשים שבזמן הזה זבות נינהו", והם דברי ר' יצחק הלוי מוורמייזא (רש"י שבת סה, ב ד"ה וסבר). ובדפוסים שלפנינו דברי המפרש סותרים ומבולבלים, מאחר ובצד המפרש נכתבה הגהה "שהרי כל השליגין והקרח נתפשרו ובאין המים דרך צינורות דהוי להו שאובין, אבל לא באין דרך צינורות אלא מאליהן שוטפין ובאין טובלים בהם כדאמר וזה ויולדת טבילתן במי מקוה של מ' סאה ואפילו מי גשמים מכתסין שלא מצינו מים חיים אלא לזב בלבד שנאמר בו מים חיים, והמפרש לא פירש הכי ולא דוקא", והמדפיסים כדרכם הכניסו את ההגהה לתוך דברי המפרש עד שהיו דבריו סותרים זה לזה (אפשטיין, הע' 159. והגיי"ש חש בזה ופירש שתיבות ש"נאמר בו מים חיים" הם סוף דברי המפרש והדברים "והמפרש לא פירש הכי ולא דוקא דכל נשים בזמן הזה זבות נינהו" הם מהגליון. ונראה להוכיח כדברי אפשטיין, כי משפט כמו "והמפרש לא פירש הכי" לא שייך אלא לאחר שכתב פירוש אחר מן המפרש, וגם לאחר שהמפרש כתב "שלא מצינו מים חיים אלא לזב בלבד שנאמר בו מים חיים" מה שייך לומר "ולאו דוקא דכל נשים בזמן הזה זבות נינהו" הרי גם המפרש מודה שהן זבות אלא שכתב שרק זב צריך מים חיים ולא זבה). אבל מה שהוכיח אפשטיין (עמ' 176) מכך שהמפרש (מ, א ד"ה לא ליסעור וד"ה ומנין) מפרש כפירוש ר' יעקב בר יקר (מובא ברש"י שבת יב, ב) שהרביץ תורה בוורמייזא, טעה בכך מאחר וריב"י פעל כל ימיו במגנצא (א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 243-245. אבל ראה בספרו חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 449, שאעפ"כ לא נדחית התנחה היסודית של אפשטיין בדבר החילוק שבין ישיבת וורמייזא לישיבת מגנצא), אך יש לפקפק בעיקר ההשוואה, מאחר ובנדרים לפנינו הגירסה "לא ליסעור" היא מוחלטת וכן היא אצל כל הראשונים, וכל הנידון בדברי רש"י הוא האם בסוגיא בשבת יש לגרוס "סוער" או "סוער" (ראה גם רעק"א בגליון הש"ס נדרים).

189 ראה בהערה הקודמת. ובדף לט, ב ד"ה כעשורייאת הביא דברי "תלמוד ירושלמי", וברש"י גיטין לו, א: "ומצאתי בתלמודי רבינו יצחק הלוי שכתוב במסכת גיטין בירושלמי" וכו' (אפשטיין, הערה 162).

190 מח, ב ד"ה כיפי דכיתנא כתב המפרש "שהיה גזול אניצי פשתן ואית דאמרי שהיה משמט עצמו מללמוד תורה והיה עוסק באניצי פשתן", ובערוך ערך 'כיפי' ב הביא פירוש ת"ח ממגנצא: "שהיה כל עסקו לקנות פשתן והיה שומט ומוציא ממנו מקצת ומוכר הנשאר בקרן שבידו והיה עוסק בכל ולא היה עוסק בתורה, לשון אחר אמר לן ר' שהיה גזול וחוטף פשתן מבג"א ומוכרו, וקמייתא עיקר". והלשון אחר' שכתבו הת"ח ממגנצא הוא הפירוש הראשון במפרש (שהוא הפירוש היחיד בפירוש בתוס' ר"פ), ודברי הפירוש הראשון

חטיבה ו (סו, ב – עז, ב): חטיבה זו היא מתלמידי ר' יצחק ברבי יהודה, ראש ישיבת מגנצא¹⁹².

ה. אודות ה"פירוש" המובא בשטה מקובצת

לעומת "המפרש" שהוא אוסף פירושים אשכנזיים שהתקבצו לאכסניה אחת, פירוש קרמון אחר אשר יש שיחסוהו לרש"י נתפור לכמה אכסניות כדלהלן:

- א. בעל שטה מקובצת מביא לאורך המסכת פירוש המכונה בפיו בקצרה "הפירוש"¹⁹³.
- ב. ר' בצלאל אשכנזי בהגהותיו לנדרים¹⁹⁴ מעתיק את הפירוש הזה בשלמותו לדפים ב, א – ד, ב, ומייחסו כפירוש רש"י האמיתי.

ג. ר' יעקב פייתוסי מביא בספרו ברית יעקב¹⁹⁵ קטעים מתוך "פירוש ישן" לנדרים, אשר מהשוואה ל"פירוש" המובא בשטמ"ק ובהגהות רב"א עולה כי מדובר באותו הפירוש.

ד. שריר נוסף מפירוש זה נמצא בפירוש שעשוי דוגמת פירוש רש"י להלכות לנדרים מיוחסות לרי"ף¹⁹⁶, ששרד בכתב יד¹⁹⁷ ונדפס בימינו¹⁹⁸ בייחוס מוטעה לרבנו פרץ¹⁹⁹. מבחינת

שהוא עיקר לדעת חכמי מגנצא, הם בעיקרם כדברי "האית דאמרי" שהביא המפרש, אך שונים ממנו בפירוש "משמט" – האם ששומט עצמו מן התורה או שהיה שומט את הפשתן, וראה עוד הע' 192.

191 מא, ב ד"ה תורייקי (אוצר לעזי רש"י 1194); שם ד"ה בורדס (אוצר לעזי רש"י, 1195); סא, ב ד"ה אמר עד בטעות שירטי"ט וצ"ל שארטי"ט באל"ף (אוצר לעזי רש"י, 1205. ומה שכתב שהיו"ד נמצאת בכל המקורות אינו נכון, והמקור היחיד ללעז זה הוא הדפוסים). רצוי שמומחה לגרמנית עתיקה יבחון האם לעזים אלו מצויים גם בגרמנית או שמא רק בצרפתית.

192 עה, ב במפרש "ענין אחר מפ"י רבי ומה אדם שאין וכו'", והרא"ש עו, א סד"ה אמרי רבן ותוספות כת"י עו, א סד"ה ואי ס"ל הביאו גירסה זו בשם ר' יצחק ברבי יהודה. מכאן ראה לאמור (בניתוח חטיבה ה לעיל) שה"פירוש" אינו מפירוש מגנצא, כי בפירוש בשטמ"ק הביא גרסה זו בסתמא ואחריה כתב "פירוש אחר גריס המורה" והוא הפירוש הראשון שכתב המפרש בד"ה ת"ש וד"ה אין מציל, והגרסה השלישית שכתב הפירוש בתור והכי כתיב בספרים וכו' היא גירסת המפרש בד"ה אדם שאין מעלה וד"ה אינו דין, וחסרה לפני דיבורים אלו במפרש לשון "ל"א" או כיוצא בה.

193 ובדף ו, א ד"ה פסקא "ובפירוש הארוך פירש בפי", והוא "הפירוש" סתמא (וכן הוא בפירוש ישן בברית יעקב ב, א ובתוס' ר"פ), ונראה שהיא ט"ס וצ"ל "וכפירוש הערוך פירש בפירוש".

194 ראה הע' 3.

195 "ליקוטי הגאונים" למסכת נדרים ונזיר בשם "יגל יעקב" המצורף לברית יעקב (ליוורנו תק"ס).

196 דמות להלכות הרי"ף המיוחסות לנדרים שנדפסו לראשונה בפרשבורג תקצ"ח ומדפוס זה הובאו בכל דפוסים הש"ס, אולם ייחוס הלכות אלו לרי"ף מוטעה, והרי"ף לא כתב מעולם הלכות נדרים, כעדות הרמב"ן. ראה יד שאול סימן רל ס"ק א; מנוחת שלום (סופר), חלק ה, סימן יא; מבוא לרי"ף מהר" עוז והדר; מבוא לדק"ס השלם נדרים, עמ' 34.

197 כת"י בית הספרים בירושלים מס' 621, בכתובת יד אשכנזית מהמאה הי"ד, מכיל את הלכות הרי"ף ע"ש רש"י ותוספות לסדר נזיקין ולמסכתות נדרים ברכות תענית מגילה ר"ה ויומא. רש"י ותוספות נכתבו מסביב לגוף החיבור של האלפס, יש"י מצד ימין, ותוספות מצד שמאל (ראה במבוא לדק"ס השלם, נדרים, עמ' 33-34).

198 קובץ ראשונים מסכת נדרים, ירושלים תשמ"ט. המוציא לאור ייחס את הפירוש כתוספות רבנו פרץ ואת הליקוט בתבנית תוס' לתלמידי רבנו פרץ, בלא סיבה ממשית (וממנו נדפס בסדרת תוס' רבנו פרץ, ירושלים תשנ"ו). בהוצאה זו נפלה טעות חמורה ומדף מה, ב (תחילת פרק ה) הוחלפו הפירושים ונדפסו זה בשם זה,

ליקוט זה עולה כי הוא מיוסד על הפירוש שעמד לפני בעל שטה מקובצת ור' בצלאל אשכנזי, וכל הפירושים שהביאו בשם הפירוש על נושאים שהובאו בהלכות הנ"ל נמצאו בפירוש זה, נמצא השריד משלים את הפירוש בכל דברי הגמרא שהובאו בהלכות אלו, ונמצאו השטמ"ק רב"א ובעל ברית יעקב משלימים את דברי הפירוש בדברי הגמרא שלא הובאו בהן.

מלקט פירוש זה היה חכם אשכנזי²⁰⁰ מלפני כשש מאות שנה²⁰¹, שהיה ת"ח ולא נמנע מלחלוק על רבנו פרץ²⁰² ועל "הפירוש הקדמון"²⁰³, וגם הוסיף הערות רבות לדברי הראשונים

והדברים מגיעים עד לסתירות פנימיות (כגון: סה, א ציין 'תוס' רבנו פרץ" לעיין מ"ש לעיל בפ"ק [ז, ב] גבי נידהו בפניו, ושם הוא ב"תלמידי רבנו פרץ"). גם בדף ט, א – יא, א הוחלפו חלק מן הפירושים והחידושים באופן שהחידושים נמצאים ב"תוספות רבנו פרץ" (דף ט, א ד"ה חומר כנרדי רשעים וכו' רבנו פרץ, ומשם חוזר לפירוש, ודף י, א מד"ה קונם עד תיבות "מיסוד רבינו פרץ" שייך לחידושים), והפירושים נמצאים ב"תלמידי רבנו פרץ" (מדף י, א ד"ה הרי אלו עד דף יא, א ד"ה סבריה עד תיבות "והרא"ה כתב", ראה שטמ"ק י, א ד"ה רבי יוחנן ושם עמוד ב, כתוב בפירוש וכו').

כתיקונו נדפס הפירוש בקובץ מפרשים "כלילת יופי" (שם נותרו רק החלפות מעטות שלא תיקנו: 1. החלפות בדפים ט, א – יא, א; 2. "תלמידי ר"פ" לט, א שייך ל"פירוש רבנו פרץ" נראה ב"פירוש" שבשטמ"ק שם ד"ה גמ' וד"ה על; 3. "פירוש רבנו פרץ" נח, ב מד"ה ליטרא מעשר, הוא מ"תלמידי ר"פ" (שכתב "וקצת קשה וכו' ומצאתי בפרישה אחרת וכו' עכ"ל המורה"), אך גם בהוצאה זו נמשכו אחרי זיהוי המונטצה של המו"ל הראשון (ראה בהע' הבאה). להלן יובאו דברי הפירוש על פי הוצאת "כלילת יופי", ועל אף שמן הדין שמותיהם הם "פירוש קדמון המיוחס לרש"י" ו"שטה מקובצת אשכנזית" או "ליקוט ראשונים", מ"מ במאמר זה נקראו בשמותיהם הנפוצים.

199 ראה בהע' הקודמת. שורש טעות זו נבע מהחלפת הפירושים שנפלה בידי המהדיר, אשר בשלה נמצאו בתוך הפירוש דברים החתומים מהר"פ, ולא חש שבשני מקומות העיר המלקט (נג, א סד"ה שלא נתכוון; ס, ב סד"ה יום אחד): "עד כאן לשון המורה, ובשיטת מהר"פ פירש בענין אחר".

200 מלבד כתיבתו האשכנזית של הפירוש, הרי שכל החיבורים מהם לוקט הפירוש בתבנית תוס' (המכונה תוס' תלמידי ר"פ) הם מחכמי אשכנז. ואף את דברי הרמב"ן העתיק מתוך פסקי הרא"ש: ז, א ד"ה דאם – ברא"ש סימן ה; כו, א ד"ה רבא – ברא"ש סימן ח; מו, א ד"ה כופין – ברא"ש סימן א; סה, א ד"ה כתולה – ברא"ש סימן ג; סו, א ד"ה אמר – ברא"ש סימן ה. בכמה מקומות אף העתיק את הרא"ש כלשונו: לו, א ד"ה על; מח, ב ד"ה רוב; עד, א ד"ה רבי עקיבא ("הרמב"ן כתב זה לשונו הלכה כר"ע דהא קאי בן עזאי כוותיה", וברמב"ן לפנינו ליתא "דהא קאי בן עזאי כוותיה", והיא לשון הרא"ש סימן ו-י וסיים "הרמב"ן ז"ל"); פא, ב ד"ה מאן; פכ, א ("כתב הרמב"ן וכו'", אבל מתיבות "ואע"ג דאיכא וכו'" הם דברי הרא"ש).

201 בכתב היד יש שטר מכירה משנת רל"ד, והאחרון הנזכר בחידושים הוא ר' מרדכי ב"ר הלל, בעל 'המרדכי', שחי בריש האלף השישי. כה"י אינו אוטוגרף ויש בו שגיאות העתקה ושרבובי הגהות (ראה הע' 37 והע' 203).

202 תלמידי ר"פ כז, ב ד"ה שאני הכא: "ע"כ שיטת ר"ת משיטת הר"ף ומיהו נ"ל דלתיירן שני שפירש ר"ת וכו' אין צ"ל כן ודוק"; סט, ב ד"ה יש שאלה: "עכ"ל שיטת מהר"ף וקשיא לי וכו' ומצאתי בפרישה וכו' ופירוש זה טוב וישר ונוח למבין"; תוס' ר"פ נג, א ד"ה שלא נתכוון "ובשיטת הר"ף פירש בע"א ולא נראה ליי".

203 תוס' ר"פ נג, א ד"ה שלא נתכוון: "כך פירש המורה ולשיטתו קשה לשון אף וכו'"; תלמידי ר"פ פט, ב ד"ה תיסר הנאת: "ועוד מצאתי וכו' (ראה שטמ"ק צ, א) ודוחק"; ע, ב ד"ה מבנעוריה מכריע בין הגרסאות שהביא הפירוש. מדרכו לכתוב "ע"כ לשון המורה" לפני שמעיר על דבריו – תוס' ר"פ נג, א ד"ה שלא נתכוון; ס, ב ד"ה יום אחד (ז, א: "עד שיאמר מדרד אני לך וכו' אבל מודרני גרידא לגמרי משמע וכו' וצ"ע אי הוי כלשון שפירש בפנים ע"כ לשון המורה", ונראה ברור שצ"ל: "ע"כ לשון המורה וצ"ע אי הוי כלשון שפירש בפנים", וכונת המלקט להעיר שאננם כך פירש המורה [=הפירוש] את דברי הגמ', אך צ"ע בלשון ההלכות המיוחסות

שליקט. סגנונו של המלקט הוא לקצר, לתמצת, לעבד ולהבהיר את לשונות הקדמונים²⁰⁴, לעומת העתקתו המילולית של ה"פירוש" בשטמ"ק ובידי רב"א ור' יעקב פייתוסי, ומדרכו להביא רק פירוש אחד ולא את שני הפירושים שהובאו אצל המעתיקים האחרים של הפירוש²⁰⁵.

המלקט הביא מפירושי ה"פירוש" גם בליקוט הראשונים בתבנית תוס' שכתב²⁰⁶ באותו הקובץ. שלוש פעמים נמצאת בדבריו הלשון "מצאתי בפרישה אחרת"²⁰⁷, ובאחד מן המקומות לשונה זהה לדברי ה"פירוש ישן" שהובא בברית יעקב²⁰⁸. לשון "מצאתי"²⁰⁹ שבליקוט זה גם היא מכוננת ל"פירוש"²¹⁰.

יחוס הפירוש לרש"י

מבדיקת הפירוש והדברים שכתבו עליו מעתיקיו, אודות יחוסו לרש"י, עולים הנתונים הבאים שאינם מותרים מקום לספק כי הפירוש אינו לרש"י.

א. כאמור, ר' בצלאל אשכנזי בהגהותיו לנדרים כתב כי ה"פירוש" הוא פירוש רש"י האמיתי לנדרים. לעומת זאת, בשטה מקובצת למסכת כתובות²¹¹, מעתיק רב"א מפירוש זה בכינוי "ויש מי שפירש וז"ל שיטתו לנדרים" וכו', הרי שאינו מייחסו לרש"י, ולעומת זאת הוא מייחס שם את המפרש לרש"י²¹². גם ר' יעקב פייתוסי מכנה את פירוש זה בשם "פירוש ישן", ומעיד כי

לרי"ף נשהם ה"פנים" של כת"י זה] עליהן לוקט הפירוש שם כתב "ומיירי דאמר מודר אני לך מאכילה או מהנאה אבל בסתם [=כשאמר "מודרני לך" סתמא] הוי ידים שאינם מוכיחות", וא"כ לכאורה אינו כדברי הפירוש שכתב ש"מודרני לך" רק הוא אסור.

204 סה, א כתב הפירוש בשטמ"ק "ומפרש באגדה", ובליקוט "ומפרש בסדר עולם"; כה, א ד"ה לא הביא הפירוש (בשטמ"ק דפו"ר) גרסת בעג"ג (ספר 'בשר על גבי גחלים'), ובתר"פ שם "תוספתא" (אך לא נמצא בתוספתא וכעין זה יש בויקרא רבה פרשה ו, ג); י, ב כתב בפירוש בשטמ"ק "ולידין לא נהירא האי אף דקא כתב במשנה טבריינית ואין לשנותו", ובתלמידי ר"פ הנוסח ברור יותר "וקצת קשה לשון זה ומ"מ אין לשנותו"; נ, א ד"ה מדינא לשון הפירוש בשטמ"ק: "וזה וזה", ובתוס' ר"פ בלשון תלמודית: "ואידי ואידי".

205 כא, ב בפירוש בשטמ"ק ד"ה בעית נדר הביא שני פירושים, ובתוס' ר"פ הביא רק את הפירוש השני; כג, א ד"ה אוכלא דקצרי בתוס' ר"פ כפירוש ראשון שבפירוש בשטמ"ק; ס, ב כתב כפירוש ראשון של הפירוש, ולא כפירוש "אית דמפרשי" שהובא בשטמ"ק ד"ה אמר רבינא.

206 ראה הע' 197 198.

207 תלמידי ר"פ נד, ב ד"ה קרביים; תוס' ר"פ נח, ב ד"ה ליטרא מעשר (שייך לתלמידי ר"פ וכדלעיל, הע' 198); תלמידי ר"פ סט, ב ד"ה וקשיא ליה.

208 נח, ב הנ"ל, וכן סיים שם: "עכ"ל המורה", כדרכו בליקוט ה"פירוש" (ראה הע' 203); תלמידי ר"פ לח, ב ד"ה בציר; ס, ב ד"ה כתב "ודלא כפירוש המפור", וצ"ל "המורה" והדברים ברבנו פרץ שם (אבל "לשון המורה" עה, א היא ט"ס וצ"ל "לשון הקונטרס", וכדלעיל הע' 37).

209 סד, ב ד"ה וחכמים אוסרין; פט, ב ד"ה תיסר הנאת (ואולי גם מו, ב ד"ה הלכה "ועוד מצאתי דדוקא בענין קב ונקי הלכה כמותו ולא יותר").

210 כפי שנראה בהשוואה לפירוש בשטמ"ק בשני המקומות.

211 נט, א (מהד' מוסד הרב קוק, עמ' תקלו סד"ה קונם).

212 כתובות מח, ב (אות יא-יב) הביא את לשון המפרש נדרים פט, א ד"ה לאיתויי מסר "דע דבפרק ואלו נדרים תנן וכו' ופירש רש"י וכו'", וסיים "והיינו מה שפירש [=רש"י] בשמעתין".

נמצאו בגליון גמ' נדרים²¹³, אשר היא גמרתו של רב"א²¹⁴ עם הגהותיו לנדרים ממדורא קמא²¹⁵. גם בשטמ"ק לנדרים²¹⁶ הוא מכונה בשם "הפירוש", או "הפירוש על דרך רש"י"²¹⁷.

ונראה ליישב את הסתירה בדעת רב"א על אודות הפירוש, במשנה ראשונה, משנה שניה ומשנה אחרונה. במשנה ראשונה סבר רב"א כי "המפרש" הוא מפירש²¹⁸, ולכן ייחס את הפירוש שבכתב היד שברשותו בסתמא "הפירוש", ודעתו זו השתקפה בשטמ"ק כתובות ובהעתקת הגהותיו ממדורא קמא שנעתקו בספר ברית יעקב. במשנה שניה התברר לרב"א כי המפרש אינו לרש"י, ועל כן נקט כי הפירוש בכתב יד שבידו הוא פירוש רש"י, ודעתו זו השתמרה בהגהותיו לנדרים. במשנה אחרונה ראה רב"א כי הפירוש אינו תואם לפירושי רש"י, ולכן שנה לתלמידו (מחבר השטמ"ק לנדרים) תחילה שוב כמשנה ראשונה (וכך יחס במחצית הראשונה של שטמ"ק נדרים את המפרש לרש"י²¹⁸), ולאחר מכן שנה כי שני הפירושים אינם לרש"י (ודעתו זו השתקפה במחצית השניה של השטה מקובצת לנדרים)²¹⁹.

לסיכום, נראה שבמשנה אחרונה סבר רב"א כי הן המפרש והן הפירוש אינם לרש"י.

ב. המלקט האשכנזי של ה"פירוש" על ההלכות המיוחדות לרש"י כינה את הפירוש בשם "פרישה אחרת", כדלעיל, ומכאן שלפניו לא היה הפירוש מיוחס לרש"י.

ג. סגנון הפירוש רחוק מסגנונו הרגיל של רש"י²²⁰. הוא משתמש תדיר בביטויים שאינם מצויים בפירושי רש"י²²¹.

213 ברית יעקב קיג, א: "ליקוטי הגאונים צוק"ל שמ"כ [=שמצאתי כתובים] בגליון מס' נדרים. ר"י פייתוסי העתיק את "גיל יעקב" מתוך כת"י ספרדי עתיק אשר כותבו הוא שליטת מגליון מס' נדרים, וכתב היד עדיין מצוי בידינו (מבוא לדק"ס השלם עמ' 38-39) ובו כל ההגהות וליקוטי הגאונים לנדרים ונוזרי שהדפיס ר' יעקב פייתוסי שם, וגם את הכותרת "ליקוטי הגאונים שמ"כ בגליון מסכת נדרים" העתיק רי"פ מהכת"י (כמו כן נמצא בכת"י זה ספר שערי צדק לרלב"ג שהדפיס ר"י פייתוסי שם). כתב יד זה היה בבית מדרשו של ר' בצלאל אשכנזי ובעל מלאכת שלמה העתיק ממנו בפירוש למשנת נדרים (פרק א, משנה א) ד"ה ר"ע: "ומצאתי בכתב יד די"מ". והוא ה"פירוש ישן" המובא בברית יעקב ב, א (ולקוח מהפירוש בדף ז, א).

214 כל חידושי הראשונים בברית יעקב עד ד, ב נמצאים מלה במלה בהגהות רב"א העתיק ר"ש עדני (באותו מיקום, כגון רא"ם על ר"ן וכדומה). הציונים בדף ג, ב ד"ה הניחא; ד, ב ד"ה עוד אסור; כא, ב ונה, א "עין תוס' ב...", נמצאים כולם בהגהות רב"א, וגם "נ"א" בברית יעקב ב, ב רש"י ד"ה הלין; לד, א רש"י ד"ה שלא למד, הם בהגהות רב"א.

215 יש לזה כמה הוכחות, ובמק"א אאריך בזה בס"ד.

216 אף שיצאו עוררין על יחוס שטמ"ק נדרים לרב"א, מ"מ מוסכם שהתחבר בבית מדרשו.

217 ג, ב; כא, ב.

218 עד דף ל בערך, ומשם ואילך "כבעמוד" (לה, ב ד"ה שכך; נט, א ד"ה והרי תרומה; ס, ב ד"ה כי איצטרך; סג, ב ד"ה אבל וד"ה אלא; סט, א ד"ה בעי רבא; עט, א ד"ה יודע).

219 יש להעיר כי בכת"י שלפני רב"א יוחסו לרש"י עוד חיבורים שאינם לו, והם: מהדורה קמא של רש"י לכתובות, ומהדורא קמא של רש"י ליבמות (ראה נספח א, סעיפים מג-מד. תוס' הרא"ש שהביא רב"א בשטה מקובצת לסוטה אינם אלא תוספות איכרא, וראה עוד: מ' הרשור, מבוא לחידושי הריטב"א ברכות, ירושלים תשמ"ה, עמ' 11; ר"א ליכטנשטיין, מבוא לתוס' הרא"ש חולין, ירושלים תשס"ב, עמ' 6, ולקמן הע' 319).

220 אפשטיין עמ' 183; מבוא להגהות והשלמות מכת"י.

221 לשונות "המורה בשם רבו" ו"המורה מפי רב"ש" אינם רגילים בפי רש"י, וגם השימוש בדברי "המורה" אינו

ד. הפירוש אינו מתאים לדברים שהביאו הראשונים בשם רש"י²²², ודברים שהביאו הראשונים בשם רש"י אינם בפירוש דידן²²³.

אף שהפירוש אינו פירוש רש"י, אפשר לשער שהיה בזמנו של רש"י, מכך ש"המורה" שלו היה גם מורו של רש"י²²⁴. וכמו חטיבה ה במפרש המיוסדת על הפירוש²²⁵, גם הוא התחבר בישיבת וורמייזא ולא במגנצא²²⁶.

מקורותיו של הפירוש והביטויים המיוחדים לו
מקורותיו המפורשים של הפירוש הם: "משנה טבריינית"²²⁷, ספר "בשר על גבי גחלים"²²⁸,

מצוי בפירושי רש"י כי אם לעתים רחוקות.

222 מבדיקה מדגמית שערכתי בדפים ב, א – ח, ב מצאתי 5 סתירות: 1. במאירי בריש מסכתין (עמ' ה) כתב בשם רש"י שיעקר נדר הוא בלשון קרבן ולא מהני אומר "ככר זה אסור" אלא מדין ידות, ובהגהות רב"א ד, א ד"ה ה"ז אסור כתב בשם רש"י שיעקר נדר לא הוי אלא באמר "מודרני הימך שלא תאכל מנכסי", הרי שאף בלא לשון קרבן הוי עיקר הנדר; 2. הרי"ץ בשטמ"ק ג, א ד"ה וכתב, כתב בשם רש"י דקרא איצטרך אף לכינוין, וברש"י שבהגהות רב"א שם ד"ה לעשות "הא דקאמר לעשות כינוי נזירות הנזירות לאו מקרא נפקא דממילא ידענא"; 3. ראמ"ה ה, א ד"ה מודרני לך כתב שלפי מה שנמצא בפירוש רש"י נראה שאינו גורס "מודרני לך שניהם אסורין", ובפירוש בתר"פ ז, א גריס ומפרש לה; 4. ראמ"ה ו, ב ד"ה חזי כתב בשם רש"י "כלומר לא כיון לקדשה ולדבר אחר כיון", ובפירוש בשטמ"ק סוד"ה יש יד: "או דילמא ה"ק לה ואת חזאי דאנא מקדישנא לה"; 5. ראמ"ה ח, א: "ה"ג ר' שלמה והוא דמתנו הילכתא, כלומר שהם חכמים כ"כ שמלמדים הלכות לאחרים", ובפירוש בתר"פ "דתנו – גמרא: מתנו – משנה ולא גמרא".

223 דוגמאות מדפים ב, א – ח, ב: 1. מאירי ג, א (עמ' יט) הביא פירוש רש"י (וגם מ"ש שם וה"ה לדעתם וכו') הכל מפירוש רש"י ע"ש, ואינו ברש"י שבהגהות רב"א; 2. הרי"ץ בשטמ"ק ג, א ד"ה וקשה הביא מרשי ואינו ברש"י בהגהות רב"א; 3. הרי"ץ בשטמ"ק ד, ב ד"ה וקמ"ל "כהדא דאמר ריב"ח וכו' כך היא גירסת הספרים וכן נראה גירסת רש"י ז"ל", ובפירוש בשטמ"ק שם סוד"ה וזה כתב במפורש כגסרה זו; 4. הרמב"ן בשבועות כ, ב וראמ"ה בנדרים ח, א בד"ה והלא מושבע הביאו מרשי, ואינו בפירוש בשטמ"ק ח, א ד"ה מנין; 5. ראמ"ה ח, ב מדי"ה לחרטת אשתו עד סוף ד"ה וש"מ דהיכא העתיק באריכות את לשון רש"י, ואינו לשון הפירוש בתר"פ.

224 כתב בפירוש בשטמ"ק כה, א: "ארוותא כמו ארוות סוסים וכו' ובשבועות שנה לנו המורה אית דגוסי ארידתא חבילות של תבן", וברש"י שבועות כט, ב ד"ה דאחזיק תליסר ארוותא: "מלא שלוש עשרה ארוות סוסים וכו' לישנא אחרינא גרסינן ארידתא חבילות", ובדואי שמע רש"י זאת ממורו (אפשטיין עמ' 173). והפירוש אינו מתלמידי רש"י (כדעת צומבר, עמ' 3-5), שמדרכס לקרא לרש"י 'רבי' או 'מורי' ולא 'המורה', וכן נראה מריבוי המחלוקות בינו ובין רש"י (אפשטיין, הע' 145; ראה עוד להלן הע' 384).

225 ראה סביב הע' 181-190.

226 בפירוש בתר"פ מח, ב ד"ה שמיט כיפי לא פירש כחכמי מגנצא המובאים בערוך ערך 'כיפי' ב. בכמה מקומות מתאים "הפירוש" לפירושי ר' יצחק בר יהודה: 1. שטמ"ק ו, ב ד"ה מכלל ובפירוש שם ד"ה אגיא; 2. תוס' הרא"ש יט, ב ד"ה ועל ספיקו, הפירוש בשטמ"ק שם ד"ה אמר ליה; 3. תוס' כ, א ד"ה וחכמים, בפירוש בתר"פ ד"ה פתח וד"ה כדי. תוס' כתי"עו, א ד"ה ואי ס"ל (וברא"ש ד"ה ואמרי) הביא את גרסת ר' יצחק ב"ר יהודה, והיא הגרסה הראשונה שהביא הפירוש בשטמ"ק שם ד"ה אמרו לו. אך ר' יצחק ב"ר יהודה אינו בעל הפירוש, שהרי נזכר בפירוש בעל הערוך שחי בתקופת ר' יצחק ב"ר יהודה, וכן את "המורה בשם דב"ש", שהיה בדור רבותיו של רש"י (ראה בסמוך להע' 179).

227 שטמ"ק י, ב ד"ה וז"ל; שטמ"ק טו, ב ד"ה וז"ל (והיא גרסת הרמב"ם בפי"ה מ); שטמ"ק עה, א ד"ה ה"ג.

פירוש רש"י

”המורה”²²⁹, ”המורה בשם רבו”²³⁰, ”דב”ש”²³¹, ”אגדה”²³², ספר הערוך²³³. ביטויים מיוחדים לו²³⁴: ”אית דאמרי, אית דמפרשי, אית דגרסי”²³⁵, פירוש אחר”²³⁶, ענין אחר”²³⁷, ולא מפי המורה²³⁸ השיבו בני הישיבה”²³⁹, חזר המורה ופירש²⁴⁰ אית דמפרשי וכו’ ולא מן השם הוא”²⁴¹, ”ואית דמפרשי וכו’ ושניהם מן השם”²⁴², ואי קשיא”²⁴³, ואם תאמר”²⁴⁴. ואם נפשך לומר”²⁴⁵. מצויים בפירוש ציוני מקורות²⁴⁶, ונראה שהמחבר כתב גליונות ובהם פירושים חדשים²⁴⁷.

ו. על אודות פירוש רש"י כת"י

בשנים האחרונות נדפסו שרידי כתבי יד מפירוש לנדרים המיוחס בכת"י כ"פירוש מסכת נדרים וניירות לרבינו שלמה הצרפתי זצ"ל"²⁴⁸.

פירוש רש"י

- 228 שטמ"ק דפו"ר כה, א ד"ה לא לאפוקי: "ובבעג"ג גריס קניא דשולשילתא" (אפשטיין עמ' 175, ולא כפי שהגיהו בדפוס א': "בבעל הלכות גדולות").
- 229 שטמ"ק יג, א ד"ה ה"ג מני; יט, א ד"ה דאילו; מג, א ד"ה א"ל ועוד. בתוס' ר"פ ותלמידי ר"פ לא נזכר המורה אלא ברף י, ב (בתלמידי ר"פ) ד"ה לא אמר כלום. בברית יעקב מוזכר "המורה" ברף נד, א.
- 230 רש"י כת"י שבהגות רב"א ג, ב ד"ה מלמד ("בשם" המורה "שלא" בשם רבו); שטמ"ק יז, א ד"ה גמרא; כג, א ד"ה כתב (ראה הע' 175) ועוד.
- 231 שטמ"ק כא, ב ד"ה בעית נדר: "לשון דב"ש"; שטמ"ק כו, ב ד"ה בצל הכופרי: "המורה בשם דב"ש"; שטמ"ק צא, א ד"ה וכן: "המורה מפי דב"ש".
- 232 שטמ"ק סה, א ד"ה ומפרש באגדה; לח²³², א ד"ה והלוחות: "ואשכחן במילי דאגרתא".
- 233 בפירוש ר"פ סו, ב ד"ה בני אלמנה.
- 234 ראה אפשטיין עמ' 171, שסגנון ביטויים אלו מצויים גם במפרש נזיר, ושניהם מבית מדרש אחד והוא בית המדרש בוורמייזא. וראה בסוף הע' 188.
- 235 כה, א; כח, ב; ל, ב; לב, א; מח, א; סג, ב; עט, ב (ציוני הערה זו בלבד לפי שטמ"ק דפו"ר ברלין תר"ך).
- 236 שטמ"ק עה, א ד"ה אמרו לו.
- 237 שטמ"ק לה, ב ד"ה שך; ס, ב ד"ה כי.
- 238 שטמ"ק ס, ב ד"ה כי איצטריך; תלמידי ר"פ י, ב ד"ה תניא רשב"ג.
- 239 שטמ"ק יט, ב ד"ה א"ל.
- 240 שטמ"ק שם (וכיוצא בו במפרש נזיר יד, ב).
- 241 שטמ"ק יג, א ד"ה מאן.
- 242 שטמ"ק ותר"פ כב, ב ד"ה חוץ מן האומר.
- 243 שטמ"ק ד, ב ד"ה וזה.
- 244 שטמ"ק ד"ה חטאת וד"ה הרי.
- 245 שטמ"ק סד, ב ד"ה ונעשה סופר (אפשטיין עמ' 171) ציין שיש בשטמ"ק דפוס ברלין ה, ב "ואם נפש אדם לומר והא וכו' ההוא וכו'" ולא מצאתי, וכיוצ"ב במפרש נזיר ה, א.
- 246 להלן דוגמאות מרש"י כת"י שהעתיק רב"א בהגותיו: ב, ב ד"ה הנך תרתי; ג, א ד"ה הניחא למ"ד וד"ה אלא; ד, ד ד"ה אלא וד"ה ולא מיבעי.
- 247 שטמ"ק מה, ב ד"ה אמרו לו: "והכי כתיב בספרים וכו' ולא סבירא ליה למורי בכי האי לישנא וכו' ומשו"ה לא מצית לפרושי אלא כדפרישית בפנים"; סט, א ד"ה שמע אביה: "ולשון שבפנים עיקר"; צא, ב: "הכי גרס המורה מפי דב"ש כיון דלא סגיא וכו' וכלשון שבפנים נמי גריס המורה" [גם המפרש לנזיר שבגמרות כתב גליונות, ראה אפשטיין עמ' 159].
- 248 כת"י בריש מוויאום מספר 588, דף אחר המכיל פירוש לדף הראשון של נדרים, ובתחלתו "פירוש מסכת

פירוש רש"י

בפרק אחרון זה נבקש לבחון פירוש זה והאם יתכן שהוא פירושו האבוד של רש"י למסכת נדרים. ואלו הנתונים העולים מבדיקת הפירוש:

- נמצא כי ר' יוסף קארו בכללי הגמרא²⁴⁹ הביא דברים מפירוש רש"י לנדרים²⁵⁰ שלא נמצאו במפרש, ונמצאו בפירוש כת"י זה²⁵¹. נראה אם כן שיחס פירוש זה לרש"י²⁵².
- פירוש זה חלוק על דברים שהביאו המאירי²⁵³, רי"ץ²⁵⁴, ראמ"ה²⁵⁵ ורמב"ן²⁵⁶ בשם רש"י.
- פירוש זה דומה מאד ל"פירוש" לנדרים, וברוב המקומות תוכן שני הפירושים זהה ויש ביניהם קירבה לשונית²⁵⁷. פירוש זה מקצר בדבריו יחסית ל"פירוש"²⁵⁸, ויש שהביא את הפירוש

פירוש רש"י

פירוש רש"י

פירוש רש"י

נדרים ונזירות לרבינו שלמה הצרפתי זצ"ל", ועוד קטעים מכתב יד זה שהתגלו בתוך כריכות ספרים, ונדפסו בשם "רש"י כת"י" ע"י הרב אביגדור אריאלי, בתוך "לקט ראשונים" בקובץ מפרשים "יריד הספרים", ירושלים תשס"ג. שדרו פירוש המשנה ב, א, ב, ב בתחילתו; ה, ב מ"אמר רבא מתני' קשיתה" עז ד, א "יש יד לבית הכסא"; ח, א מ"האומר אשכים ואשנה" עד "הא קמ"ל דאי בעי פטר נפשיה", ושם מ"אמר ליה לשמותיה שויה שליח" עד ח, ב "בעל מהו שיעשה שליח". עוד דיבור נוסף על "ופליגא אדר"ל" שבסוף עמוד זה, ומדף ט, א "דתניא טוב אשר" עד ט, ב "ופחוז עלי יצרי".

- 249 סימן טיט, נדפסו יחד עם ספר הליכות עולם.
- 250 הביא רש"י לנדרים ט, א שפירש שם "אפילו תימא" כעין "איבעית אימא".
- 251 ט, א ד"ה אפילו תימא: "האי אפילו תימא הואי כגון איבעית אימא".
- 252 בכל שאר המקומות שמביא הב"י רש"י לנדרים כוונתו לדברי המפרש (ראה הע' 368), לכן אי אפשר ללמוד מדבריו מהו פירוש רש"י האמיתי לדעתו.
- 253 המאירי בריש מסכתין (עמ' ה) כתב בשם רש"י דעיקר הנדר הוא בלשון קרבן, ובלא לשון קרבן לא מהני אלא מדין ידות, וברש"י כת"י ד"ה האומר לחבירו "דהיינו נדר ממש נדר שאני אוכל לך משלך", מבואר מלשונו שאף בלא לשון קרבן הוי "נדר ממש" ולא ידות. השוה לעיל, הע' 222.
- 254 בשטמ"ק ו, א ד"ה כתב, כתב הרי"ץ שרש"י מפרש קושיית הגמ' "והא מפני שהוא יד לקרבן קתני" שמשמעות הברייתא שאף שלא אמר "עלי" הוי קרבן (כפירוש המפרש), וברש"י כת"י ד"ה והא מפני, פירש את הקושיה דמיתור לשון הברייתא "מפני שהוא יד לקרבן" משמע שבלא תיבת עלי הוי יד שאינו מוכיח. ולפירוש זה ל"ק כלל קושיית הרי"ץ, ודוק.
- 255 ו, ב ד"ה חזי בשם רש"י: "כלומר לא כיון לקרשה ולדבר אחר כיוון", וברש"י כת"י ד"ה או דילמא: "דודאי את תהא רואה שאני מקדש לזו"; ח, ב ד"ה לחרטת העתיק לשון רש"י, ואינה לשון רש"י כת"י ד"ה בעל מהו.
- 256 שבעות כ, ב (וראמ"ה נדרים ח, א ד"ה והלא) בשם רש"י, ליתא ברש"י כת"י ד"ה והלא וד"ה הא קמ"ל.
- 257 רש"י כת"י ב, א ד"ה כינויי וד"ה וחרמים וד"ה האומר; ד, ב ד"ה מאי שנא וד"ה ליכתוב, וה"פירוש" בהגהות רב"א בשם רש"י במקומות אלו; רש"י כת"י ב, א ד"ה חוכך, ובפירוש בשטמ"ק ז, א ד"ה פיסקא (וכ"ה ב"ברית יעקב" ב, א בשם הפירוש ישן לקמן ז, א); ב"פירוש" ו, א ד"ה מיתבי, וברש"י כת"י ד"ה מפני; ו, ב ב"פירוש" ד"ה יש יד לקידושין וכו' פשיטא דחברתה וכו' או דילמא וכו', וברש"י כת"י שם ד"ה פשיטא וד"ה או דילמא; שם ב"פירוש" ד"ה חדא, רש"י כת"י ד"ה חדא; ב"פירוש" בתר"פ ז, ב ד"ה לנפקתא, רש"י כת"י ד"ה אלא כגון: "פירוש" בשטמ"ק ח, א ד"ה מנין וכו' והלא אין שבועה וכו' הא קמ"ל וכו', רש"י כת"י ד"ה והלא וד"ה הא קמ"ל.
- 258 ב, א בפירוש שבהגהות רב"א: "והיינו דאיכא בין נדר לשבועה וכו'", וברש"י כת"י ליתא; שם בד"ה וחרמים ברש"י כת"י: "והתם נמי מפרש כינויי שבועות וכינויי נזירות", ובפירוש שבהגהות רב"א הביא את מה שמבואר לקמן; ו, ב לא הוסיף ברש"י כת"י את דברי שטמ"ק ד"ה יש: "ודיהיב לקמייתא כשיעור שתי פרוטות ועברה לה שליח".

^[1] ירושתנו | ספר רביעי תש"ע

^[2] ירושתנו | ספר רביעי תש"ע

הראשון משנים שהביא ה"פירוש"²⁵⁹. מתוך זה נראה שפירוש אחד מיוסד על חברו, וקשה להכריע איזה מהם קודם²⁶⁰. מאחר והם פירושים דומים אפשר גם שהבית יוסף שהובא לעיל כיוון ל"פירוש"²⁶¹ ולא לרש"י מכת"י זה.

רש"י יוסף

סיום : פירושים אשכנזיים קדומים לנדרים

ל**סיום יבואו כאן** הידיעות שיש בידינו על הפירושים האשכנזיים הקדומים למסכת נדרים: תוס' ישנים²⁶² **מביא** דבר אחד²⁶³ בשם **"פירושי לותר"**²⁶⁴; ראמ"ה מביא מפירוש אשכנזי קדום שהשלימו ממנו הסופרים עמוד אחד שהיה חסר בפירוש רש"י²⁶⁵; הרשב"א מביא הרבה פעמים²⁶⁶ ספר שהוא מכנה "פירושין"²⁶⁷; בתוס' כת"י מובא במק"א²⁶⁸ "פירושים קדמונים"²⁶⁹ ולכאורה הכונה לפירושים אשכנזיים קדומים, אך יותר נראה שהוא ט"ס וצ"ל "ספרים קדמונים"²⁷⁰; פירוש ר' אליקים הובא ברא"ם בשטמ"ק²⁷¹; פירוש ר' יצחק ב"ר יהודה הובא על

259 ח, ב ב"פירוש" בשטמ"ק ד"ה וש"מ הביא שני פירושים והכריע כראשון, וברש"י כת"י ד"ה ופליגא פירש ^{הפירושה}כפירוש הראשון.

260 אין לומר כי פירוש כת"י זה הוא חלק אחר של חטיבה ה במפרש אשר הוכחה לעיל קרבתה ל"פירוש", מאחר ומהר"ם מינץ השתמש בחטיבה ה וייחס אותה לרש"י (ראה סביב הע' 50), והוא מביא פירוש רש"י לךף ח, ב (הובא לעיל, הע' 50), וברש"י כת"י שם ד"ה רבינא פירש באופן אחר.

261 אך אי אפשר לנו לברר זאת מאחר שאין בידינו את ה"פירוש" בשלימות, ובשטמ"ק שם לא העתיק את דברי ה"פירוש" ^{על קטע זה.}^{הפירושה}

262 י, ב; יג, א ד"ה ומשני הא דאמר.

263 שאם אמר "כקרבן לא אוכל לך" אסור דאמרינן לפיכך יהא, ולא נמצא לשטה זו חבר, וודאי שאינו המפרש חטיבה ב או ה"פירוש".

264 למשמעות המילה "לותר", ראה: הרב י' פראגר, "תולדות קהילת מיץ", ירושתנו, ב (תשס"ח), עמ' שלג-שלד. 265 ראה הע' 23. ואין לומר שזו השלמה מקומית בלבד שהשלים אחד הראשונים את החסר בפירוש רש"י שלפניו, שהרי ראמ"ה שם כותב שאינו יודע מהי דעת "המשלים" על תחילת הסוגיא שיש בה פירוש רש"י, ואם היתה זו השלמה לפירוש רש"י א"כ ודאי דעת המשלים כרש"י, וע"כ כמו שכתבנו שהסופר השלים מפירוש אחר שנכתב בנפרד על כל המסכת.

266 מהר" מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"א, עמ' נז, סח, פג, צה, קמח, קעב, רסז, רצב, רצח (הרשימה שם בעמ' 10 אינה מדוייקת).

267 מסגנון הדברים נראה שהם פירושים אשכנזיים. גם בחידושי הריטב"א למועד קטן (ב, א ד"ה ובשביעית; כא, א ד"ה וא"ר יוחנן) הובאו "פירושים", וראה צ' הירשמן, מבוא לחידושי הריטב"א, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ה, עמ' 4, שהם פירושי אשכנז וצרפת. ופירושים אלו ודאי אינם מחטיבות ב, ה, ו שבמפרש (ראה עמ' סח פג צה קעב רסז רצב רצח), ואינם מה"פירוש" (ראה עמ' רצח ובפירוש בתוס' ר"פ שם ד"ה ר"מ וד"ה ליהוי), ויתכן שהם מחטיבות א, ג או ד (ובעמ' קמח מתאימה גירסת הפירושים לחטיבה ד, אבל היא גם גירסת הפירוש בתר"פ והרא"ש ותוס').

268 ע,א, א ד"ה הגהה"ה בפירושים קדמונים, וחתום עליו רבינו יונה.

269 "פירושים קדמונים" לנויר מוזכרים גם בתוס' נויר ל, א ד"ה ה"ג וד"ה האיש מגלה, ובתוס' רבנו פרץ ערובין ד, ב (ושם הוסיף מגיה "רש"י"), וודאי שהכונה בזה לפירושים אשכנזיים קדומים (ראה אפשטיין 158-155).

270 כיון שהביא מהם רק את הגירסה ואח"כ כתב "ונראה לפרש" (וברא"ש שם העתיק "ונראה דה"ג וכן נמצא בכל הספרים", משמע שהנוסח שבתוס' לפניו היה "ספרים קדמונים").

271 סא, ב ד"ה עד שיעבור (מובאה נוספת מכת"י פירקוביץ הביא אפשטיין בהערה 157: כ, ב "פ"א לרבינו

הרב יהודה כהן

ידי כמה ראשונים²⁷²; בתוספות ישנים מובא פירושי ריב"א²⁷³. ושמא גם "מפרש אחר לא ידעתי שמו" שהביא הרדב"ז²⁷⁴ הוא פירוש אשכנזי קדום²⁷⁵.

סוף הדבר

סוף דבר

רש"י כתב פירוש למסכת נדרים (פרק א) ולפחות עשרה מרבותינו הראשונים השתמשו בו (פרק ב), אך רוב הראשונים לא היה בידם פירוש זה (פרק א). בידינו שלושה פירושים המיוחסים לרש"י:

1. המפרש בדפוסים שכבר הוכח והוכרע שאינו לרש"י (נספח ג), המורכב משש חטיבות שונות (פרק ג) של פירושים אשכנזיים קדומים שנכתבו בדורו של רש"י ובדור רבותיו אך אף אחת מהן אינה מפירוש רש"י (פרק ד).

2. ה"פירוש" המובא בשטמ"ק וברית יעקב ועוד, ומיוחס לרש"י בהגהות רב"א, והוכח שאינו לרש"י, ונראה שהיה בן זמנו (פרק ה).

3. רש"י בת"י, שאינו מתאים כלל למובא בשם רש"י בספרי הראשונים, והוא מאותו בית מדרש של "הפירוש" (פרק ו).

נמצא שפירוש רש"י האמיתי למסכת זו אבד במרוצת הדורות, כמו פירושי רש"י למסכת תענית ופרק "חלק" שאינם בידינו. הרחמן ישיב לנו כל אבדותינו ונקריב לפניו נדרינו ונדבותינו, אכי"ר.

רש"י יוסף

אליקים מגלה טפח בבגדיה מגלה טפח כלומר שאינו מגלה בבת אחת אלא מגלה טפח ומכסהו לאלתר כדי שלא יסתכל בה").

272 תוס' ה, ב ד"ה ליתני; כ, א ד"ה וחכמים אומרים (בשניהם בט"ס כר' וצ"ל בר'); תוס' כת"י עז, א ד"ה ואי (וברא"ש שם); שטה בשטמ"ק ו, ב ד"ה מכלל (וגם בתוס' שם ד"ה מכלל יש להשלים "ופירש נר' יצחק בר יהודה] דרייק", ראה אפשטיין הערה 155). בתוס' הרא"ש שם ד"ה ועל ספיקו הביא פירוש ר' יצחק בר יהודה, ובתוס' ד"ה על הובא פירוש זה בשם ר"י ויש לתקן כאמור.

273 א' הלפרין (מהדיר), תוספות ישנים, לונדון תשכ"ו, כו, א ד"ה אלא. גם בתוס' הנדפסות יח, ב ד"ה והתנן הובא פירוש מריב"א. ריב"א זה הוא מתלמידי רש"י, וראה הרחבה על פירושיו לתלמוד: י' ליפשיץ, סנהדרי גדולה, א, ירושלים תשכ"ח, במבוא.

274 שו"ת הרדב"ז ח"ג סימן תטז, ואינה לשון המפרש מחטיבה ב, הפירוש או רש"י כת"י.

275 על פירושי ריב"ן ורשב"ם ראה לעיל, הע' 38.

נספח א: פירושים אשכנזים קדומים לתלמוד בבלי

בנספח זה תבוא רשימה של כל הפירושים שבידינו שנתחברו מזמן רגמ"ה עד זמן רשב"ם באשכנז ובצרפת על תלמוד בבלי.

פירושי מגנצא המיוחסים לרגמ"ה²⁷⁶:

א. פירוש רגמ"ה לב"ב²⁷⁷ (מיוחס לרגמ"ה בששה כתבי יד איטלקיים ובספר הנר, אבל אינו מרגמ"ה עצמו²⁷⁸, אלא נכתב על ידי תלמיד תלמידו, רבנו אליקים הלוי²⁷⁹.)

תוספתא

276 על אודות פירושים אלו ראה: הפנייה לספרות נרחבת אצל ש' גאטעסמאן, "פירוש קדמון לסדר קדשים", ישורון יד (תשס"ד), עמ' כז הע' 1; מבוא לשטה מקובצת קדשים, מהר" י"ד אילן, בני ברק תשנ"ב; מבוא לפירושי הראשונים קדשים; מבוא לפירוש רגמ"ה כריתות, מהר" ד' בלומנטל, ירושלים תשס"ד; ספר הזכרון טוב משה, בני ברק תשס"ח, בהערות לשטמ"ק יז ע"ב, הערה 386. עדיין לא נדונה שאלת עורך פירושי רגמ"ה, ונראה שעורך מסכת תענית אינו עורך מנחות ובבא בתרא (ד' הלבני, מבוא לשרידים מפירוש הר"א [=ר' אליקים] על תענית, ירושלים תשי"ט, הע' 18), ומאידך פירושי בבא בתרא וערכין נראים כיוצאים מעטו של עורך אחד (מבוא לפירושי רגמ"ה לבבא בתרא, הוצ' אור החיים בני ברק תשנ"ח, עמ' 19). א' אפשטיין (לקמן הע' 279), עמ' 116, מוכיח כי מחבר הפירוש המיוחס לרגמ"ה על מסכת חולין אינו אותו המחבר של שאר פירושי רגמ"ה, וציין כי לא נזכר בו "המורה". וראה: י' תא-שמע (לעיל הערה 176), עמ' 363, המשער שהעורך הוא ר' אליעזר הגדול תלמידו של רגמ"ה. ועדיין הענין כולו טעון ביורור יסודי.

277 הגרפס בש"ס וילנא והבאים אחריו. אבל מהר" אור החיים (הנוכרת בהע' הקודמת, וראה שם במבוא) היא מכת"י אחר, שאע"פ שהוא מתוקן מכל כתבי היד (שלכולם שיבושים משותפים), מ"מ יש בו הוספות רבות מתקופת רש"י ותלמידיו (עד שלעתים נמחק הפירוש הישן ונכתב רק הפירוש החדש) ואינם מפירוש תלמידיו רגמ"ה, שכבר בעל הערוך השתמש בו. ראה אות לב.

278 ראה במבוא למהר" אור החיים שם, עמ' 22-15; ר"א ליכטנשטיין, מבוא לחידושי הר"ן בבא בתרא, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ו, עמ' 12. הראיות העיקריות לזה: רשב"ם השתמש רבות בפירוש זה ומכנה אותו בסתם "יש מפרשים", ובעל הערוך מכנהו פירוש מגנצא. ואף אותם הקוראים לפירוש בשם רבנו גרשום (כספר הנר ושטמ"ק) אין כוונתם אלא לומר שהתחבר הפירוש בבית מדרשו (ולכן גם בעל הערוך עצמו פעמים מעטות קורא לפירוש זה בשם פירוש רבנו גרשום).

279 כמו שכתב הגר"א וסרמן בידיעות נכבדות' שבראש 'קובץ הערות' למסכת יבמות, והאריך להוכיח כן א' אפשטיין, "פירוש התלמוד המיוחס לרבינו גרשום מאור הגולה" (תורגם לעברית בידי עוזיאל פוקס ונדפס בקובץ נטועים, ו [תש"ס], עמ' 105). מסקנא זו עולה בבירור מכך שתשע המובאות בספרי הראשונים מפירוש רבנו אליקים לב"ב (אור זרוע, בבא בתרא, פרק י, אותיות רכט-רלג, רלה, רס; תשובות הרא"ש, כלל פה, סימן יא; ספר האסופות, סימן רצב) מופיעות מלה במלה בפירוש זה. ומה שהקשו במבוא לרגמ"ה, מהר" אור החיים הנ"ל, עמ' 22 שסותר למה שפירש רבנו אליקים בתשובתו, ע"ש, אינה קושיה שכן דרך הראשונים לפרש בתשובותיהם המכוונות אליבא דהלכתא אחרת ממה שכתבו בחידושיהם שבהם לא נטו ממה שקיבלו מרבותיהם (ראה: ר"א יפהן, מבוא לחידושי הריטב"א נדרים, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ז, עמ' 17-16). ומה שכתבו שם שהאור זרוע השתמש בפירוש זה בכל המסכת והעתיקו בסתמא, אינו נכון אלא האור זרוע העתיק בסתמא את פירוש רבנו ברוך מארץ יוון שהוא העתיק רבות מפירוש זה (ראה: י' תא-שמע [לעיל הע' 176], עמ' 365-364), ורק בפרק עשירי היה לפני האור זרוע פירוש זה עצמו ושם אכן העתיקו תחת השם רבנו אליקים (אולם טענת אפשטיין שכל הפירושים המיוחסים לרגמ"ה נכתבו בידי רבנו אליקים אינה נראית, ויש להוכיח על כל מסכת בנפרד, וראה לעיל הע' 276).

ב. פירוש רגמ"ה²⁸⁰ לכל סדר קדשים (למעט זבחים)²⁸¹.

ג. פירוש רגמ"ה לתענית²⁸².

ד. פירוש רגמ"ה למועד קטן²⁸³.

ה. פירושו לפרק כהן גדול מסכת יומא²⁸⁴.

ו. ההשלמה למפרש נדרים כב, ב – כה, ב בכל הדפוסים (ראה לעיל פרק ד).

ז. קטע קטן בסוף מכות כתוספת לפירוש ריב"ן²⁸⁵.

פירושי מגנצא:

ח. פירוש ר' אליקים ליומא²⁸⁶ עד דף פד, ב.

ט. הפירוש המיוחס לרש"י לתענית דף ב, א – ג, א ד"ה בטל וברוחות²⁸⁷.

י. המפרש להוריות המיוחס על ידי ראשוני ספרד ובדפוסים לרש"י²⁸⁸.

280 רב"א יחס את פירוש מסכתות בכורות, ערכין, תמורה ופסח²⁸¹ה לרבנו אליקים (ראה במבוא לשטמ"ק קדשים המצוין בהע' הבאה, הע' 26, 33, 35, 40). מאידך, אור זרוע בפסחים, סימן רטו, הביא מפירוש רבנו אליקים לערכין ג', ב ואילו במיוחס לרגמ"ה פירש להיפך, וצ"ע. במבוא לשטמ"ק מנחות (ראה בהע' הבאה) כתב המהדיר שרובי הדברים שמביא האור זרוע בשם רבנו אליקים נמצאו כלשונם במיוחס לרגמ"ה, ואינו נכון אלא במקומות בודדים, וכרוב המובאות שווה רק בתוכן, ונמצאו אף מקומות לא מעטים שגם תוכן הפירוש שונה לחלוטין.

281 הגרפס בש"ס וילנא והבאים אחריו. החלקים החסרים במנחות נדפסו בשטה מקובצת מהר" י"ד אילן, בני ברק תשל"ח-תשמ"א.

282 הגרפס בש"ס וילנא והבאים אחריו, וי"ל מחדש ע"י ר"ח דיקמן, מכון לב שמת, ירושלים תשנ"ו.

283 י"ל בתוך קובץ ראשונים למסכת מועד קטן, ירושלים תשכ"ו, על פי שני כת"י ובהשוואה למיוחס לרש"י מועד קטן (שכבר התברר שאינו פירוש עצמי אלא ערובב של פירוש רש"י עם פירוש רגמ"ה [ראה: רנ"ג רבינובין, "מורה המורה", מינכן תרל"א; ור"צ הילמן, "פירוש רש"י למסכת מועד קטן", הנאמן כח, כסלו-טבת תשכ"ה]), ועל פי הקטעים הראשונים מפירוש ר"ש בן היתום שהושלמו מפירוש רגמ"ה. ובתוס' רי"ד למ"ק (ש"ק ב, יד, ב ד"ה נגזור; טו, ב; יח, א ד"ה אף) מעתיק פירוש הרגמ"ה בשם "המורה" שהוא כינוי של רש"י בפי הרי"ד, וע"כ שגם לפניו היה הפירוש מיוחס לרש"י, כפי שהיה לפני המדפיסים הנ"ל. אולם בעל שבלי הלקט מייחס הפירוש לרגמ"ה.

284 בכת"י מינכן 216, נדפס ע"י ר"א ליכטנשטיין (מהדיר), "פירוש רבנו גרשום למסכת יומא", בנתיבות ים, ח, [חמ"ד] תשל"ז, עמ' קסח-קעט.

285 נדפס לראשונה במסכת מכות, פפד"א תנ"ט (לא ידוע מהיכן לקחוהו), ומשם בכל הדפוסים.

286 ראה הע' 284. מיוחס לר' אליקים בכתב היד, וכן בשבלי הלקט סימן שיט מלה במלה מפירוש ר' אליקים יומא, עם הביטוי האישי "אמר לן מורה צדק". אך אינו בסגנון פירוש ר"א לבבא בתרא המיוחס לרגמ"ה (ראה לעיל, הע' 279), ולכן נראה יותר שפירוש זה יוחס באיטליה בטעות לרבנו אליקים, וצ"ע עוד.

287 והוא קרוב מאד למיוחס לרגמ"ה (ראה: י"ח דין, רש"י תענית, ירושלים תשס"ד; ר"ע אלטשולר, תקנת עזרא למסכת מעילה, פיטרקוב תרצ"א, הקדמה).

288 ראה הע' 18. אפשטיין האריך להוכיח שהוא מפירושי מגנצא, ועוד ראה לכך מהמאירי (הוריות ה, א; שם יא, ב) המביא מדבריו כ"ש מפרשים" (פירוש זה היה ידוע בפרובנס, ור"י מלוגיל הביאו במסכת הוריות בסתמא). ראה עוד: רי"ח סופר, ברית יעקב, ירושלים תשמ"ה, סימן כז סעיף א; ב' דבליצקי, מבוא לפירוש רש"י על מסכת הוריות על פי כת"י פארמא, ירושלים תשס"ה, ויש לי להשיב על כל דבריו ועוד חזון למועד.

יא. פירוש קדמון להוריות ב, ב – ד, ב, קרוב מאוד למיוחס לרש"י²⁸⁹.

יב. פירוש קדמון לב"ק דף טו, ב – טז, ב²⁹⁰.

יג. המפרש חטיבה ו לנדרים, מתלמידי ר' יצחק ברבי יהודה²⁹¹.

יד. הפירוש²⁹² המובא בשטה מקובצת לנזיר²⁹³, ומכונה "רש"י כת"י" בליקוטי הגאונים שבסוף ספר

"ברית יעקב" לר"י פייתוסי, והוא פירוש מתלמידי ר' יצחק ברבי יהודה²⁹⁴.

פירוש וורמייזא

פירושי וורמייזא²⁹⁵ :

טו. המפרש לנזיר המיוחס בדפוס לרש"י ובכת"י לריב"ן (ואינו לא לזה ולא לזה).

טז. ה"פירוש" לנדרים המובא בשטמ"ק²⁹⁶.

יז. המפרש לנדרים חטיבה ה (לט, א – נ, ב; ס, א – סו, ב; עז, ב – צא, ב).

יח. רש"י כת"י לנדרים²⁹⁷.

יט. פירוש "הגאון" המובא בשטה מקובצת לבכא קמא מסוף פרק מרובה²⁹⁸.

פירושים אשכנזיים למסכתות שלמות:

כ. קונטרס צרפתי קדמון למסכת ביצה²⁹⁹.

כא. פירוש מסכת משקין [מו"ק] לאחד מן הראשונים³⁰⁰. בעל שבלי הלקט מייחסו לרש"י³⁰¹.

כב. הפירוש המיוחס לרש"י למסכת מעילה³⁰².

פירוש ורמ"ה

289 י' ליפשיץ, "פירוש קדמון למסכת הוריות", מוריה כו, גליון ז-ח (אלול תשס"ד), עמ' טו ואילך; נדפס תחילה בקובץ כבוד חכמים, ירושלים תשמ"ב, עמ' נז-ס, אך נפלו שם כמה שיבושים.

290 י"מ דובוביך, "שריד מפירוש קדמון למסכת בבא קמא", ישורון, כ (תשס"ז), עמ' לז-מו.

291 ראה הע' 192 וסביבה.

292 קיימים עוד שרידים מפירוש זה (לדפיס מא, א – מב, א; מז, א – נא, א; נד, א – נה, א) בכת"י בספריית בודליאנה ולא נדפסו (מס' הסרט במחלקה לתצלומי כ"י בבהס"ל F473771).

293 ג, א ד"ה ואמרי; יא, ב; יג, ב; טו, ב; טז, א.

294 אפשטיין, עמ' 164. סגנון הפירוש חרוק מאוד מסגנונו של רש"י, נפוץ בו הביטוי "ולא מפי המורה" הנמצא בכל פירושי רש"י לש"ס ג' פעמים בלבד, ונפוץ בו הביטוי המוזר "לע"א" שאיני יודע לפענחו.

295 פרק זה מבוסס כולו על דברי אפשטיין, וראה הע' 188.

296 ראה פרק ה.

297 ראה פרק ו.

298 אפשטיין עמ' 169-171; א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 344.

299 פרקים א-ב נדפסו בישורון, ט (תשס"א), עמ' א-כג; פרקים ג-ד בישורון, י (תשס"ב), עמ' א-יט; פרק ה בקובץ זכרון ניצוצי אש, לזכרו של הרב אליהו שרגא ניייהויו, [לייקווד] תשס"ד, עמ' נ-נה.

300 י"ל על ידי רמ"ל זק"ש, קובץ ראשונים למסכת מועד קטן, ירושלים תשכ"ו. וראה ע' שרמר, "על הפירושים למסכת מועד קטן המיוחסים לרש"י", בתוך: עטרה לחיים, ירושלים תש"ס, עמ' 534 ואילך ובפרט הערות 71, 73-74, 81. וראה עוד במבוא רמ"ל זקש הנ"ל שאפשר שהמחבר הוא רבנו אליקים.

301 כפי שהראה המו"ל במבוא שם. ויש להוסיף לציוניו: שבלי הלקט, הלכות שמחות, סימן לח, שכתב בשם רש"י שאם יש לו מנעלים ברגליו מותר לנהוג אבילות בשבת. וכ"ה בפירוש שם כד, א ד"ה שמואל. אך כל שאר הראשונים השתמשו בפירוש רש"י האמיתי שהו"ל קופפר.

יירושתנו | ספר רביעי תש"ע

כג. פירוש קדמון למסכת מעילה³⁰³.

כד. הפירוש הראשון שבספר "שני פירושים קדמונים למסכת מעילה"³⁰⁴.

כה. המפרש לתמיד³⁰⁵.

כו. פירוש אשכנזי אנונימי למסכת תמיד³⁰⁶.

פירוש

פירושים אשכנזיים לחלקי מסכתות:

כז. שרידים מפירוש אשכנזי למסכת ראש השנה³⁰⁷.

כח. קטעים מפירוש עתיק לראש השנה³⁰⁸.

כט. קטע מפירוש קדמון למסכת סוכה³⁰⁹.

ל. רש"י סוכה בכת"י מינכן 216 מרף נה ע"א הושלם מפירוש אחר³¹⁰.

לא. "שרידי פירוש ר"א על תענית"³¹¹.

302 ראה: ברכת הזבח ריש מעילה; יד מלאכי, כללי רש"י, אות ו; שם הגדולים, ערך רש"י; שרי חמד, כללי הפוסקים, סימן ח, אות ו; תקנת עזרא ד, א ו-ה, ב; כרם יעקב (סופר), עמ' קמה; תורת יעקב (סופר), סימן רמח; יד אליהו מעילה ג, א. במהדורת שטה מקובצת למסכת מעילה, מהר" רי"ד אילן, בני ברק תשל"ז, נדפסו מכת"י כמה דיבורים חדשים של הפירוש המיוחס לרש"י, ובאחד מהם נזכר פירוש רש"י לבכא קמא. מכאן הוכיח המהדיר כי הפירוש מאוחר לרש"י, ויש להוכיח מזה עוד שאין הפירוש מתלמידי רש"י שדרכם לכנותו "רבי" ולא "רש"י", ראה הע' 384. (ראה עוד א' סופר במבואו לשני פירושים קדמונים למעילה, ירושלים תשכ"ו, כי בעל הפירוש המיוחס לרש"י הוא תלמידו של הפירוש הראשון הנדפס שם). גם לפני בעל עין יעקב עמד פירוש אחר אותו יחס לרש"י, ממנו הביא בפירושו על אגדות מעילה, אבל נראה כי רוב הדברים נטל מלה במלה מפירוש רגמ"ה ומיעוטם מהמיוחס לרש"י ושילב משני הפירושים. כל הראשונים לא הביאו כלל מפירוש רש"י למעילה, ונראה שלא כתב כלל. וראה עוד הערה 384.

303 נדפס בש"ס וילנא והבאים אחריו על פי שטה מקובצת נוסח פליף, וביתר שלמות בשטה מקובצת מהעתקת ר' שלמה עדני (מהר" רי"ד אילן, בני ברק תשל"ז).

304 מהר" א' סופר, ירושלים תשכ"ו. וראה במבוא שם שמחבר הפירוש הוא רבו של בעל הפירוש הקדמון שבש"ס וילנא וכן של המיוחס לרש"י (ומה שכתב רי"ד אילן, מבוא ל¹²⁴⁵⁷שטה מקובצת, ב"ב תשל"ז, שפירוש זה אחר הוא עם הפירוש הקדמון שבש"ס וילנא אינו נכון, כפי שיראה המעיין).

305 ראה: י' גולדשטוף, פירושי הראשונים למסכת תמיד, ירושלים תשמ"ט, במבוא; עזויאל פוקס (הערה הבאה), מבוא, עמ' 107, שדחו את כל ההשערות בדבר זהות המחבר, אך מוסכם שאשכנזי הוא.

306 עזויאל פוקס, "שני פירושים חדשים על מסכת תמיד – פירוש אשכנזי אנונימי ופירוש רבנו שמעיה", קבץ על יד, טו (תשס"א), עמ' 177-126.

307 דפיס י, ב – יב, א; יז, ב – יח, ב. פורסם ע"י א' ארנד, "שרידים מפירוש אשכנזי על מסכת ראש השנה", קבץ על יד, יז (תשס"ג), עמ' 151-139. וראה במאמרו על פירוש רש"י לר"ה (לעיל הע' 16), עמ' 23.

308 דפיס ג, ב ו, א; יז, א – כ, א; כא, א – כג, א. פורסם ע"י א' ארנד, "קטעים מפירוש עתיק על מסכת ראש השנה", קבץ על יד, יח (תשס"ה), עמ' 138-125. בכת"י זה קיים עוד פירוש למסכת סוכה יט, ב – כב, ב; כה, ב – כט, א וחגיגה יט, ב – כ, ב (מבוא, שם עמ' 131-130).

309 דפיס יט, ב – כה, ב. פורסם ע"י רמ"י בלוי, בסוף פירוש ר"א מן ההר למסכתות סוכה, ר"ה ומגילה, וניכר מסגנונו שהוא פירוש אשכנזי קדום.

310 ד' גנחובסקי, מבוא לפירוש ר' אליקים למסכת יומא, ירושלים תשכ"ד, עמ' 47.

311 מהדיר הספר משער שר"א זה הוא רבנו אליקים, אך לא הביא לכך הוכחה. סגנון הפירוש שונה לחלוטין מסגנון פירוש ר"א ליומא (וטענת המהדיר שהמלקט שינה את הסגנון אינה נכונה, כפי שלא שינה את סגנון

יירושתנו | ספר רביעי תש"ע

^[1] תלמוד בבלי, מסכת נדרים, פרק טז, הלכה טז, דף טז, ב'

^[2] תלמוד בבלי, מסכת נדרים, פרק טז, הלכה טז, דף טז, ב'

^[3] תלמוד בבלי, מסכת נדרים, פרק טז, הלכה טז, דף טז, ב'

^[4] תלמוד בבלי, מסכת נדרים, פרק טז, הלכה טז, דף טז, ב'

אצור החכמה

- לב. המפרש לנדרים חטיבה א (ב, א – ד, ב).
- לג. המפרש לנדרים חטיבה ב (ה, א – כב, ב).
- לד. המפרש לנדרים חטיבה ד (כה, ב – לט, א; נא, א – ס, א), והוא ממפרש צרפתי.
- לה. פירוש מבית מדרשו של רש"י לקידושין מרף סו, ב³¹².
- לו. בפירושי רגמ"ה לבבא בתרא כת"י אוקספורד³¹³ נוספו דברים רבים מתכמי אשכנז בודורו של רש"י, ובקצת מקומות הוחלף לגמרי פירוש רגמ"ה בפירוש אחר³¹⁴.
- לז. פירוש קדמון לבבא בתרא קב, ב – קז, א; קכת, א – קלב, א; קלה, א – קלז, ב³¹⁵.
- לח. פירוש קדמון לבבא בתרא ל, א – לב, ב³¹⁶.
- לט. פירוש קדמון לקדשים: מנחות מד, ב – מט, א; תמורה לב, א עד סוף המסכת; מעילה ב, א³¹⁷.
- מ. פירוש קדמון לזבחים ב, ב – ט, א³¹⁸.
- מא. פירוש רש"י הנדפס למנחות פרקים ז-³¹⁹.
- מב. קטע מפירוש קדום לחולין³²⁰.
- מג. פירוש רש"י הנדפס לשלושת הדפים האחרונים של מסכת בכורות³²¹.
- מד. פירוש קדמון למסכת ערכין ת, ב – יט, א³²².
- מה. פירוש קדמון לתמורה ל, א – לא, א³²³.

שאר הספרים (שליקט), אך כבר כתבנו לעיל הע' 286 שיחוס הפירוש ליומא מוטל בספק.

³¹² א'. קופפר, פירוש מס' קידושין, ירושלים תשל"ו (יו"ל עפ"י כתב יד של האקדמיה להיסטוריה במדריד בצרורף מבוא והערות ע"י אפרים קופפר). לדעת קופפר (מבוא עמ' ו-ז) מחבר הפירוש הוא ר' מאיר בן שמואל מורמרוג, וא"א אורבך בבעלי התוספות פקפק בזה. לפני מחבר "שטה לא נודע למי" לקידושין היה את הפירוש לכל המסכת ביחוס לרש"י, ראה הע' 18.

313 נדפס ע"י הוצ' אור החיים (חמושו"ד), בשם פירושי רגמ"ה.

314 י"מ תא שמע, "על פירוש רגמ"ה לתלמוד", קרית ספר, נג (תשל"ח), עמ' 358. ראה הע' 277.

315 רמ"י בלוי, שיטת הקדמונים למסכת בבא בתרא, ניו יורק תשמ"א-תשמ"ב. פירוש זה נכתב בידי מחבר הפירוש לערכין המובא להלן אות מד וראה בהערה שם.

316 בשיטת הקדמונים הנ"ל.

317 ש' גאטעסמאן, "פירוש קדמון לסדר קדשים", ישורון, יד (תשס"ד), עמ' כז-מ. ובכת"י על ב"ב, כריתות ותמיד.

318 רמ"י בלוי, שיטת הקדמונים למסכת זבחים, ניו יורק תשל"ד.

319 בשטה מקובצת חולין כג, ב ד"ה ואמר ר"י כתב שהוא לרבנו אליקים, ויש להעיר שבפירוש זה מצויים הביטויים: מ"ר ז"ל, רבותינו ז"ל, כ"ש, שאינם מסגנון ר' אליקים, לא בפירוש ליומא [לעיל, אות ח] ולא לפירוש לבבא בתרא (ראה הע' 279), וכל ראשי התיבות המיוחדים לרבנו אליקים אינם בו. ובשטה מקובצת במנחות לא ייחסו לר' אליקים, רצ"ע עוד.

320 ש' אסף, "מפירושיהם ותשובותיהם של ראשונים", תרביץ, יט (תש"ח), עמ' 36-38.

321 הפירוש אינו לרש"י, ראה תשמ"ק בכורות נו, ב; מלאכת שלמה שם פרק ט משנה ז; אפשטיין, עמ' 177 הע' 136. וכן מוכח מתוס' שם מח, א ד"ה מפי, וגם הרע"ב ועין יעקב העתיקו כפי רש"י כת"י שהביא בשטמ"ק ולא כנדפס. אך ראה: ר"א מגיד, בית אהרן, כרך א, עמ' קיח, שלדעת זו מהדורה קמא של רש"י, ואינו נראה.

322 רמ"י בלוי, שיטת הקדמונים למסכת ערכין, ניו יורק תשל"ד. לדבריו, הפירוש הוא של מחבר הפירוש לב"ב המובא לעיל אות לו. רי"ד אילן, מבוא לשטמ"ק קדשים, ב"ב תשנ"ב, סבור שהוא רבנו אליקים, ואינו מוכרח.

323 רמ"י בלוי, שיטת הקדמונים למסכת תמורה, ניו יורק תשל"ד.

אצור החכמה

פירושי ריב"ן:

מו. מסכת פסחים נה, א – עט, א³²⁴.

מז. מסכת יבמות ט, א – מה, ב; נו, ב – סא, א³²⁵; נו, ב – נח, ב; גט, ב – ס, ב; סה, ב – סז, ב³²⁶; מו, ב – סד, ב³²⁷. קטעים מפירוש זה יוחסו³²⁸ למהדורא קמא של רש"י³²⁹.

מח. פירוש ריב"ן למסכת כתובות נדפס ברובו³³⁰, פעמים תחת השם "מהדורא קמא דרש"י"³³¹.

מט. מסכת סנהדרין כ, א – כב, ב³³².

נ. חלקים מהפירוש המיוחס לרש"י לפרק חלק³³³ (סנהדרין צ, א – קיג, ב) הם מפירושי ריב"ן³³⁴.

³²⁴ פרוש מסכת פסחים לר' יהודה בר נתן, א' קופפר, ירושלים תשמ"ד. יחוס הפירוש לריב"ן הוא על פי תוס' חכמי אנגליה נה, א ד"ה וחכ"א; נז, א ד"ה בראשונה, בהן הובא פירוש ריב"ן ונמצא בפירוש זה (נה, א ד"ה וחכ"א וד"ה מעיקרא; נז, א ד"ה ת"ר) כמעט באותה הלשון. קופפר יחס את כל הפירוש שבכת"י זה למסכת פסחים לריב"ן, וראה במבוא הע' *9 שחש בחולשת דבריו. גם רוב מה שהובא בתוס' חכמי אנגליה מריב"ן לא נמצא, ונדחק בהע' 17 ליישב שדברים אלו לקוחים מפסקי ריב"ן, ואינו נכון שהרי רובם אינם נוגעים לפסק הלכה, אלא הפירוש לשאר המסכת הוא פירוש רש"י ורק נוספו בו קצת הוספות מפירוש ריב"ן (וזהו הטעם לכך שהדברים שהובאו בתוס' חכמי אנגליה לט, ב ד"ה ארבעה בשם ריב"ן מופיעים שם, וכן בדף לט, א מביא "נימוקי רבי" כדרך ריב"ן).

325 א' קופפר, פירוש מסכת יבמות לר' יהודה בר נתן, עפ"י כת"י שבספריית אנג'ליקה ברומא, ירושלים תשל"ז.

326 מכת"י שוקרון. אנ"צ רות, "מפירושי ר' יהודה בר נתן", ספר היובל לכבוד שמואל קלמן מירסקי, ניו יורק תשי"ח, עמ' 292-311. נדפסו גם ע"י רמ"י בלוי, ראה בהע' הבאה.

327 מכ"י אוקספורד (עם כ"י שוקרון, ראה בהע' הקודמת). רמ"י בלוי, שיטת הקדמונים על מסכת יבמות, ניו יורק תשמ"ו. נ, א – נג, א נדפסו גם בידי ה' פרוש, כבוד חכמים, ירושלים תשמ"ב, עמ' כט-לט, עם מבוא והערות.

328 רמ"י בלוי, שיטת הקדמונים למסכת יבמות, ניו יורק תשמ"ו, בשיטה מקובצת. שיטה מקובצת זו היא ליקוטי רב"א שהעתיק ר' אברהם פליף, ואינה שטה מקובצת שנדפסה בספר הזכרון טוב משה, אשר אינה לרב"א.

329 ר"י אלמאנדרי מעתיק בסתמא בכל המסכת את פירוש ריב"ן, וכדאי שיתעוררו אנשי מעשה להו"ל את פירוש הריב"ן ליבמות ע"פ כל המקורות הנ"ל, בתוספת הציטטות מפירוש הריב"ן ליבמות שבספרי הראשונים.

330 י"נ אפשטיין, "פירושי רבינו יהודה בר נתן לכתובות", נספח לתרביץ ד (תרצ"ג), עמ' I-IV, 185-1; נדפס גם בספרו מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ג, ירושלים תשנ"א, עמ' 268-81. הפירוש נדפס ע"פ כת"י אנטונין (פג, א – צג, ב), ועל פי ה"מהדורא קמא דרש"י" בשיטמ"ק (טז; נב, א – סה, ב; ע, א – קיב, א), וכן על פי פירושי רבנו יהונתן מלוגיל. במאמרו "לפירושי ריב"ן" (ראה הע' 1) הראה אפשטיין כי פירוש זה אינו לרש"י אלא לריב"ן, ובמאמר מאוחר יותר ("למהדורא קמא דרש"י לכתובות", תרביץ יב [תש"א], עמ' 81-79; מחקרים בספרות התלמוד, עמ' 77) מצא כי ריב"ק משפירא בספרו 'יחוסי תנאים ואמוראים' (ערך 'יעקב בן נפתלי') מביא קטע ארוך מפירוש ריב"ן לכתובות, הנמצא מלה במלה במהדור"ק דרש"י המובאת בשטמ"ק צו, א ד"ה שתפסה. ראה עוד: י"ל הכהן מימון, יחוסי תנאים ואמוראים, ירושלים תשכ"ג, עמ' שמד, הע' 3. על אודות הראשונים אשר נראה שמייחסים חיבור זה לרש"י, יש לי אריכות דברים.

331 ראה בהע' הקודמת, וכן הוא בש"ס מהדורת עוז והדר.

332 סנהדרי גדולה למסכת סנהדרין, ח (ירושלים תשנ"ב). כל מה שהביאו הראשונים בשם ריב"ן נמצאו בפירוש זה, אולם שאר הדפים מאותו כת"י (כד, לא-לד) שנדפסו שם אינם אלא מפירוש רש"י עם שלוש הוספות שהוסיף הסופר מפירוש ריב"ן, וכמו בתוס' חכמי אנגליה לפסחים (ראה הע' 324).

333 פירוש רש"י לפרק חלק הינו לתלמידו, ראה: אפשטיין; ש' ליברמן, שקיעין, ירושלים תרצ"ט, עמ' 94-96; רד"צ הילמן, פירוש הרשב"ץ על ברכות, בני ברק תשל"א, עמ' לב הע' 13; י' ליפשיץ, מבוא לסנהדרי גדולה, ח, ירושלים תשנ"ב, עמ' 17 (וחזר בו ממה שכתב במבוא לסנהדרי גדולה, א, ירושלים תשכ"ח, עמ' 68); ח'

^[1] הדפסה בריוולוציית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התוכנה

^[2] הדפסה בריוולוציית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התוכנה

נא. מסכת מכות יט, ב – כד, א³³⁵.

פירוש תלמידי רש"י:

נב. פירוש מבית מדרשו של רש"י לסוכה ב, א – כ, ב³³⁶, הריטב"א יתסו לרש"י³³⁷.

נג. המיוחס לרש"י תענית³³⁸.

נד. פירוש רבנו שמעיה למסכת תמיד, נדפס בספר "פירוש הראשונים תמיד"³³⁹.

פירוש רשב"ם:

נה. פירוש רשב"ם לפרק ערבי פסחים³⁴⁰.

נו. פירוש רשב"ם למסכת בבא בתרא מדף כט³⁴⁰.

נז. קטע מפירוש רשב"ם למסכת עבודה זרה³⁴¹.

נת. פירוש רש"י על הלכות הרי"ף בשני פרקים אחרונים של מכות נלקט מפירוש רשב"ם³⁴².

^[מקור: תוס' 334:20] מרחביה, תרביץ לג (תשכ"ד), עמ' 283-286; הנ"ל, "עוד לשאלת רש"י לפרק 'חלק'", תרביץ לה (תשכ"ו), עמ' 293; י' פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי, ירושלים תשל"ה, עמ' 306-335; ריי"ח סופר, מנוחת שלום, ד, ירושלים תשס"ב, סימן טז; הנ"ל, ברית יעקב, ירושלים תשמ"ה, עמ' ירד; הנ"ל, כנסת חיים, ירושלים תשנ"ג, עמ' קע. וראה הע' 18.

334 דברי הגהות ר"פ על סמ"ק, סימן ד (ומשם הובא ברשב"ץ לברכות ה, א ד"ה להגן) בשם ריב"ן, נמצאו במלואם בפירוש המיוחס לרש"י לפרק חלק. הפירוש מתאים לסגנון פירוש הריב"ן ליבמות, כתובות ומכות. וראה עוד א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 39 הע' 20, שהביא עוד דבר המובא בשם ריב"ן ונמצא במפרש פרק חלק. לפיכך ברור שלפחות חלק מהפירוש לפרק חלק הוא לריב"ן, ומסתבר מאד שכל הפירוש הוא לריב"ן וכדעת אפשטיין (אך נראה שמדף ק', ב חוזר לפירוש רש"י, וצ"ע עוד).

335 השלימו בו הסופרים את פירוש רש"י. וראה הע' 24.

336 א' קופפר, פירוש מסכת סוכה מבית מדרשו של רש"י, ירושלים תשמ"ד (וראה במבוא). מה שניסה להראות קופפר שפירוש זה התחבר בידי רבנו שמעיה, מאחר ובראשונים הובאה שטה מחודשת בשם "רבנו שמעיה בברכות" ונמצא כשטה זו בפירוש זה, אינה ראייה מאחר שאותם ראשונים כתבו שרבנו שמעיה כתב כן בשם רש"י, ומוסכם שפירוש זה נכתב בידי תלמיד רש"י ומן הסתם סבר כדעת רבו. כמו כן, לא מצאנו עדות שרבנו שמעיה חיבר פירוש למסכת סוכה.

337 אבל המאירי ורבנו אברהם מן ההר מעתיקים בכל המסכת את פירוש רש"י כלפנינו, ורק בדף יג, ב הביא ראמ"ה פירוש תלמיד רש"י, ונראה שנחסר עמוד מפירוש רש"י והשלימו הסופר מפירוש תלמידו בלא ציון.

338 רשום בכתב יד שהיא לתלמידי רש"י, ויש לזה הוכחות רבות, ואכמ"ל. ואמנם דף וחצי בראש הפירוש שבדפוס אינו מפירוש תלמידי רש"י, וכדלעיל אות ט והע' 287, אולם בשני כתי"ב ובדפוס ספדר יש פירוש תלמיד רש"י" אף לרפים אלו, ופורסמו ע"י י"ח דין, רש"י תענית, ירושלים תשס"ד, בצירוף מבוא והערות.

339 ובמהדורה חדשה בקבץ על יד (ראה לעיל הערה 306), וראה במבוא שם שיחוס הפירוש לרבנו שמעיה אינו ודאי, אך ברי שנכתב בידי תלמיד רש"י.

340 בכל דפוסי הש"ס. מהדו"ק של פירוש זה לרפים כט, א – נד, א נדפסה בגמרות דפוס פיזור וי"ל מחדש ע"י מ"ל קצנלבויגן, פירוש רשב"ם הקצר, ירושלים תשמ"ה, ועיי"ש במבוא עמ' יב שהבי" השתמש בשתיחן.

341 א' עפשטיין, אוצר טוב יד עמ' 1.

342 אפשטיין, עמ' 185.

נספח ב: הבאות מדומות

בנספח זה תבוא רשימת המובאות אשר כותב השורות או חכמים אחרים היו סבורים מתחילה שהן מרש"י נדרים, ולאחר עיון ובדיקה נתבררו כטעות הדפוס או כדברי רש"י במסכת אחרת.

א. תוס' כו, א: "כן נראה לרש"י". לשון "כן נראה" בסוף הדיבור מורה דרך כלל על חידוש מבעלי התוס' ולא על דבר המפורש ברש"י, לכן נראה ש"רש"י" כאן הוא "רבינו שיחיה"³⁴³ והוא רבנו פרץ³⁴⁴.

ב. תוס' כט, ב ד"ה מירי: "כדפ' רש"י לעיל", ולעיל שם כתבו כן כסתמא, וצ"ל כדפרשי' לעיל³⁴⁵.

ג. תוס' מט, ב ד"ה בחסיסי: "דלפירוש רש"י וכו'", וכונתו לפירוש רש"י בפסחים לט, ב³⁴⁶.

ד. תוס' פו, ב ד"ה הקדש: "ופירש רש"י", וכונתו לפירושו בפסחים ל, ב וגיטין מ, ב³⁴⁷.

ה. בתוספות וליקוט ראשונים מתלמידי ר"פ עו, ב ד"ה וסבר: "פירש הקונטרס", אך במקור שבפסקי הרא"ש ליתא תיבת "הקונטרס"³⁴⁸.

ו. בתוספות ישנים כז, ב ד"ה שהיא: "חמור עליהם איסור תרומה ופרש"י", והיא טעות סופר וצ"ל ופרשי, מלשון פרישה³⁴⁹.

ז. בפירוש הרא"ש ט, א ד"ה טוב: "פירש הקונטרס", והוא מרש"י חולין ב, א.

ח. בחידושי הריטב"א טז, ב וברנב"י בשטה מקובצת שם, כתבו שרש"י גורס "לא שבועה לא אוכל לך", ואף שיתכן שהוא מרש"י נדרים, נמצא ברש"י שבועות יט, ב.

ט. בחידושי הרשב"א מה, א ד"ה ואבע"א: "וכדפירש רש"י ז"ל לעיל וכו' וכטעמא דפרש"י ז"ל לעיל", אבל בהכרח להגיה "וכדפרישית לעיל וכו' וכטעמא דפרישית לעיל"³⁵⁰, היינו מה שכתב הרשב"א עצמו לעיל³⁵¹.

343 ובהגהות ישנות "כן נראה למורינו שיחיה", כדרך תוס' תלמידי רבנו פרץ להביא את דברי "מורינו שיחיה", ונראה שהיה כתוב מעיקרא "כן נראה למרש"י".

344 תוספות לנדרים הן מתלמידי רבינו פרץ, והארכתי בזה עוד במק"א. ראה: א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 618.

345 הגהות ישנות; צומבר, עמ' 9.

346 ובתחילת דבריהם כתבו בתוס': "וכן פר"י בפרק כל שעה", וסיימו: "ור"ח פירש וכו' ופירושו נראה יותר דלפירוש רש"י וכו'", פתחו ברי"ו וסיימו ברש"י. ונראה לבאר שבמקום "פר"י בפרק כל שעה", צ"ל "פרש"י בפרק כל שעה", וכן הגיהו בהגהות וציונים שבש"ס עוז והדר, וכו"ה בתוס' הרא"ש.

347 ראה א"מ ליפשיץ, כתבים, ירושלים תש"ז, עמ' עז הע' 50, שהוכיח מכאן שלתוס' היה פירוש רש"י לנדרים (ונגדור אחריו ר' הלפרין, רש"י חייו ופירושו, בני ברק תשנ"ז, עמ' 730), ומקור דבריו: א' וייס, לתולדות רש"י, בית תלמוד, ב (תרמ"ב), עמ' 195, ודחה תתוס' מט, ב ופו, ב אפשר שהם מרש"י לפסחים, וליפשיץ הנ"ל (וי' פריימאן, הצופה לחכמת ישראל, יב, עמ' 241) הביאו רק את תחילת דבריו ולא את ישובו.

348 ראה הע' 37.

349 ר"א הלפרן, תוספות ישנים למסכת נדרים, לונדון תשכ"ו, בהערה שם. תוספות ישנים מביאים עוד שלוש פעמים מרש"י, אך אודות כולם צויין במפורש שהם מרש"י במסכתות אחרות, ראה ברשימת האישים שם.

350 צומבר עמ' 9. ההסבר לטעות זו, שהרשב"א כתב וכדפרי' והמעתיק העתיק וכדפרש"י, והמעתיק שאחריו הוסיף מדעתו תיבת ז"ל (והיא תופעה מצויה בראשונים, ראה מבוא לתוס' הרא"ש גיטין, מה"ק, ירושלים תשנ"ז, הע' 32, שבאחד מכתה"י שם הוסיף המעתיק תואר ז"ל בכל מקום שהוזכר רש"י), וכיו"ב להלן אות טז.

351 מז, א ד"ה אמר עולא, וכעין זה הביא בשטמ"ק. רק לאחרונה נתגלה כת"י של חידושי הרשב"א לנדרים

רמב"ם (1175–1234)

י. ברנב"י בשטה מקובצת סוף פרק א: "כדפרש"י", ומאחר ואלו ממש דבריו בתחילת דבריו שם בסתמא ולא בשם רש"י ע"כ צ"ל **כדפרישית**[[]^{352]}.

יא. ברפוסי שו"ת מהר"ח אור זרוע :[[]^{353]} "מדאמר תלמודא פרק אין בין המודר (נדרים לג, ב) וכו' התם ע"כ פליגי וכו', לא שכיחא התם כדפי' רש"י וצ"ל פירש דהולכי לדבר מצוה" וכו', ונראית כונתו לרש"י בפרק אין בין המודר"[[]^{354]}, אך לשונו מגומגמת[[]^{355]}, וצ"ל כמו שנדפס מחדש[[]^{356]}: "דאיתא שם לא שכיחא התם כדפי'. ורש"י וצ"ל פירש בהולכי וכו'".

יב. בשו"ת הריב"ש המיוחסות[[]^{357]} הביא את דברי רש"י לנדרים כח, "א, והלשון נמצא בפסקי הרא"ש, ולכן נראה שצ"ל "הרא"ש"[[]^{358]}.

יג. בתוס' וליקוטי ראשונים מתלמידי רבינו פרץ[[]^{359]} מו, ב: "ועוד כתב האשירי בשם ה"ר שלמה הצרפתי", אבל באשרי שלפנינו[[]^{360]}: "ה"ר שלמה ב"ר אברהם הצרפתי", והוא רשב"א מן ההר.

יד. רי"ן בשטמ"ק[[]^{361]}, י, ב ד"ה ששנה: "פירוש וכו' ככתוב ברש"י", אולם המילים "וכו' ככתוב

פירוש רש"י

בספריית מוסקבה גינצבורג (ומספרו במחלקה לכת"י שבבהס"ל F43041), וראוי לבדוק מהי הגירסה שם, מאחר וחיידושי הרשב"א נדפסו עד כה מדפו"ר ושטמ"ק (ויש להשלים מכת"י זה את החסר בנדפס מדף עד, ב

ערך דף עו, ב.

352 ראה י' פריימאן (לעיל הע' 347); ד' צומבר (הע' 350), עמ' 2, ולא חש שהיא אותה טעות שהוא עצמו זיהה בדברי הרשב"א.

353 **שאלות ותשובות** מהר"ח אור זרוע, לפסיא תר"כ, סימן קפג.

354 ונראה שלדברים אלו כונת א' ברלינר (במאמרו שבספר רש"י, ירושלים תש"א, עמ' יג) כי בתשובות מהר"ח או"ז מביא מרש"י לנדרים, ושם ציין סימן מה וליתא שם, וכנראה נשתבש הציון כמו רוב הציונים שבמאמר זה שאינם מדויקים.

355 כי נראה שהמובא מרש"י מוסב על המשך הדברים גבי הולכים לדבר מצוה (ונמצא ברש"י סוכה כה, א ד"ה פטורין), וגם מרהיטת לשונו משמע שמה שכתב לעיל הוא מדברי עצמו, וגם כפל הלשון "כדפי' – פירש" אינה מובנת.

356 תשובות מהר"ח אור זרוע, ירושלים תשס"ב, נדפסו מתוך אותו כתב יד שעמד לפני המדפיס הראשון.

357 סימן ט.

358 ר"א ליכטנשטיין, מבוא לחדושי הר"ן לעבודה זרה, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ן, הע' 45. ולשון התשובה "וכתב הרא"ה וכו' וכן הסכים רש"י" איננה מתאימה כלל בסגנונה, שיסכים רש"י לדברי הרא"ה.

359 המכונה על שם רבנו פרץ ותלמידיו, ראה פרק ו.

360 פסקי הרא"ש, פרק ה, סימן ב. וכן הוא גם בתוס' הרא"ש דף מו, ב ובחיידושי הרשב"א שם.

361 והזרת של הרי"ן המובא בשטמ"ק אינה ידועה. נראה שאינו צרפתי או אשכנזי מכך שממנהגו לפלפל רבות בדברי הרמב"ם והראב"ד (גם חיידושי הראב"ד ובעלי הנפש נכ, ב ד"ה לא' חביבים עליו), וביאוריו להגדות חז"ל קרובים לדרך הפילוסופיה הספרדית. מאידך נהיר שאינו ספרדי, שהרי כתב (כג, ב ד"ה ודעת): "בספרד נהגו" לעומת "מנהגנו". מכל זה נראה שהוא בן פרובינצא הסמוכה לספרד, בה הורגלו החכמים (המאיירי, ראמ"ה, ועוד) לדרך בדברי הרמב"ם והראב"ד. מן החכמים שהביא דבריהם: רב אחא גאון (ח, ב ד"ה ויחיד), הגאונים (כ, ב ד"ה הויין), הערוך (ט, ב ד"ה כשהן תוהין; כה, א ד"ה ארוותא; נ, ב ד"ה קולחא. גם בדפים מח, ב ד"ה דהו; לו, ב ד"ה ושום; פט, ב ד"ה רהיט העתיק את דברי הערוך בסתמא), רש"י (ראה הע' 27), ר' יוסף אבן פלט (ח, ב ד"ה ויחיד), הראב"ד (כ, ב ד"ה הויין; כג, ב ד"ה ועוד; כה, ב ד"ה אבל ועוד מקומות), ר"ת (כג, ב ד"ה ודעת), הרמב"ם (מקומות רבים), תוספות (לח, א ד"ה אפילו). נמצא שהחכמים האחרונים שהביא הם הרמב"ם ותוספות. לפי זה נראה שהיה בתקופת הרמב"ן ולכל המאוחר בתקופת הרשב"א והריטב"א.

ברש"י" לא יצאו מקולמוסו של הרי"ן אלא של מלקט השטמ"ק[[]^{362]}.

טו. בשטמ"ק טז, א סד"ה רב אשי: "כן נראה בעיני השטה וקרוב הוא למה שפירש רש"י ז"ל הרא"ם ז"ל", ונראה שצ"ל "כן נראה בעיני השטה, הרא"ם ז"ל. וקרוב הוא למה שפירש רש"י ז"ל", והיא הוספה ממלקט שטמ"ק נדרים[[]^{363]}.

טז. בשטמ"ק כתובות מט, א ד"ה דתנא: "הקשו בתוס' דהא איצטריך לכדפירש רש"י ז"ל בפרק בתרא נדרים", אבל בתוס' לפנינו "דהא איצטריך לכדדרשינן בפרק בתרא נדרים", ומכך שגם השטמ"ק הביא את לשון משנת נדרים ולא את דברי רש"י, ורק בהמשך כתב "ודע דיש מי שפירש [הרנב"י]" וכו', וסיים: "ומיהו רוב המפרשים פירשו שם דקרא קא דריש", נראה שט"ס נפלה בשטמ"ק וצ"ל "דהא איצטריך לכדפרשינן בפרק בתרא נדרים".

יז. בכסף משנה[[]^{364]} כתב: "משנה פרק אין בין המודר וכו' פי' (רש"י) אינה פנויה" וכו', והעתיק שם את כל לשון המפרש מג, א ד"ה אינה פנויה עד סוף ד"ה ואם. אבל תיבת "רש"י" נוספה בסוגריים בירי המדפיסים החדשים ובדפוסים הישנים ליתא[[]^{365]}.

יח. הרי"ד בספר המכריע[[]^{366]}: "והמורה פירש בריש נדרים כל כינויי שבועה כשבועה", אך אף שבכל מקום שכתב הרי"ד "המורה" כונתו לרש"י, כאן הוא פליטת הקולמוס ואין כונתו לרש"י אלא למפרש[[]^{367]}.

ידויה"ח (1234)

נספח ג: דעת האחרונים על המפרש המיוחס לרש"י

בנספח זה יפורטו בקצרה דברי האחרונים על אודות שלילת יתוס "המפרש" לנדרים לרש"י.

א. הבית יוסף[[]^{368]}, הב"ח[[]^{369]}, המגן אברהם[[]^{370]}, הגר"א[[]^{371]} והתורה תמימה[[]^{372]} מכנים את הפירוש המיוחס לרש"י **בשם "המפרש"**.

פסוק טזאמ"ז

362 כדרכו לאורך כל החיבור לקצר במקום שהדברים מופיעים ברש"י ותוס' הנדפסים על הדף (כגון כאשר מביא דברי תוס' הרא"ש שחלקם נמצא בתוס' הנדפס, כותב "וכו' ככתוב בתוס'").

363 כדרכו לציין על הפירושים שהם כשיטת רש"י או הר"ן וכיוצא בזה (יד, א ד"ה אז וד"ה והרי"ן ז"ל; כא, ב ד"ה אילו; כט, ב; לא, ב ד"ה לשגורן; לד, א ד"ה תנן ושם ד"ה והרא"ם).

364 הל' נדרים ח, יב.

365 וכן במהדורת שבתי פרנקל. דלא כמו שסבר י' פריימאן, לעיל הע' 347, שהמדפיסים הקיפו תיבת רש"י בחצי עיגול להורות על ספיקו (ושם צויין לכסף משנה ט, ח ולא מצאתי שם).

366 סימן צ, והובא בשבלי הלקט סי' מח.

367 לפני הרי"ד לא עמד רש"י לנדרים (ראה הע' 7), ובתוספותיו טז, א הביא את "המפרש" (אף שלא נמצא במפרש לפנינו מה שהביא הרי"ד בשם המורה, הרי המפרש ב, א – ד, ב אינו המפרש טז, א וכדלעיל פרק ג). קושיה זו הקשו כל בעלי התוס' והביאו את תירוץ ר"ת, ובמאיירי (עמ' יא) כתב תירוצים שונים ולא הביא תירוצ מרש"י.

368 או"ח מז על המפרש פא, א; חו"מ קפו על המפרש לא, ב (ולשונו "דלא חש לקמחיה", ראה לעיל הע' 121). לעומת זאת, בהלכות נדרים (רטז), ריז שלוש פעמים, (ועוד) הובאה לשון המפרש נב, א ונו, א בשם "רש"י", ואף לשון המפרש לא, ב (באותו עמוד שבתיה"מ כתב "דלא חש לקמחיה") הובאה בסוף סימן ריז בשם רש"י ומדייק מלשונו הלכה, ובסימן רכז ד"ה דוע: "ודע שרש"י פירש בפרק הדר (עירובין סד, ב) פותחין בחרטה וכו' וכיוצא"ב פירש בפרק נערה המאורסה (נדרים עז, ב) והוא ז"ל גורס וכו' ובפרק ארבעה נדרים (כא, ב) כתב קסבר" וכו', הרי שדעת הב"י שהפירוש לנדרים הוא מרש"י. כדי ליישב את הסתירה צריך לומר שבית יוסף הלכות נדרים נכתב קודם שנכתב בית יוסף או"ח וחזו"מ, ועדיין לא התברר לו שמפרש נדרים אינו רש"י

^[1] תלפסח ברוילעזניט מסך - לתלפסח איכותיות תלפס ישרות מן התלפסח

^[2] ירושתנו - ד: מכון מורשת אשכנז {7} {168} עמוד מס: 235 תודפס ע"י אוצר החכמה

^[3] תלפסח ברוילעזניט מסך - לתלפסח איכותיות תלפס ישרות מן התלפסח

^[4] ירושתנו - ד: מכון מורשת אשכנז {7} {168} עמוד מס: 234 תודפס ע"י אוצר החכמה

- ב. בכתבי רעק"א³⁷³ והתח"ס³⁷⁴ הוא נקרא "המפרש המכונה רש"י".
- ג. ר' בצלאל אשכנזי³⁷⁵, רמ"ע מפאנו³⁷⁶, כנסת הגדולה³⁷⁷, מהרי"ט אלגאזי³⁷⁸, דרך המלך³⁷⁹, כהונת עולם³⁸⁰, יעב"ץ³⁸¹, משמרות כהונה³⁸², אמת ליעקב³⁸³, ושלמי נדרים³⁸⁴, ר' צדוק הכהן מלובלין³⁸⁵

(ואין זה סותר למקובל נראה מ' פרידס, מבוא השלחן, חולון תש"ס, עמ' קא) כי הב"י כתב ספרו כסדר הטור, כי לכל כלל יש יוצאים מן הכלל). ראה עוד נספח ב, אות יז.

369 בהגהות הב"ח פא, א אות ג (ובדף פה, ב אות ב; פו, ב אות א; פז, א אות א מכנהו 'הפירוש שלפנינו', וראה עוד דבריו בדף ס"א, א אות ג), וכן במקומות שהב"י מכנה אותו המפרש (ראה בהע' הקודמת), ובהו"מ קפו כתב שרש"י בב"מ חולק על המפרש בנדרים. אבל בשאר המקומות קורא אותו בשם רש"י כמקובל. לעומת זאת בנויר (מה, ב) דחק הב"ח (על המפרש ד"ה או שולקן) להשוות את דבריו לרש"י בנדרים, וע"כ שסבר ששניהם מרש"י ולכן לא פירש את דברי המפרש נזיר כפשוטם (כשיטת הר"ן בנדרים מט, א ד"ה הנודר), וכן הוכיח בגליוני הש"ס ריש נזיר. אך יתכן שסבר הב"ח שפירושי נזיר ונדרים יצאו מקולמוס אחד אף שאינו רש"י (ראה: נ"י הכהן, אוצר הגדולים אלופי יעקב, ח, בני ברק תשכ"ז-תשל"ל, עמ' קנז).

370 או"ח א ס"ק י"ד ראה ושאלתי על המפרש י, ב; או"ח תקצא ס"ק ז על המפרש לא, א.

371 יו"ד רז ס"ק ב על המפרש ג, א.

372 שמות ד, יח אות י (ור"ח סופר, "על ספרים וסופרים", ישורון, י [תשס"ב], עמ' תשעו, תמה על שבתוספת ברכה [נבראשית יד, כ] כתב שרש"י הולך לשיטתו בנדרים, ויש להעיר שבתוספת ברכה כבר ביאר דבריו: "כלומר לשיטת מסקנת הגמ' שם").

373 גליון הש"ס סוטה ח, א על המפרש נדרים עג, א.

374 חידושי גיטין עה, א סד"ה ת"ר.

375 ראה בפרק ה באריכות את ביורו דעתו.

376 תשובות, ונציה ש"ס, סימן כו. השואל שם הקשה שלוש קושיות חזקות על המפרש נדרים (ו, א; יב, א; כט, א) והשיב לו הרמ"ע תשובות דחוקות וסיים: "כל זה דחקתי עצמי להעמיד דברי אותו מפרש, כדי שלא יהא האומרם טועה בדבר משנה, אבל האמת שבפירושי רש"י הנמצאים בכתיבת יד, והמה מוגהים ונאמנים יותר מן הדפוס, במסכתא הזאת אין בהם אותו הלשון, ודבריהם מכוונים לפשט ההלכה ככל דברך הטוב" (כלומר, שבקובץ כת"י הנמצא בידי הרמ"ע הכולל פירושי רש"י על הרבה מסכתות, ובשאר מסכתות הנוסח שבכת"י משופר יותר מן הנדפס שיש בו כמה טעויות דפוס, ואם כן כתב היד נאמן יותר מן הדפוס, וכיון שבמסכתא זו בכתב היד יש פירוש שונה לגמרי מן הנדפס ומכונן יותר לפשט ההלכה ואין בו דברים תמוהים, על כן בודאי הפירוש שבדפוס אינו מרש"י, וצומבר, עמ' 9, לא הבין דבריו).

377 חו"מ קפו על המפרש לא, ב.

378 חידושי בכורות, פרק ג, אות ב הראשונה ס"ק ד, דף קמב במהד' תשנ"ג, ובש"ס וילנא (סוף בכורות) יז, ב: "כבר נודע דפירוש מסכת נדרים אינו לרש"י ז"ל כי אם מפרש אחר, ואין לסמוך על המפרש הנזכר כ"כ כאשר יראה המעיין הרגיל במסכת נדרים".

379 פ, ב; פג, א.

380 חו"מ סוף סימן ריו (על דברי בית יוסף, לעיל הע' 368): "והאמת שמדף כב, ב אינו פירוש רש"י אלא פירוש רגמ"ה ככתוב בדפוס שם", והחיד"א (מחזיק ברכה, או"ח, סימן תפט) העיר על דבריו שהרי בדפוס בדף כה, ב: "עד כאן מפירוש רבינו גרשום".

381 בהקדמת עץ אבות, ובהגהותיו ריש נדרים.

382 ז, א ד"ה ונראה.

383 הגהות על טור יורה דעה רג (בתוך ילקוט מפרשים, טור המאור, ירושלים תשס"ז).

384 נד, ב ד"ה בהמפרש ד"ה בסוף אוכלא: "וההיפוך מזה פירש רש"י במעילה וכו', ומזה נראה שהמפרש בנדרים המכונה רש"י אינו מרש"י ז"ל רק מתלמידיו וכמו שמצינו בכמה מקומות (לה, א ד"ה או נתי

ומהר"ץ חיות³⁸⁶ כתבו שהמפרש נדרים אינו מרש"י ז"ל, וחלק מדבריהם הובאו בשדי חמד³⁸⁷. וביד מלאכי³⁸⁸ הוסיף שחזותו מוכיחה עליו שאין לשון הפירוש בנדרים כפירוש שאר מסכתות הש"ס.

ד. דעת החיד"א³⁸⁹ שמדף כה, ב ודאי שאינו מרש"י כעדות הבי"י³⁹⁰, אבל עד דף כב, ב אין ראיה שאינו מפירוש רש"י³⁹¹.

פעמים]; כו, ב; מ, א ד"ה סימן; נג, א ד"ה אסור) שכותב "ואמר לנו המורה", דאל"כ יהיו דברי רש"י כאן ובמעילה סתרי אהרנ"ג³⁹² (בעיקר דברי השל"נ ממעילה העירו עליו נר' מרדכי הירס, בית מרדכי, ירושלים תשט"ו, עמ' קיג; רי"ח סופר, "על ספרים וסופרים", ישורון, י [תשס"ב], עמ' תשעו] שכבר התברר כי הפירוש למעילה מיוחס לרש"י בטעות, וכדלעיל הע' 302. עוד ראה מה שכתב בשלמי נדרים עז, ב ד"ה בהמפרש; פא, ב; פד, א ד"ה בהמפרש. ומכל מקום יש מקומות (ו, א ד"ה דבריו; פא, א ד"ה והלא) שהביא אסמכתאות לפירוש בדעת המפרש מדברי רש"י בשאר מקומות, ואויל לשיטתו שמפרש נדרים הוא תלמיד רש"י ומן הסתם הולך בשיטת רבו, וראה עוד בדבריו לא, ב.

בעיקר לשון 'המורה': בדור האחרון שנתגלו הרבה מפירושי מגנצא ופירושי וורמייזא, נתברר כי לשון "המורה" רגילה בפיהם (וכמה פעמים מביא הפירוש נדרים בשטמ"ק פירוש "המורה" ואינו "המורה" של המפרש לנדרים, ראה לעיל בפרק ד). גם רש"י בפירושו על הש"ס מכנה את רבותיו "המורה", ונראה שבאשכנז צורפת בתקופה שבין רגמ"ה לרש"י נהגו התלמידים לקרוא לרבם בתואר זה (ראה: ב' דבליצקי [לעיל הע' 16], הדיע' 45).

מאידך נתברר שבפירושי ריב"ן ושאר תלמידי רש"י (רשימת ספריהם – לעיל, נספח א, אות מו-נד) מכונה רש"י בתואר "רבי" ולא בתואר "המורה", ורק ר' ישעיה הזקן דטארני (=רי"ד) וכן נכדו ריא"ז רגילים לכנות את רש"י בתואר "המורה" (ראה י' רייפמן, מונטססריפט, שנה ג, שהמפרש נדרים חיברו הרי"ד; צומבר, עמ' 1-2. בימני, לאחר שיצא לאור עולם תוס' רי"ד לנדרים כבר התברר שאינו הרי"ד שהרי בדף טו, ב הביא את המפרש, וגם חולק הרבה על דברי המפרש בסתמא).

וראיתי מי שהביא מרש"י חגיגה יא, ב ד"ה ומה: "תוספת. אינו יכול להיות מה שפירש המורה", הרי שתלמיד רש"י הוסיף בפירוש רש"י וקוראו "המורה", אך באמת ברש"י כת"י מינכן (ראה: א' שושנה, מבוא לתוס' הרא"ש חגיגה, אוקליד אוהיו תשס"ב, עמ' 31) מופיעה תוספת זו בפתיחה "הוסיף חמ"י. הרי שחתנו של רש"י הוסיף תוספת זו והמורה הוא רבו של רש"י (רק במקום אחד מצאתי תואר המורה לרש"י, בכת"י פ' בבא קמא יח, ב, ראה בשנויי נוסחאות מהד' שבתי פרנקל, ואינה הגהה מתלמיד רש"י, אלא של מעתיק כהנ"ה שהוסיף בשולי כת"י של פירוש רש"י ממהדו"ק את דברי רש"י במהדו"ב).

385 שו"ת תפארת צבי, חלק ב, סימן כא אות ג. ושם הביא שהערן ערך 'ריפ' הביא פירוש בשם רגמ"ה וכ"ה במפרש נדרים מ, א, מכאן הסיק ר"צ שהמפרש לנדרים הוא מרגמ"ה או מתלמידיו (ראה גם מש"כ א' אפשטיין במאמרו בגרמנית על פירושי רגמ"ה בספר הזכרון לטשיינשניידר, עמ' 119, הביאו אפשטיין הע' 152, ותרגומו לעיל הע' 279).

386 בהגהותיו לנדרים ז, א (וראה הע' 28). ראה עוד ר"ח מיכל, אור החיים, ערך רש"י, עמ' 589-588, שפירושי רש"י מעילה, נדרים ונזיר הם מתלמידי רש"י המביאים דברי "המורה" שהוא תואר לרש"י, והביא רש"י פסחים קיא, א ד"ה חיק: "קיבל מפי המורה שקיבל מפי רבו", והוא מתלמיד רש"י כי ברשב"ם שם כתב "כך שמע רבינו מרבו". עכת"ד. ונראה שהיא ראייה לסתור, כי הרשב"ם שם כתב "כך שמע רבינו [=רש"י] מרבו ורבו מפי רבינו גרשום וצ"ל", ואם כן "המורה" הוא מרבותיו של רש"י.

387 כללי הפוסקים, ח, אות ד.

388 כללי רש"י, אות ו.

389 שם הגדולים, מערכת ש, אות לה, ושם ביאר שכן סבר בברכי יוסף סימן תפט.

390 וכן כתב החיד"א, מחזיק ברכה, יורה דעה, סימן נב, אות לו ד"ה הגם הלום ראיתי אחרי רואי, ובפתח עינים ר"ה טז, ב בשם אביו, והעתיקו הגרי"ד וינצהיים (קובץ כרם שלמה [נאבוב], מרחשון תשמ"א, עמ' יג). רי"ח

^[1] תלמידי רש"י (רשימת ספריהם – לעיל, נספח א, אות מו-נד) מכונה רש"י בתואר "רבי" ולא בתואר "המורה", ורק ר' ישעיה הזקן דטארני (=רי"ד) וכן נכדו ריא"ז רגילים לכנות את רש"י בתואר "המורה" (ראה י' רייפמן, מונטססריפט, שנה ג, שהמפרש נדרים חיברו הרי"ד; צומבר, עמ' 1-2

^[2] ירושתנו - ד: מכון מורשת אשכנז {7} {168} {7} עמוד מס: 237 תודפס ע"י אוצר החכמה

^[3] ירושתנו - ד: מכון מורשת אשכנז {7} {168} {7} עמוד מס: 236 תודפס ע"י אוצר החכמה

ה. מהר"ט אלגאזי³⁹² כתב שאין לסמוך על המפרש בנדרים, ורבי חיים פלאג'י הביא את דבריו³⁹³. גם ר' בצלאל מוילנא כתב³⁹⁴ "המפרש המכונה רש"י נמצאו בו תיוהי טובא בכמה מקומות"³⁹⁵. והבית יוסף כתב על המפרש לא ע"ב "דלא חש לקמחיה", אבל כן דעת הרשב"ם,³⁹⁶ ובעל שלמי נדרים כתב "אף שאינו מרש"י ז"ל היה רב גדול מאוד מגדולי קמאי"³⁹⁷ וכמה פעמים הביאו גדולי הפוסקים³⁹⁸ ראיות מדבריו ז"ל במסכתא זו".

ו. קצת אחרונים ראו בפשטות את מפרש נדרים כפירוש רש"י: שו"ת בנימין זאב³⁹⁹, מהר"י בן לב⁴⁰⁰,

סופר, "על ספרים וסופרים", ירושון, י (תשס"ב), עמ' תשעו-תשעז, הביא ממראית העין נדרים כח, א ופתח עינים ר"ה ה, ה, שהקשה סתירות מרש"י נדרים לשאר מסכתות, והמעין יראה טעותו.

ואילו ראה החיד"א דברי הרמ"ע מפאנו הנ"ל שמפורש בהם על הפירוש כולו שאינו מרש"י, ודאי היה פושט ספקו ומכריע כמותו. וראה צומבר, עמ' 7-8, שגם עד דף כב סותרים דברי המפרש במקומות רבים לדברי רש"י במסכתות אחרות. והרי כל הסתירות שהביא שם, ועוד כמה שמצאתי: ו, ב ד"ה אוגיא, דלא כרש"י ברכות ו, א ד"ה כי כסליא; ז, א ד"ה בפיך, דלא כרש"י ר"ה ו, א ד"ה בפיך (ועמד על זה במשמרות כהונה ויישב שהמפרש לנדרים אינו מרש"י); ז, א כתב המפרש דשמתא אינו כ"כ כנדוי (וכן ח, ב ד"ה ויחיד), דלא כרש"י פסחים נב, א ד"ה מימנו שמבואר שם שנידוי ושמתא חד הוא; יט, א ד"ה ספק משקין, דלא כרש"י פסחים טז, א ד"ה ספק משקה; כ, ב ד"ה דמצייני, דלא כגירסת רש"י קידושין עב, א ד"ה דומים למלאכי השרת (עמד על כך מהרצ"ב בנדרים שם); כא, ב ד"ה קסבר אין פותחין, דלא כרש"י עירובין סד, ב ד"ה פותחין וד"ה אין פותחין (ועיין תוס' שם); כב, א כאילו בנה במה, דלא כרש"י יבמות קט, ב (ועמד על כך באמת ליעקב הנ"ל, הע' 383); כב, ב ד"ה לא עברינן, דלא כרש"י סנהדרין יא, ב ד"ה על שתיים (עמד על כך החיד"א בברכי יוסף ובמחזיק ברכה, אורח חיים, סימן תפט, אך מה שציין שם שסותר גם לרש"י מנחות פג, ¹²³⁴⁵⁶⁷ב ד"ה כל – נעלם ממנו שהפירוש שם אינו לרש"י).

392 לעיל הע' 378.

393 כל החיים דף כז, א (ובתשובתו שנדפסה בתוך שו"ת יד ימין לר' יעקב ישראל, סימן ג, דף טז, ב, כתב: "וכבר ראיתי להמפרש בנדרים שם [מ, א] המכונה לפירוש רש"י שכתב", ולעומת זאת בעיני כל חי נדרים סב, ב הקשה על מהרש"א מדוע לא הקשה סתירה מרש"י בנדרים שם לרש"י בגיטין כט, ב, ונראה שספר כל החיים מאוחר יותר, ומיושבת בכך שאלת רי"ח סופר, ירושון, יח, עמ' שעז).

394 בהסכמתו לספר "שלמי נדרים", וילנא תרמ"א.

395 ראה: מהרי"ט אלגאזי ורמ"ע מפאנו לעיל; עיני כל חי ז, ב בד"ה ואם ו-ח, ב ד"ה אי; שלמי נדרים ט, ב ד"ה נדבה, י, א ד"ה לפי, יא, א, כ, א, כז, א, לד, ב, נה, א בד"ה בהמפרש; מלא הרועים לט, ב ד"ה וכי, ע, ב ד"ה ובגורת, עא, א ד"ה במאי, עא, ב ד"ה ב"ש. וראה הע' 110.

396 מהרש"א בבא בתרא פח, א; ב"ח חור"מ, סימן קפו; שלמי נדרים לא, ב.

397 ראה מה שכתב ר' מרדכי זאב ברמן בהקדמת קול הרמ"ז (סאניק תרע"ז): "יען ראיתי כל הלומד מסכת נדרים אינו למד אלא פירוש הר"ן, ופירוש רש"י ותוספות ופירוש הרא"ש מונחים בקיץ וזית ואין פונה עליהם כלל וזה מחמת רוב הטעויות שנפלו בפירושיהן. ויש אומרים שפרש"י במסכת זו אינו מרש"י שבכל הש"ס אלא ממפרש אחר, ולו יהיה כדבריהם אבל עכ"פ הוא מגאון קדמון אחד, ולא עוד אלא שרבינו יוסף קארו בב"י ובכס"מ (ראה נספח ב, אות יז) הורב בעל לח"מ הורב מהרש"א ותור"ט ובעל משנה למלך כולם קוראים ומכנים פירוש זה בשם רש"י".

398 כנראה כוונתו לרדב"ז (בתשובות ובביאור לרמב"ם הלכות נדרים) ולמבי"ט (חלק ג, סימן קו) ולמהרי"ט ולשער המלך ולמחנה אפרים וללחם משנה (הל' נדרים א, יא; יב, טו ו-כה. ועוד).

399 בסימן צח הביא לשון המפרש כז, ב ד"ה והיא וד"ה ובב"ד בשם רש"י (וכן הביא שם לשון רש"י בבא בתרא קסה, א ונתחלף לו רש"י ברשב"ם, ודבר זה נתחלף לרבים, ראה למשל: השואל בשו"ת הרשב"א ח"ג שסב;

תורת אמת⁴⁰¹, משפט צדק⁴⁰², אליה רבה⁴⁰³, שער אפרים⁴⁰⁴, סדר הדורות⁴⁰⁵, בתי כנסיות⁴⁰⁶, כירך משה ויפה ללב⁴⁰⁷, יד שאול⁴⁰⁸, גלויני הש"ס⁴⁰⁹, שערי ניתומים⁴¹⁰, אפקי ים⁴¹¹ ושו"ת עמודי אור⁴¹².

לא נמנו כאן אלא האחרונים שהקשו סתירות מרש"י נדרים לרש"י בשאר מקומות או שכתבו רשש"י בנדרים כתב כשיטתו בשאר מקומות וכיוצא בזה, אבל האחרונים שרק ציטטו מן הפירוש בכינוי רש"י לא הבאתי כלל אף שרבים המה, מאחר ודרך האחרונים⁴¹³ להביא פירושים מיותסים בשמם השגוי והמקובל⁴¹⁴. ומכל מקום, הדבר ברור שאין להוכיח מאחרונים אלו שהם חלוקים על כל גדולי האחרונים הנ"ל, שהרי לא דנו בדבר בפירוש והביאו דברי זולתם ודחאו, אלא שנמשכו אחר המקובל ^{במנעם} בפירוש זה יוחס לרש"י ונעלם מידיעתם ערעור רבותינו האחרונים הנ"ל. וכפי שמצאנו אצל הבית יוסף, ורבי בצלאל אשכנזי, ורבי חיים פלאג'י, שתחילה לא ידעו שהמפרש לנדרים אינו רש"י⁴¹⁵.

המאירי

המאירי בבא בתרא (מהד' א' סופר, ניו יורק תשט"ז), עמ' תקכא, הקורא לרשב"ם שם "גדולי הרבנים", ובכל המסכת קוראו "חכמי הצרפתים"; ר' בנימין מוספאי במוסף הערוך (ערך קבנאה); רנ"ג רבינוביץ, רקדוקי סופרים, בבא בתרא עו, ב אות ו: "רש"י ד"ה וכו'" וכוונתו לרשב"ם; נחלת משה בבא בתרא (עמ' ח) כתב: ¹²³⁴⁵⁶⁷"רש"י בבבא בתרא קטז, ב" וכוונתו לרשב"ם שם. ואגב אורחא, ראה מרומי שדה בבא בתרא כח, ב וט, א הקורא לרש"י – רשב"ם ומקשה עליו מדברי רשב"ם במקום אחר).

400 בשר"ת, חלק ד, כד הקשה סתירה מדברי המפרש בנדרים סה, א לרש"י בשמות ב, יח.

401 סימן רל; מפלפל בסתירות רש"י הנוכרת בהע' הקודמת, והעיר עליו בכנסת הגדולה, חושן משפט, סימן ריז.

402 בסימן קפו סתר מדברי המפרש נדרים לא, ב לבבא מציעא סה, א, והעיר עליו בכנסת הגדולה שם.

403 אור"ח תעג ס"ק יב סתר מדברי רש"י נויר למפרש נדרים, והעיר עליו במחזיק ברכה יו"ד, סימן נב, אות לו ד"ה הגם (השני) ששניהם אינם מרש"י.

404 סימן פח; עמד בסתירה הנוכרת בהע' הקודמת, וגם עליו העיר במחזיק ברכה הנ"ל.

405 ערך ר' מנחם בר' סימאי מהמפרש נדרים פא, א ד"ה ורדימוס, והעירו עליו בנחל עדן ובשם הגדולים, ערך רש"י, ובקונטרס אחרון למחזיק ברכה, יורה דעה שם, והובא בהערות לסדר הדורות מהד' תשס"ג.

406 בסימן קלה הביא שני חכמי דורו שהקשו סתירה מרש"י גיטין נט, ב לרש"י נדרים סב, ב וטרח ליישבה.

407 כיפה ללב, חלק ג, דף קלו, א הביא מהרב כירך משה נדרים פא, א שהקשה סתירה מהמפרש לנדרים שם לרש"י בבא מציעא פה, א ונדחק ליישבה, ויישבה יפה. וראה שדי חמד, לעיל הע' 387, שהעיר עליו.

408 בסוף חלק רלד טרח להשוות דברי רש"י כתובות פא, א למפרש נדרים פא, ב, וראה שלמי נדרים שם.

409 שהוכיח בריש נויר כי הפירוש לנויר אינו מרש"י כי דבריו שם (מה, ב) סותרים דברי המפרש נדרים מט, א.

410 נדרים ב, ב רש"י ד"ה פתח, ומדקדק בכל תג ותג של המפרש בכל המסכתא כדרך שנוהג בפירושי רש"י.

411 חלק א, סימן יא, אות יט, הביא סתירה מרש"י בכורות יא, ב למפרש נדרים פד, א.

412 בסימן ב אות י הביא דעת רש"י שאפשר לצמצם בידי אדם, ואחת מראיותיו ממפרש נדרים לט, ב.

413 יעב"ץ (בהקדמה לספר עין אבות) ובעל ברכת הזבח (בהקדמת פירושו למסכת מעילה). וכן מצוי ביד מלאכי ובכתבי מהר"צ חיות, עיין א' מגיד, בית אהרן, ניו יורק תשכ"ב, כרך א' עמ' קמד-קמה.

414 ואף אלה שנהגו לכנות פירוש מיוחס בתור שכזה לא תמיד הקפידו בכך, ראה כסף משנה (נוירות ג, יד; שם ו, טו; שם ח, ב) וכללי הגמ' (אות קלב) המכנה את מפרש נויר "רש"י" בניגוד להרגלו, ושיגרא דלישאנא נקטיה.

415 על הרב בית יוסף ראה הע' 368; על רב"א ראה לעיל פרק ה; ועל ר"ח פלאג'י ראה לעיל הע' 393. גדולה מזו מצאנו אצל החיד"א (מחזיק ברכה, לעיל הע' 390) ובעל חקרי לב (חלק א, סימן קט, דף ריב, ב ד"ה הן) ובעל מטה אהרן (דף מ, א ד"ה הן אמת) שהקשו סתירות מרש"י נדרים לרש"י בשאר מקומות, ולאחר מכן כתבו ששוב נזכרו שהפירוש לנדרים אינו מרש"י. בשדי חמד (כללי הפוסקים, ח, אות ו) הביא דברי יד מלאכי" והחיד"א שפירוש מעילה אינו מרש"י והקשה עליהם מלשון הכסף משנה הקורא לפירוש זה בשם רש"י, והם עצמם הוכיחו שפירוש נדרים ונויר אינו משי" מלשון הכסף משנה שאינו קורא לו בשם רש"י,

נספח ד: פירות הנושרים

תוך כדי דיון בפירושי רש"י ובית מדרשו לנדרים, גילינו ידיעות חדשות רבות על ספרי הראשונים לנדרים, ואלו הן:

- א. הנדפס בקובץ ^{מפרשים} כלילת יופי בשם "פירוש רבנו פרץ" אינו אלא עיבוד מחכם אשכנזי לפני כשש מאות שנה ל"פירוש" המובא בשטמ"ק אשר התחבר על ידי בן דורו של רש"י (פרק ה).
- ב. קטעים מתוך תוס' רבנו פרץ (האמיתי) הובאו בספר "תוספות וליקוט ראשונים" שבקובץ מפרשים הנ"ל שנלקט ע"י אותו חכם (פרק א, הע' 9).
- ג. בתוס' הנדפס על הרף יש חלקים שהם מתוס' תלמידי רבנו פרץ, חלקים מרבנו פרץ עצמו, וחלקים שאינם לא לזה ולא לאלו (פרק א, הע' 9-10; פרק ב, הע' 37).
- ד. תוס' כת"י ע, א – עט, א שבש"ס וגשל ועוז והדר הם מתוס' תלמיד ר' שמשון, ועליהם נתיסדו פירוש הרא"ש ותוספות הרא"ש (פרק ב, הע' 36).
- ה. תוס' רנ"ד הנדפסות הן ממהדורא תליתאה, ויש עדיין בכתב יד מהדורא קמא (פרק א, הע' 7).
- ו. הרי"ף לא כתב על מסכת זו והמיוחס לו בדפוס אינו ממנו (פרק ה, הערה 196).
- ז. דברי הריטב"א המובאים בשטמ"ק אינם לריטב"א אלא לאחד מבני דורו (הע' 59).
- ח. הרי"ץ המובא בשטמ"ק הוא אחד מחכמי פרוניניציא (הע' 361).
- ט. "ליקוטי הגאונים" שבספר ברית יעקב הם מהדורא קמא של הגהות ר' בצלאל אשכנזי (פרק ה).
- י. ה"שטה" המובא בשטמ"ק מעתיק את פירוש רש"י בסתמא (פרק ב).
- יא. לבעל "הגהות ישנות" לא היה כתב יד של "המפרש" (הע' 63).

עוד ידיעות על ספרים וסופרים:

- א. הפירושים המיוחסים בשעות בדפוס התלמוד בבלי לרש"י הם: תענית (הע' 338); מועד קטן (הע' 283); נדרים (פרק ד); נזיר (הע' 369, 386, 403, 409, 414); פרק חלק שבסנהדרין (נספח א, אות ג); הוריות (נספח א, אות י); פרקים ז-י במנחות (נספח א, אות מא, סוף הע' 391); בכורות נז, ב עד סוף המסכת (הערה 321); מעילה (נספח א, אות כב).
- ב. פירוש רש"י ממהדו"ק לכתובות המובא בשטה מקובצת הוא פירוש הריב"ן (נספח א אות מח).
- ג. פירוש רש"י מכת"י לנזיר המובא בספר יגל יעקב אינו לרש"י (נספח א, אות יד).
- ד. רגמ"ה לא כתב פירושים לגמרא, ופירושי בית מדרשו נקראו על שמו (הע' 176).
- ה. שרידי הפירוש לתענית המיוחס לר' אליקים אינם לו (נספח א, אות לא).
- ו. הפירושים הסתמיים שבספר הערוך מועתקים מפירוש ר"ת או מפירושי מגנצא, ויש שהובאו בתוס' דברי ר"ת על פי מובאות סתמיות אלו (הע' 155-156).

עכ"ד שדי חמד. אולם לפי מה שנתבאר מיושב היטב: פירוש שהזכיר מרן בשם המפרש אף שבדפוס מיוחס לרש"י – אות היא שהיו למרן ראיות שאינן מרש"י, אך פירוש המיוחס בדפוסים לרש"י ומצאנו שיכנהו הבית יוסף בשם רש"י – אין מכאן ראיה לאמיתות היחוס, שכן יתכן שסמך מרן על המדפיסים בהעדר ראיות שוללות (ראה כעין זה: ר"א מגיד, בית אהרן, כרך א, עמ' קמה).

ז. הכינוי "קונטרס" בכתבי בעלי התוספות מכוון תמיד לפירוש הפשטני הנפוץ למסכת המדוברת, ולפיכך ברוב המסכתות המכוון הוא לפירוש רש"י, אך במסכת בבא בתרא מפרק שלישי ובפרק ערכי פסחים ובפרק שלישי של מכות – המכוון לפירוש רשב"ם (הע' 38).

ח. תלמידי רש"י מכנים את רש"י בתואר "רבי" או "מורי", אבל "המורה" אינו כינוי לרש"י אלא אצל מקצת חכמי איטליה (הע' 384).

ט. הרש"י הנדפס בדפוסו הראשון של ספר עין יעקב הועתק ממקורות ספרדיים (הע' 16).

י. לא מצאנו בתקופת הראשונים פירוש שיתחם לרש"י בטעות כשתי ארצות שונות (הע' 18).

יא. דרך האחרונים לכנות ע"ש רש"י אף פירושים הידועים להם כמוחסים לרש"י בטעות (הע' 413-414).

יב. כשרנים על יחוסי ספרים, אין להוכיח מעצם שימושם של האחרונים ביחוס הנפוץ בדפוסים, כי יתכן שסמכו על המקובל ודוות בזמנם בלא לדרוש ולחקור אחריו (סוף נספח ג).

יג. מצאנו אצל רב"א כמה יחוסי ספרים מוטעים (הע' 219).

יד. המפרשים החליפו לעתים את פירוש הרשב"ם לבבא בתרא בפירוש רש"י (הע' 399).

טו. דרך רש"י לשנות פירושו ממסכת למסכת, אך רק בדבר שאין בו נפק"מ (הע' 134).

טז. מדרכו של ר' אברהם מן ההר להעתיק דברי רש"י בסתמא (הע' 22).

יז. מדרכם של מפרשי וורמייזא ומגנצא להעתיק פירושים שקדמו להם (הע' 163).

יח. השלמת פירוש חסר בפירוש אחר (על דרך רוב מבית מדרשו של המפרש) בלא ציון המעתיקים – היא תופעה מוכרת בספרות הראשונים (בהע' 69 הובאו כשלושים דוגמאות).

יט. דרך הסופרים כשחסר לפנייהם חלק מפירוש פלוני לתלות החיסרון במחבר ולכתוב שלא פירש דפים אלו (הע' 24).

כ. הגאון רבי חיים פלאגי חיבר את ספרו 'עני כל חי' קודם שחיבר את ספרו 'כל החיים' (הע' 393).

כא. חלוקת המשניות בתוך הגמ' נעשתה בידי הסופרים, ובעבר נפוצו חלוקות שונות (הע' 103).

כב. כשכותב הרשב"ם במסכת ב"ב "יש מפרשים" כונתו לפירוש המיוחס לרגמ"ה (הע' 278).

כג. מצוי שמעתיקי ספרי ראשונים הוסיפו מדעתם תיבת 'ז"ל' (הע' 350).

כד. פירוש רגמ"ה למועד קטן היה מיוחס לפני הרי"ד לרש"י (הע' 18).

כה. פירוש רשב"ם לבבא בתרא כט, א – נג, א היה מיוחס לפני המאירי לרש"י (הע' 18).